

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFT

UPPSATSER

Medborgardeltagande i den representativa demokratin.

Seminarium kring Demokratiutredningens slutbetänkande den 30 november 2001

Det dynamiska medborgarskapet

Ylva Stubbergaard: Det politiska deltagandets mångfald. Demokratins behov av deltagande och deltagandets behov av demokrati

Peter Esaiasson: Den representativa demokrati som det goda styrelseskicket

Mikael Sundström: Demokratiska avatarer

Michele Micheletti: Consumer Choice as Political Participation

ÖVERSIKTER

Anne Marie Berggren: Gender and Politics – Comments on an evaluation

Paula Berntsson: Den kvinnliga reservarbetskraften – förlegad retorik eller aktuell politik? Exemplet den offentliga barnomsorgen

Leif Johansson: Om medarbetarna i Statsvetenskaplig Tidskrift 1978–1997

LITTERATURGRANSKNINGAR

Lucas Pettersson: Information och identitet. Synen på televisionens politiska roll i Sverige och EU. Anm. av Sverker Gustavsson.

Petra Krantz Lindgren: Att färdas som man lär? Om miljömedvetenhet och bilåkande. Anm. av Lars Carlsson.

Henrik Berglund: Hindu Nationalism and Democracy. Anm. av Hans Blomkvist.

ABSTRACTS

INNEHÅLL

UPPSATSER

Medborgardeltagande i den representativa demokratin.

Seminarium kring Demokratiutredningens slutbetänkande den 30 november 2001	193
Det dynamiska medborgarskapet	195
<i>Ylva Stubbergaard</i> : Det politiska deltagandets mångfald. Demokratins behov av deltagande och deltagandets behov av demokrati	201
<i>Peter Esaiasson</i> : Den representativa demokrati som det goda styrelseskicket	208
<i>Mikael Sundström</i> : Demokratiska avatarer	214
<i>Michele Micheletti</i> : Consumer Choice as Political Participation	218

ÖVERSIKTER

<i>Anne Marie Berggren</i> : Gender and Politics – Comments on an evaluation	235
<i>Paula Bernthsson</i> : Den kvinnliga reservarbetskraften – förlegad retorik eller aktuell politik? Exemplet den offentliga barnomsorgen	238
<i>Leif Johansson</i> : Om medarbetarna i Statsvetenskaplig Tidskrift 1978–1997 ...	250

LITTERATURGRANSKNINGAR

<i>Lucas Pettersson</i> : Information och identitet. Synen på televisionens politiska roll i Sverige och EU. Anm. av Sverker Gustavsson.	252
<i>Petra Krantz Lindgren</i> : Att färdas som man lär? Om miljömedvetenhet och bilåkande. Anm. av Lars Carlsson.	259
<i>Henrik Berglund</i> : Hindu Nationalism and Democracy. Anm. av Hans Blomkvist.	263

ABSTRACTS	271
-----------------	-----

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFT

Utgiven av Fahlbeckska Stiftelsen med stöd av Vetenskapsrådet.

Redaktionssekreterare: Lennart Lundquist
(ansvarig utgivare)

Bitr. redaktionssekreterare: Peter Santesson-
Wilson

Redaktionsutskott: Lennart Lundquist, Peter
Santesson-Wilson och Lars-Göran Stenelo
Teknisk redaktör: Bengt Lundell

Tidskriftens ombud
Göteborg: Mikael Gilljam
Karlstad: Curt Räftegård
Stockholm: Rune Premfors
Växjö: Lena Agevall
Umeå: Nicholas Aylott
Uppsala: Jörgen Hermansson

ISSN 0039-0747
Tryck: Studentlitteratur, Lund 2004

Tidskriften utkommer med fyra nummer per år.
Prenumerationspris 2002 340 kr.
Pris för enstaka nummer 90 kr.
Studenter erhåller abonnemang till nedsatt pris
efter hänvändelse till vederbörande lärare.

Prenumeration sker genom insättning av avgiften
på postgiro 27 95 65-6 med angivande av namn
och adress eller skriftligen till tidskriftens exp.

Adress: Statsvetenskaplig Tidskrift, Box 52,
221 00 Lund.

Telefon: 046-222 9776 (Lundquist), 222 8093
(Santesson-Wilson), 222 1071 (Lundell)
Telefax 046-222 4006.

e-post: Statsvetenskaplig.Tidskrift@svet.lu.se.

Eftertryck av tidskriftens innehåll utan
angivande av källan förbjöds.

Medborgardeltagande i den representativa demokratin

Seminarium kring Demokratiutredningens slutbetänkande den 30 november 2001

Fahlbeckska stiftelsen arrangerade ett seminarium i Lund, fredagen den 30 november 2001, med anledning av Demokratiutredningens slutbetänkande (2001:1).

Præses, professor Hans-Heinrich Vogel hälsade välkommen till seminariet.

Fem anföranden hölls:

- Bengt Göransson (Demokratiutredningens ordförande):
Demokratiutredningens uppfattning
- Ylva Stubbergaard (lektor i statsvetenskap vid Lunds universitet):
Det politiska deltagandets mångfald
- Peter Esaiasson (professor i statsvetenskap vid Göteborgs universitet):
Den representativa demokratin måste komma i första hand
- Mikael Sundström (doktorand i statsvetenskap vid Lunds universitet):
IT och politiskt deltagande
- Michele Micheletti (docent i statsvetenskap vid Stockholms universitet):
Konsumentdemokrati

Seminariet avslutades med en debattpanel med inledarna. Moderator var Lars-Göran Stenelo (professor i statsvetenskap vid Lunds universitet).

Vertical line on the left side of the page.

Vertical line on the right side of the page.

Det dynamiska medborgarskapet

(ur SOU 2001:1 s. 33–38)

En demokrati ger varje medborgare tillgång till den politiska styrelsen, dvs. den gör henne delaktig i samhällsutvecklingen. Ju mindre medborgaren erfar att hon har denna tillgång, att hon upplever sig delaktig, desto lägre är sannolikheten för att hon ska vilja delta. Ju mer medborgaren erfar att hennes och andras deltagande ger inflytande, desto högre blir sannolikheten för att hon vill fortsätta delta.

Medborgarskapet består med andra ord av tre skilda men inbördes beroende kvaliteter: deltagande, inflytande och delaktighet. Var och en av dem kräver alldeles bestämda attityder och institutionella arrangemang.

Deltagande

I svensk folkstyrelsetradition är medborgarnas breda och samtidigt djupa deltagande i att lösa de gemensamma angelägenheterna centralt. Deltagardemokratien har ibland översatts till folkrörelsedemokrati. Den svenska demokratin har varit en lekmanndemokrati. I många små kommuner har amatörer axlat förtroendeuppdrag som länge innebar att de även verkställde besluten. I vilken utsträckning som medborgarna är aktiva i olika slag av föreningar har varit ett viktigt mått på den svenska folkstyrelsen och är det alltför. Det kommunikativa sökandet efter vad som är det gemensamma bästa ökar kvaliteten i besluten, det utvecklar deltagarna och det höjer dessutom den politiska medvetenheten.

Varje medborgare ska inte bara erbjudas att delta när de ofta komplicerade frågorna om det gemensamma intresset ska besvaras. Vår demokratiteori förutsätter att de verkligen gör det – av flera skäl.

Genom att delta utvecklar medborgarna fundamentala kvaliteter i samhället. Ömsesidigt respekterande medborgare genererar ett stort humant och socialt kapital som alla sfärer av samhället har glädje och nytta av. Den som inte får motsvarande träning i att skapa tillit genom att vara tolerant mot oliktankande, går miste om skolning och förädling av sina mer primitiva instinkter. Den som övar sig i samarbete, kritik och tolerans blir en tillgång för både sig själv och samhället, för såväl den privata som den offentliga sfären. Demokrati är den livsstil, den livsform eller det sinnelag som både utgör en förutsättning för och är ett resultat av det medvetet utformade och levande styrelsesättet. En sådan hållning kan inte bara teoretiskt förvärfas. Först när den tillämpas och hävdas i samtal och handlingar blir den trovärdig.

Bengt Göransson's muntliga inlägg representeras här av kapitlet "Det dynamiska medborgarskapet" i Demokratiutredningens slutbetänkande *En uthållig demokrati*, SOU 2000:1, s. 33–38.

Vi vill att varje medborgare på olika nivåer av samhällsförvaltningen och under olika tider av sitt liv deltar när de gemensamma angelägenheterna ska lösas. Här har skolan, folkbildningen och ideella organisationer alltså en nyckelroll att spela.

Detta innebär att staten och kommunerna generöst måste tillåta eller erbjuda olika former för deltagande som medborgarna uppfattar meningsfulla och effektiva. Vi är kritiska till att inlemma allt fler områden och funktioner i statens eller kommunernas offentliga beslutssystem. För att ge goda möjligheter för många att delta bör det prövas vilka former som bäst kan skapa förutsättningar för ett demokratiskt styrelsesätt. Inte minst gäller detta när nya samhällsproblem kommer upp på den politiska dagordningen.

Utan att för ett ögonblick ge upp strävan att fortsätta demokratisera den representativa demokratin finns det ibland skäl för stat och kommun att överlämna åt föreningar, företag eller andra inte minst lokala associationsformer att i demokratisk anda själv förvalta sina angelägenheter. Vi är kritiska till en välvillig men självcentrerad expansionslusta och kontrollambition i myndigheter och beslutande församlingar. De bygger nämligen på monopolistiska och självupptagna föreställningar om hur demokrati bäst säkerställs och befordras. En stark stat eller starka kommuner behöver inte indikera demokratisk styrka.

Det vore dock lättsinnigt att påstå att det är demokratiskt värdefullt att delta i alla slags sammanslutningar där man löser gemensamma problem. Inte all kollektiv aktivitet utmärks nämligen av demokratiska ideal eller metoder. Det finns medborgarsammanslutningar, som kritiskt utvärderar hur politiken verkställs och som därmed berikar demokratin. Men dessvärre använder sig vissa förgreningar av dem ibland av våld och hot och måste därför förkastas, t.ex. vissa militanta grupper av djurrättsaktivister. Det finns organisationer, vars arbetsformer är anti-demokratiska, t.ex. totalitära religiösa sekter. Och det finns också sammanslutningar, vars mål eller medel aldrig kan tolereras från demokratisynpunkt, t.ex. nynazistiska rörelser.

Demokratin utvecklas också genom att enskilda medborgare i avgörande lägen agerar med civiltourage, t.ex. offentliganställda som slår larm om brister i verksamhetsrutiner. För att vara av demokratiskt värde måste dock civiltouret bygga på empati och solidaritet. Det måste ha sin rot i respekten för människors lika värde för att kunna utgöra en tillgång för demokratin.

Är det lika demokratiskt värdefullt att delta i lösningen av små gemensamma angelägenheter som i stora? Är det vidare rimligt att betrakta allt slags deltagande för att lösa gemensamma angelägenheter som lika demokratiskt värdefullt? Något tillspetsat: Är en vägförening lika viktig för demokratin som en kommunalnämnd eller en verksstyrelse? Svaret är enkelt. Det är processen och det är samtalen mellan flera berörda som är värdefulla i sig. Det är där och då som medborgardygdena utvecklas. Därför behöver vi många offentliga rum där vi fritt kan mötas.

Så kallade deliberativa demokratiteoretiker kritiserar, som vi sett, en elitistisk demokratiteori som fokuserar rösträtt och beslutsrätt och tolkar demokratin som ett sätt att effektivt fatta majoritetsbeslut. Vi delar den kritiken och

hävdar att mellanvalstidens många samtal och diskussioner och försök att lösa gemensamma problem är det demokratiskt verkligt centrala. Att bara rösta räcker inte. Vi måste se till att vi i olika offentliga rum skapar förutsättningar för att gemensamt överväga skilda politiska lösningar och deras konsekvenser.

Men vi tror ingalunda att det alltid är vare sig möjligt eller önskvärt att uppnå samsyn som den komunitära teorin utgår från. Varken blodsband eller åsikts-gemenskap eller några metafysiska kontrakt skapar grunden för medborgarskap. I en tid av växande differentiering är det ännu mer nödvändigt att lyfta fram och renodla de pluralistiska dragen i demokratin. Det är ännu viktigare att i alla dessa sammanhang få diskutera det mer eller mindre privata offentligt utifrån olika normer.

Inom ramen för vad som kallas det civila samhället – utanför marknad, stat och familj – kan vi tillkännage och förädla våra uppfattningar och synsätt. Men för att inte civilsamhället bara ska bli öar för likasinnade kring deras särskilda intressen måste vi också skapa arenor där medborgarna från olika håll kan mötas och ställa frågor om gemenskapens premisser. Talet om civilsamhället får inte skymma att det också består av resursskillnader, intressemotsättningar eller olika kulturer.

För oss leder det resonemanget till ett försök att delvis lösgöra diskussionen om den svenska demokratin från dess dominerande bindning till stat, kommun och representativ demokrati för att starkare knyta den till det civila samhället. Alla medborgare ska ha jämlika möjligheter att delta i maktutövning. Demokratins ideal bör präglade alla sociala sammanhang.

I ljuset av den förändring som sannolikt kommer att utmärka också den närmaste framtiden vill vi sammanfattningsvis både försvara och revidera deltagardemokratins ideal. Det betyder att vi tillbakavisar den elitdemokrati som menar att demokratin skulle vara ett institutionellt arrangemang som kännetecknas av att det ger medborgarna möjlighet att välja sina ledare.

Samtidigt tvingas vi konstatera att vissa utvecklingstendenser i den svenska folkstyrelsen harmonierar med en sådan utveckling och med valhandlingen som medborgarskapets mest kärnfulla uttryck. Där en sådan föreställning blir vägledande för politikens olika organisationer är medborgarnas naturliga reaktion att betrakta mellanvalsperioden som en transportrörelse mellan två val, en period då man delegerat ansvaret till de valda politiska eliterna. Vi tror tvärtom att om det ges möjligheter till demokratiskt deltagande i de gemensamma angelägenheterna ökar både kvaliteten i besluten och legitimiteten för folkstyrelsen. Men då krävs, som vi nu ska se, ett speciellt slag av deltagande.

Inflytande

Demokratin kan, med Maktutredningens formulering, betraktas som ”en uppsättning kriterier för samhällets maktfördelning”. Därför är det anmärkningsvärt att termen makt över huvud inte förekommer i något av våra båda direktiv (annat än i referaten av Maktutredningen). Vidare används termen inflytande blott en enda gång (om medborgarnas inflytande inom EU). Utan att övertolka

regeringens terminologi vill vi ändå påpeka riskerna med att ha en demokratisyn som endast eller främst fäster avseende vid deltagande.

Det är inte vilket deltagande som helst vår demokratiuppfattning åsyftar. Den bygger på att varje medborgare tillförsäkras ett inflytande, dvs. ett deltagande med reella påverkansmöjligheter i sikte. Processer som har en chans att ge inflytande över beslut. Visst kan man hävda att politiskt deltagande är värdefullt därför att det utvecklar deltagarnas personligheter. På det sättet skapas stegvis en allmänanda och känsla för det gemensamma bästa. En demokratisyn som tilldelar själva deltagandet en central roll bör kraftfullt försvaras därför att den leder till att oundgängliga medborgar dygder fostras. När enskilda medborgare eller företag kliver ut ur den privata sfären för att samtala och samarbeta med andra skapar de steg för steg den offentliga kultur som behövs för att lösa gemensamma angelägenheter anständigt och legitimt. Men kan detta betraktas som en tillräcklig inspiration för att delta?

Att bortse från att delaktigheten och deltagandet syftar till att lösa gemensamma problem förefaller alltför riskfyllt och idealistiskt. Framgången för demokratiska rörelser, t.ex. de svenska folkrörelserna, kan sannolikt i mycket förklaras med att deras verksamhetsidéer och verksamhetsformat förbinder teori med praktik, tanke med handling, deltagande med resultat.

Vi tror till och med att ett av de stora och växande problemen med den svenska folkstyrelsen hänger nära samman med att ett deltagande i de traditionella formerna för politik inte alltid innebär något inflytande. De erbjudna formerna duger inte, inger inte förtroende och bedöms inte heller som meningsfulla. Steg för steg förlorar de därför i trovärdighet och attraktionskraft i de medborgares ögon som vill åstadkomma något. När de traditionella formerna inte bedöms vara effektiva, föredrar de andra, mer ändamålsenliga former för påverkan.

I högsta grad består den svenska folkstyrelsens förtroendekris i att medborgarskapet inte ger tillräckligt inflytande över samhällsutvecklingen. Många medborgare ser ingen förbindelse mellan deltagande och resultatet. Att demokratin verkar sakna handlingsförmåga och handlingskraft, ja att själva dess dagordning är alltför inskränkt och blygsam har varit en huvudlinje i kritiken från aktivister i de nya sociala rörelserna. Den kritiken måste tas på allvar så att inte den representativa demokratin legitimitet ytterligare försvagas.

Demokratin förutsätter med andra ord såväl effektivitet som legitimitet. Det betyder också att de demokratiska institutionerna måste kunna leverera de värden de utlovar och utger sig för att prestera. De som deltar måste erfar att det har någon betydelse att de medverkar och att besluten som fattas får rättfärdiga konsekvenser. På samma sätt måste institutionerna uppfattas som legitima. Resultaten måste stämma överens med de moraliska värden demokratin vilar på, vara moraliskt acceptabla och meningsfulla. Medborgaren har alltså ganska rimliga förväntningar på att det ska göra någon skillnad om han eller hon deltar eller ej. Ett av folkstyrelsens viktigaste problem att ta itu med är därför medborgarens kritik av de demokratiska institutionernas brist på folkstyrelse, alltså ett meningsfullt deltagande baserat på politisk jämlikhet.

Delaktighet

Delaktigheten är medborgarandans övergripande kännetecken. Den uppnås när varje medborgare är övertygad om att hon – närhelst hon vill – har *tillgång* till den gemensamma politiska styrelsen. Hennes känsla av delaktighet – eller brist på delaktighet – är resultatet av de erfarenheter hon (och andra) haft av att delta och försöka att utöva politiskt inflytande.

Ingen är formellt utestängd. Däremot skapar bl.a. klasstillhörighet, ålder och etnicitet ojämlika förutsättningar att delta. Och även om det rent formellt inte finns några hinder, så finns det otvivelaktigt ofta mer eller mindre dolda maktstrukturer, värderingar och attityder som kan försvåra deltagandet, som exempelvis kvinnor brukar vittna om. Men allas kunskaper, erfarenheter och åsikter behövs för att besluten ska bli bra.

Mot den institutionaliserade rätten till deltagande svarar emellertid individuella förpliktelser att vara engagerad, inblandad, inbegripen och intresserad. På detta sätt hålls samhällsorganisationen värdemässigt samman och den framväxande differentieringen och fragmentiseringen motverkas. För både kollektivens och de enskildas skull måste de medborgerliga imperativen att ta ansvar och att bidra inskräpas, odlas och efterfrågas. Med mindre kan man inte hejda att elitismen, vanmakten och utanförskapet växer i det svenska samhället. En demokrati av medborgare som på olika sätt och i olika sammanhang tar ansvar för fler än sig själva utgör både målet och den enda vägen fram till det målet.

Detta perspektiv utgår inte enbart eller kanske ens i första hand från en abstrakt samhällsnytta. Om inte förr, så på lång sikt ligger det i varje medborgares intresse att vara med om att lösa de gemensamma problemen och se till att det görs på ett civiliserat sätt. Varhelst sådana förtroendeskapande mötesplatser för kollektiv problemlösning saknas, sås frön till en odemokratisk samhällsutveckling av cynism, intolerans och våld.

Att ha tillgång till diskussioner och beslut som avgör ens öde är en förutsättning för att alls vilja delta. Det ställer krav på såväl fysisk som psykisk tillgänglighet. Det är viktigt att den politiska demokratin, oavsett vilken räckvidd den anförtros, kan svara mot medborgarnas förväntan på delaktighet. Allas erfarenheter och kunskaper behövs i en fungerande demokrati. I dag ställs allt för många utanför p.g.a. attityder eller praktiska hinder.

Exempelvis har personer med funktionshinder erfarenheter från vardagen som är unika och som behövs i ett levande samtal. Alla människors kompetens måste efterfrågas för att beslut och diskussioner ska kunna bli så heltäckande som möjligt. Demokrati för en medborgare med funktionshinder handlar om att vara delaktig och att samhället och samhällsinformationen är tillgänglig. Att inte kunna kommunicera eller ta till sig information skapar ett utanförskap som kan vara svårt för andra att förstå. Att bli hörd och tagen på allvar i alla situationer och ses som en likvärdig medborgare med samma demokratiska rättigheter som andra är grundläggande. Men det är inte funktionshindret i sig som skapar handikapp utan samhällets otillgänglighet. Möjligheten att förändra ligger i attityder men också i mer djupgående värderingar. Att förändra dem är därför en förutsättning för en fungerande demokrati.

Slutsatser

För att demokratiska processer ska komma till stånd måste tre villkor vara uppfyllda: Politisk jämlikhet, meningsfullt deltagande samt öppenhet och insyn. För att deltagande, inflytande och delaktighet ska uppnås, måste dessa tre förutsättningar gälla.

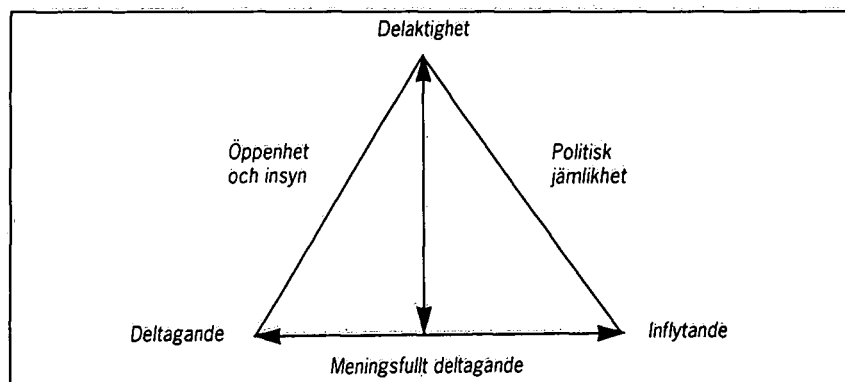
För att en positiv dynamik ska uppstå måste medborgarna för det första behandlas som politiska jämlikar. Om exempelvis inflytande i praktiken bara erbjuds somliga men förvägras andra, finns inga möjligheter att åstadkomma full delaktighet.

För det andra måste de politiska processerna utmärkas av öppenhet och insyn. Om till exempel en myndighet i praktiken låter bli att hålla sina handlingar tillgängliga, blir det svårt för en medborgare att få fram underlag för att delta i en offentlig debatt kring myndigheten eller dess verksamhetsområde. Det handlar om tillgången på former och arenor för deltagandet, liksom om medborgarens institutionaliserade rättigheter (lagstiftning osv.) att få påverka innehållet i de politiska besluten.

Formerna för att delta måste för det tredje vara sådana att de är meningsfulla, dvs. de kan ge reella möjligheter till inflytande. Om både möjligheterna till deltagande och inflytande är goda, kan de enskilda medborgarna förväntas uppleva delaktighet. Då är deras erfarenheter av den demokratiska processen sådana att de betraktar den som legitim. Det kan leda till dels att deras vilja att delta i processen förstärks, dels att deras värderingar kommer att präglas av större tolerans och deras kunskaper av ett större djup. Delaktighet har en dynamisk funktion för att utveckla den demokratiska processen.

Om medborgaren däremot inte erfar att han eller hon kan påverka genom att delta, minskas lusten att försöka på nytt. I förlängningen leder detta till en reducerad delaktighet.

När en medborgare erfar att försök att delta och utöva inflytande inte har någon betydelse, kan ett utanförskap uppstå. Det kan leda till passivitet och att man tar avstånd från den "demokratiska" processen. Men det kan också ta sig uttryck i konkreta politiska aktiviteter utanför de etablerade demokratiska formerna och arenorna.

Figur 1. Det dynamiska medborgarskapet.

Det politiska deltagandets mångfald

Demokratin behov av deltagande och deltagandets behov av demokrati

Ylva Stubbergaard

Demokrati kan översättas till folkstyrelse, relevanta klassiska frågor är då: vem tillhör folket/demos, hur skall de styra och över vad? Seminariets diskussion om demokrati i den form som benämns representativ demokrati, skall fokusera *hur* demos skall styra. Frågan om *hur* går naturligtvis inte att koppla bort från *vem* som styr eller över *vad* men vi vill fokusera former som invånarna kan använda i strävan att delta i politikens utformning. Fyra deltagandeformer kommer att diskuteras utförligare nämligen: deltagande via valda representanter; via offentliga sektorns verksamhet; via konsumtion och slutligen via informationsteknik.

Vi skall här huvudsakligen tala om den representativa eller indirekta demokratin, dess motpol den direkta demokratin ses inte som ett alternativt demokratiskt styrelseskick som kan genomsyra alla beslutsprocesser. Däremot diskuteras vi direktdemokratiska former av politiskt deltagande som används även inom den representativa demokratin.

Politiskt deltagande i relation till visioner om demokrati

Idag finns en utbredd diskussion om ett minskat deltagande i politiken. Det har framför allt handlat om att antalet partimedlemmar har minskat och att aktiviteten i partierna har minskat.

Föreningsdeltagandet har också ändrat karaktär med bl a en minskad andel fackligt anslutna, men med en stor andel medlemmar i nya organisationer som Attac.

Det finns olika uppfattningar, såväl i partipolitiska demokratidoktriner som i akademiska, normativa demokratimodeller, om i vilken utsträckning medborgarna bör delta i politiken. När är deltagandet tillräckligt för att ett styrelseskick skall kunna betecknas som demokratiskt? Vad betyder demokratiskt deltagande och när befrämjar politiskt deltagande demokrati?

Är det överhuvudtaget ett problem att människor ägnar sig åt annat än att vara politiskt aktiva?¹

Det finns många visioner om vad demokrati bör vara men här skall bara två inriktningar kort behandlas. Uppfattningar som kan placeras inom en klassisk representativ demokratimodell/liberal demokratimodell lägger tyngdpunkten

på möjligheter och rättigheter att delta. Det skall finnas institutionella möjligheter för deltagandet och de konstitutionella rättigheterna skall vara lika för alla – det skall råda politisk jämlikhet avseende formella rättigheter.² Rättigheterna skapar förutsättningar för individerna att vara med och utforma politiken och begränsar också statens makt i förhållande till individerna. (Rättigheter förknippade med valdeltagande och möjligheter att kandidera till politiska uppdrag är direkt knutna till det rättsligt formaliserade medborgarskapet, medan andra rättigheter är knutna till att vara invånare). Enligt detta synsätt har deltagandet ett behov av demokrati – i betydelsen av ett konstitutionellt system som ger skydd för politiskt deltagande genom att välja representanter, granska, kritisera, utöva påtryckningar, utkräva ansvar.

Enligt den (ny-)republikanska modellen men också senare former av deltagardemokratiska modeller, är deltagandet i politiken en rättighet men även en skyldighet. Demokrati förutsätter ”folkets styrelse”, ett deltagande i gemensamma angelägenheter är nödvändigt. I denna demokratimodells indirekta variant behöver representanterna ha ständig kontakt med samhällsmedlemmarna för att kunna styra i deras intresse. Deltagande bör därmed ske även mellan valen. Samhällsmedlemmarna behöver också delta för att ge legitimitet åt de föreslagna åtgärderna. I deltagardemokratiska modeller utvidgas begreppet politiskt deltagande till att omfatta flera former av deltagande och till diskussioner om effekter av deltagande även inom den sociala sfären, såsom att deltagande skapar toleranta och solidariska människor.

I den fortsatta diskussionen utgår jag från demokratimodeller som förutsätter ett utbrett politiskt deltagande för en fungerande demokrati, med andra ord en modell som lägger tonvikten på demokratins behov av deltagande. Det betyder att ett minskat deltagande behandlas och bör analyseras som ett problem. Om människor inte är med i politiska beslutsprocesser för att påverka sina förhållanden så är det ett problem för demokratin, problemet är speciellt angeläget att åtgärda om det är systematiska skillnader i deltagandet så att vissa grupper marginaliseras i politikens utformning. Det är med detta perspektiv ett demokratiproblem även när politik upplevs som ointressant och meningslöst. Icke-deltagandet behöver analyseras vetenskapligt med hjälp av makt- och demokratiteorier för att förstå demokratins förutsättningar men också för att möjliggöra en fortsatt utveckling av demokratin.

Icke-deltagande som demokratiproblem

För att nå kunskaper om icke-deltagandet och på vilket sätt det kan vara ett demokratiproblem bör forskningen söka brett. Teorier om makt kan hjälpa oss att strukturera sökandet efter orsaker till icke-deltagande. Inom forskningen finns en mängd skilda angreppssätt. Här finns en spännvidd i synsätt från att makten ses som en jämnt fördelad resurs som maktutövaren använder när behov och vilja finns att påverka, till uppfattningen att makt genomsyrar alla relationer som i varje tid och plats formar bestämda föreställningar som avgör gränserna för såväl tanke som handling.³

Tidigare forskning har bl a lyft fram följande hinder för politiskt deltagande:

- Otillräckliga maktresurser som skapar marginalisering av vissa grupper vilken kan leda till att man saknar tilltro till sin egen förmåga att påverka. Studier har också visat att kön, klass och etnicitet sammanfaller med lågt politiskt deltagande.
- Negativa erfarenheter av deltagande
- Politiska representanter och tjänstemän saknar förtroende och förankring hos medborgarna.

Institutionerna kan förmedla brister som direkt orsakar ett skevt deltagande:

- De politiska institutionerna försvårar insyn och deltagande.
- Institutionerna är otillräckliga för att förmedla de politiska frågor som är aktuella. Dels kan detta förklaras av brister i fortgående konstruktioner av institutionerna och dels som brister i dagordningsmakten där vissa frågor och invånare exkluderas från processerna. Här behöver man skilja mellan medveten och omedveten exkludering.

Demokratin som process

Demokrati kan behandlas som under ständig tillblivelse eller vardande istället för en uppsättning institutioner som har skapats för att uppfylla målet folkstyrelse. Detta perspektiv betyder att denna ständigt pågående process kontinuerligt måste granskas utifrån vem som deltar i konstruerandet och vilken betydelse förändringar som genomförs får ur ett maktperspektiv. Deltagande i utformningen av principiella makt- och värdefrågor såsom förändringar av organiseringen av demokrati och karaktären på välfärdsstaten är väsentligt för alla invånare. Andra beslut som kan vara avgörande för enskilda individer direkt och som ofta delegeras till lokal administration, t ex intag av antal barn på ett daghem, ger mer indirekta konsekvenser för demokratin som politiskt system. Det är angeläget att deltagande sker inom såväl principiella frågor som konkreta vardagsfrågor.

Om frånvaron i demokratins fortgående konstruktion är systematiskt relaterad till invånarnas strukturella tillhörighet som kön, etnicitet, ålder och klass är det speciellt allvarligt eftersom det cementerar exkludering inte bara i det politiska deltagandet utan i samhället överlag, det skapar både social, ekonomisk och politisk utanförkänsla.

Skilda former av deltagande – presentation av det fortsatta seminariet

Den svenska representativa demokratin utgår från att partier och föreningar har uppgiften att aggregera och förmedla samhällsmedlemmars krav och förväntningar till valda representanter. Politiska debatter och statsvetenskaplig forskning om deltagande har traditionellt fokuserat deltagande i det som betecknas

som politikens "input sida" – de formaliserade kanaler som samhällsmedlemmarna kan utnyttja för att påverka de politiska representanterna.

Lika rösträtt och fri åsiktsbildning som garanteras i regeringsformen är grundläggande i den representativa demokratin. Deltagardemokratin förutsätter därutöver ett utbrett deltagande i många offentliga frågor och institutioner. Inom senare akademisk och politisk debatt har den deliberativa modellen fått en framträdande plats med betoning på dialog. Modellen syftar till att nå överenskommelser genom konsensus där argumenten övertygar och man nedtonar majoritetsprincipen i beslutsprocesserna. Offentliga fora för debatt mellan invånare och tjänstemän och politiker öppnar för sådan demokratiform. Decentralisering anses överlag befärja dialoger mellan medborgarna och beslutsfattare. Inslag av sådana deliberativa processer ser vi emellertid såväl i den offentliga verksamhetens implementeringsfas som i elitförhandlingar mellan politiker, de behöver inte i sig befärja ett utbrett politiskt deltagande. Peter Esaiasson diskuterar bl a hur opinionsundersökningar med inslag av dialog kan ge utökad information till de valda representanterna.

En form av deltagande med direktdemokratiska inslag sker med hjälp av informationsteknik, denna utvecklar Mikael Sundström i sitt anförande.

Föreningsdeltagandet har förändrats med bildandet av nya sociala rörelser som kännetecknas av lösare organisationsformer, starkare inslag av identitets- och livsstilsfrågor, där politisk handling betonas tillsammans med mer globala engagemang. Michelle Michelletti talar om konsumtion som politisk handling.

Om man hävdar att det politiska deltagandet är nödvändigt för demokratins upprätthållande och utveckling så är det viktigt att reflektera över politikens gränser. Jag skall själv börja med att argumentera för betydelsen av att analysera politiskt deltagande även inom den offentliga sektorns verksamhet för att förstå och utveckla demokratin.

Förvaltningen och politiskt deltagande

Forskare som Lundquist (t ex 1991) och Rothstein (t ex 1994) har under flera decennier kritiserat en sådan uppdelning mellan politik och förvaltning i demokratiforskningen som leder till att förvaltningens verksamhet behandlas och studeras som vore den skild från politisk verksamhet. Förändringen mot nätverksbaserad styrning tillsammans med införandet av målstyrning, där förvaltningen har utrymme att avgöra hur målrelaterade beslut skall genomföras, har aktualiserat mer nyanserade gränsdragningar mellan politik och förvaltning. Det finns ett intresse hos samhällsmedlemmarna av att delta i utformningen av vardagsnära politiska frågor som ligger inom förvaltningens verksamhetsområde. Forskare i Danmark har under flera år gjort omfattande studier av "vardagsmakaren" i betydelsen av människor som påverkar sin egen vardag (Bang m fl, 2000).

I Sverige har flera former av deltagande i den offentliga sektorns verksamhet institutionaliserats, en sådan relativt ny institution är brukarstyrelser. I egenkap av användare av offentlig service finns det inom olika områden, i synner-

het skola, barnomsorg och viss sjukvård, möjligheter att delta eller ha brukarrepresentanter för att kunna påverka verksamhetens inriktning inom givna ramar, det finns även politiska förslag att utvidga beslutskompetensen inom sådana självstyrelseorgan (Ds 2001:26). Flera kommunala nämnder har bidragit till ökade deltagarmöjligheter genom att de har gjort sina möten offentliga.⁴

I ett nystartat projekt⁵ ställer jag frågor om statens "outputsida" och dess betydelse för invandrade kvinnors politiska inkludering utifrån tre typfall av möten mellan mödrar och staten: mödrars brukardeltagande i skolor; mödrars organiserade deltagande som "föreningsmedlemmar/intressenter" som utövar påtryckningar mot förvaltningen (exempelvis Hem och skola); mödrar som klienter i samband med vård och hälsokontroller av barn.

En grundläggande fråga i denna studie är deltagandet i den pågående konstruktionen av demokrati är relaterat till invånarnas kön, etnicitet, ålder och klass. Demokratiutredningen (SOU 2000:1) visar att invandrade kvinnor i väldigt liten utsträckning är politiskt aktiva och att de därmed inte är med och utformar de institutioner (i betydelsen av formella och informella normer) som sedan möjliggör och begränsar fortsatt deltagande och inflytande. Vi behöver dock utveckla vår kunskap och bredda diskussionen om politiskt deltagande för att inte utesluta andra former än de via etablerade politiska institutioner. Ett sätt är då att granska mödrars deltagande i utformningen av offentliga verksamheter. För brukarrollen och intressentrollen (via medlemskap i föreningar) krävs inte heller medborgarskap vilket gör dessa former av deltagande mer tillgängliga (Stubbergaard 1999). Det är dock viktigt att relatera alla dessa deltagandeformer till makt och inflytande vilket görs med hjälp av begreppet politisk inkludering.

Jag studerar mödrars erfarenheter av dessa möten med den offentliga sektorn och relaterar även berättelserna till den sociala och politiska kontext som de är uppvuxna och socialiserade in i. Att problematisera frågan om deltagande i egenskap av klient, intressent och brukare är väsentligt ur ett demokratiteoretiskt perspektiv. Anledningen till att det är just mödrars erfarenheter som analyseras är deras omfattande relationer till den offentliga sektorn (jfr Hernes 1987). Vare sig man vill eller inte är man som förälder indragen i verksamheter som huvudsakligen utförs av det offentliga såsom barnhälsovård och skola. Traditionellt har mödrar en större del av dessa kontakter i jämförelse med fäder. Att intervjua mödrar som inte har socialiserats in i den svenska diskursen om välfärdsstaten ökar möjligheten för att få ta del av reflektioner över situationerna då de möter den offentliga sektorn. Den offentliga sektorn kan förväntas få stor betydelse för engagemang, tilltro och deltagande.

Engagemang och deltagande är förutsättningar för att nå inflytande, men det behöver inte leda till politisk inkludering. Ett särskiljande görs därför mellan deltagande och inflytande. Frågan om inflytande i den politiska processen är viktig för att inte likställa all politisk aktivitet. I synnerhet när vi diskuterar kvinnors politiska deltagande. Tidigare forskning har visat att kvinnor i allmänhet och invandrade kvinnor i synnerhet har varit och är underrepresenterade i statsmakternas organ. Ett likställande mellan deltagande i aktionsmöten och partistyrelser eller parlamentariska utskott skulle närmast kunna beskrivas

som ett bortdefinierande av problemet med kvinnors underordning i politiken. Hinder för att inflytande nås i den politiska processen söks i relationer på tre analysnivåer individ-, institutions- och strukturell nivå. Här är det även väsentligt att diskutera skilda inskränkningar avseende formella politiska rättigheter när medborgarskap saknas.

Begreppet politisk inkludering är användbart för att studera utvecklandet av en politisk identitet, politisk inkludering definieras som möjligheter till politisk handling och inflytande genom deltagande i politiska beslutsprocesser och reella möjligheter att påverka besluten. Begreppet inkludering är direkt knutet till exkludering som avser begränsningar av politisk handling (Poulsen 2000; Young 2000).

Förvaltningen och politisk inkludering

Tre frågekomplex får avsluta presentationen om förvaltningens betydelse för kvinnors politiska inkludering. Dessa frågor bidrar till att problematisera den offentliga förvaltningens betydelse för demokratins fortsatta institutionalisering och utveckling.

Den *första frågan* är inspirerad av en invandrad mamma som var aktiv i en skolkonferens som föräldrarepresentant. Hon menade att hon lärde sig det svenska samhället genom styrelsen och fick kontakter med andra mammor.⁶ Hur påverkas invandrade mödrars politiska inkludering av att staten förmedlar omsorg (klient) och kanaler för deltagande (brukare och intressent)? Är Habermas antagande om kolonisering av livsvärlden, att det offentliga har engagerat sig i frågor som tidigare betraktats som familjeangelägenheter, positivt för invandrade mödrar i ett makt- och demokratiperspektiv? Med ett sådant resonemang skulle invandrade mödrar ha större möjligheter att politiskt inkluderas jämfört med fäder om kvinnorna tar huvudansvaret för barnen. En fortsättning på frågan är då om denna kolonisering eller offentlighet inverkat på ett sådant sätt att mödrar genom sina kontakter känner sig inkluderade i samhället överlag som gör att de även engagerar sig i mer principiella frågor.

Den *andra frågan* är inspirerad av en annan mamma, uppvuxen i Sverige, som var föräldrarepresentant i en skolkonferens och menade att brukardeltagande handlar om skendemokrati. Hon tyckte att beslutskompetensen var för snäv, budgeten ingår t ex inte, och upplevde att de viktigare besluten var tagna före mötena. Frågan är om erfarenheter av politiskt deltagande i statens "outputsida" som inneburit svikna förhoppningar om ett reellt politiskt inflytande leder till ett framtida ointresse för politiskt deltagande.

Den *tredje frågan* är om kvinnors deltagande i vardagsnära frågor leder till ett upprätthållande och eventuellt stärkande av skiljelinjerna mellan manlig och kvinnlig politisk delaktighet. Stöd för ett sådant resonemang ger ett konstaterande att kvinnor deltar i den "lilla demokratin" i större utsträckning än männen som istället deltar i den "stora demokratin" i högre utsträckning (Oskarsson 1999). En sammankoppling med de första frågorna skulle aktualisera risken för att invandrade mödrar, som utvecklar ett deltagande via den offentliga sektorn, inte utvecklar deltagandet till mer principiella frågor.

Sammanfattningsvis kan frågan om politiskt deltagande och inkludering ges en bredare mening om man även ser till den politiska processens outputsida. Genom att kvinnor ofta engagerar sig som förälder i relation till den offentliga sektorn så kan detta medföra att invandrade mödrar deltar politiskt just genom förvaltningen. Hur relationerna under deltagandet uppfattas, formas och institutionaliseras i makt- och demokratiperspektiv, kan avgöra i vilken utsträckning kvinnorna når verklig politisk inkludering.

Noter

1. Jfr artikel i DN 2002-05-06 Mikael Gilljam "Passivitet bäst för demokratin".
2. Lundquist, 2000, använder dimensionerna konstitutionalism/folkmakt för att diskutera spänningar och konflikter i demokratiuppfattningar.
3. Maktteorierna har ofta så helt skilda ontologiska och epistemologiska utgångspunkter att de är svåra att jämföra med varandra. Bra genomgångar med strävan att presentera en bredd i teorierna är t ex Olof Petersson (red.), 1987, *Maktbegreppet*, Stockholm: Carlssons. Torben Beck Dyrberg, 1997, *The Circular Structure of Power*. London: VERSO; Clegg, S. R 1984, *Frameworks of Power*. London: SAGE Publications; Fredrik Engelstad (red) 1999, *Om makt. Teori og Kritik*. Norska makt- og demokratiutredningen (1998–2003) Ad Notam Gyldendal AS: Oslo.
4. Se Montin, SOU:1998, för beskrivningar av några former av deltagande på lokal nivå.
5. Med finansiering från Riksbankens Jubileumsfond.
6. Intervjuer gjorda i samband med en studie om brukarstyrelser. Stubbergaard, SOU 1999:84.

Litteraturförteckning

- Bang Henrik, P, Allan Dreyer Hansen & Jens Hoff, 2000. *Demokrati fra neden*. Köpenhamn: Jurist- og Økonomforbundets forlag.
- Clegg, S. R, 1984, *Frameworks of Power*. London: SAGE Publications.
- Dyrberg, Torben Beck, 1997, *The Circular Structure of Power*. London: VERSO.
- Fredrik Engelstad (red), 1999, *Om makt. Teori og Kritik*. Norska makt- og demokratiutredningen (1998–2003). Ad Notam Gyldendal AS: Oslo.
- Gilljam, Mikael, DN 2002-05-06, "Passivitet bäst för demokratin".
- Hernes, H. M. 1987, *Welfare State and Woman Power. Essays in State Feminism*. Oslo.
- Lundquist, Lennart, 1991, *Förvaltning och demokrati*. Stockholm: Norstedts.
- Lundquist, Lennart, 2001, *Medborgardemokratin och eliterna*. Lund: Studentlitteratur.
- Stig Montin, 1998, *Lokala demokratiexperiment – exempel och analyser*. SOU 1998:155.
- Oskarson, Maria, 1999. Kvinnors politiska medborgarskap i tre välfärdsstater. Politiskt deltagande och engagemang i *Demokrati och medborgarskap*, Demokratiutredningen SOU 1999:77.
- Olof Petersson (red.), 1987, *Maktbegreppet*, Stockholm: Carlssons.
- Poulsen, Birgitte, 2000, Inklusion/eksklusion og idealet om politisk lighed, s 161–188 i Beck Dyrberg, Dreyer Hansen och Torfving (red.) *Diskursteorien på arbejd*. Roskilde: Roskilde Universitetsforlag.
- Rothstein, Bo, 1994. *Vad bör staten göra?* Stockholm: SNS.
- SOU 2000:1, *En uthållig demokrati. Demokratiutredningens betänkande*. Stockholm.
- Stubbergaard, Ylva., 1999, Den goda medborgaren som föreningsmedlem och brukare. i *Civilsamhället*, Demokratiutredningen SOU 1999:84. Stockholm.
- Young, Iris Marion, 2000. *Inclusion and Democracy*. Oxford: Oxford University Press.

Den representativa demokratin som det goda styrelseskicket

Peter Esaiasson

Mitt uppdrag i dag är klart formulerat: ”Upptred som djävulens advokat. Försök så gott det nu går att driva linjen att den representativa demokratin är något bättre än ett substitut för den verkliga, deltagaraktiva, demokratin.”

Så gärna.

Jag skall argumentera för att det inte alls är så självklart att hylla det deltagardemokratiska idealet. Och jag skall till och med försöka övertyga deltagardemokratiska entusiaster om att väldigt många av er egentligen tycker som jag i den här frågan. Och slutligen skall jag lägga fram ett förslag för hur vi skall göra dagens representativa system till ett mer aptitligt styrelseskick.

Det där sista är förresten väsentligt. Det som är riktigt intressant att diskutera är det goda *styrelseskicket*, inte den goda demokratin. Man skall inte sätta likhetstecken mellan ett gott styrelseskick och demokrati. I det goda styrelseskicket skall flera olika värden samsas. Demokrati är självfallet *ett* sådant värde. Men ett gott styrelseskick skall dessutom leva upp till rättstatens krav och även ha en god handlingskraft. Demokrati är alltså inte det *enda* intressanta värdet. Man skall inte kunna vinna en debatt bara genom att vara mest demokratisk.

Vi skall inte sätta likhetstecken mellan demokrati och allt som är bra: Allt som är bra är inte demokrati, och all demokrati är inte bra, som Bengt-Ove Boström brukar säga.

För att kunna börja argumentationen är det nödvändigt att göra ytterligare ett begreppsligt klargörande. I debatten glider man ibland mellan de båda företeelserna *direkt demokrati* och *deltagardemokrati*. Denna tendens till sammanblandning är olycklig. Deltagardemokrati är ett bredare begrepp än direkt demokrati. Jan Teorell har påpekat att det gäller att skilja mellan två typer av deltagande: att delta för att påverka beslut som kommer att fattas av någon annan, och att delta för att själv vara med och fatta det aktuella beslutet.

Att delta för att påverka politiska beslut som skall fattas av andra är fullt förenligt med representativ demokrati. Det är först när rätten att fatta de auktoritativa besluten inte längre ligger hos valda representanter som vi definitivt har lämnat den representativa demokratin och gått över i direkt demokratin.

Den där skillnaden mellan deltagande för att fatta beslut och deltagande för att påverka beslut är viktig om man vill ta ställning i debatten klart, redigt och

rationellt. Bara för att man är tveksam till direktdemokrati betyder inte det att man är tveksam till folkligt engagemang i politiken.

Om man däremot vill vinna debattpoäng förnekar man sådant. Den som dristar sig att säga något kritiskt om beslutande folkomröstningar – en form av direktdemokrati – riskerar att få en ilsken fråga kastad i ansiktet: Är du mot folkligt engagemang kanske? Nej, inte nödvändigtvis. Men jag kanske är tveksam till direktdemokrati. Tyvärr lämpar sig den typen av nyanser dåligt för den offentliga debatten.

För stunden utgår jag från att vi diskuterar deltagardemokrati i bred mening. Vi talar då om ett ideal med ungefär följande innehåll: Så många medborgare som möjligt skall kontinuerligt vara med och påverka den förda politiken och i många fall själva vara med och fatta de avgörande besluten. Det räcker inte om man följer med i den politiska händelseutvecklingen och på välinformerad grund är med och utser sina representanter vid de politiska valen. Den deltagardemokratiska ideale medborgaren är på ständig jakt efter aktiva påverkansförsök och direktdemokratiskt beslutsfattande.

Skall man då ansluta sig till ett sådant ideal? Tja, många debattörer gör ju det. Med en lätt överdrift kan man säga att anhängarna av ett deltagardemokratiskt ideal tidvis har haft den hegemoniska makten över den offentliga debatten. En läsning av Demokratiutredningens slutbetänkande ger åtminstone mig känslan av att deltagardemokratin presenteras som den enda vägens politik. Man kan säga att Bengt Göransson är för demokratipolitiken vad Carl Bildt och Anne Wibble var för den ekonomiska politiken i början av 1990-talet.

Innan vi accepterar Demokratiutredningens föreslagna väg finns det dock ett antal frågetecken att reda ut. Det är inte alls säkert att deltagarskolan leder till goda resultat i betydelsen att det är ett sådant styrelseskick vi vill ha.

Exempelvis kan det vara så att deltagande i politiken ställer så stora krav på medborgarnas tid och engagemang att det blir snedvridet. Det blir bara de med mycket tid eller mycket pengar eller politiskt självförtroende som har möjlighet att agera. Det i sin tur innebär att ett grundläggande demokrativärde kommer på mellanhand: det att alla medborgares intressen skall väga lika tungt.

Ett ökat deltagande kan också leda till bristande omtanke om helheten och ett framhävande av egenintressetänkande. Som medborgare engagerar man sig för att vara med om att bestämma över enstaka lokala samhällsområden som skola och barnomsorg där man själv för stunden har sina intressen. Engagemang i de enstaka lokala frågorna kan i sin tur leda till att man tänker på det egna intresset snarare än i det bredare perspektivet. Om ni studerar förslagen så märker ni att det ofta är den typen av engagemang som skall åstadkommas: att påverka den egna livssituationen på det lokala planet.

Egenintresset är absolut inte den enda drivkraften hos människor som engagerar sig i samhällsfrågor. Men så mycket är säkert att risken för att egennyttiga motiv skall väga tungt ökar när besluten som skall fattas är väl avgränsade och har tydliga konsekvenser för den egna vardagen. När man däremot skall ta ställning till ett samlat paket av problemområden, som när man röstar i ett

allmänt politiskt val, då förvandlas egenintresset till en faktor i mängden, viktig ibland, mindre viktig ibland.¹

Inriktningen på det lokala har dessutom en annan nackdel. En viktig anledning till att satsa på reformer i deltagardemokratisk anda är att öka engagemanget hos utanförstående grupper som exempelvis ungdomar. Problemet med det är bara att många av de frågor som engagerar ungdomar är av global karaktär. Ett lokalt deltagande kommer kanske inte att vara så särdeles lockande för den som oroas över världssvälten.

”Ja, vi kan inte göra så mycket åt den humanitära situationen i Eritrea, men du får gärna lägga en motion till nästa fullmäktigesammanträde.”

Så långt empiriska farhågor och invändningar. Det finns också mer principiella invändningar att göra. Är det självklart att man som medborgare måste engagera sig aktivt i det gemensamma beslutsfattandet? Är man en dålig medborgare om man vill odla andra livsprojekt, om man vill leva ett liv också utanför det kollektiva?

Demokratiutredningen har en speciell lösning på denna problematik. Man säger mer eller mindre direkt att de som deltar skall få extra mycket inflytande över de politiska besluten. Om inte de aktiva människorna får mer att säga till om kommer mycket färre att aktivera sig. Moroten med extra inflytande behövs för att man skall aktivera sig.

Vill vi verkligen ha ett samhälle där de aktiva människorna har mer att säga till om av inga andra skäl än att det är aktiva? Tveksamt.

De undersökningar jag känner till pekar i en annan riktning. Medborgarundersökningarna som Anders Westholm och andra har genomfört visar att ”aktiva” egenskaper som att påverka samhällsbeslut och att engagera sig i föreningslivet hamnar mycket långt ner på listan över kännetecknen på en god medborgare. Resultatet har noterats på både 1980-talet och 1990-talet. Måttligt aktiva medborgardygder som att gå och rösta och att hålla sig informerad om vad som händer i samhället betraktades däremot som mycket viktiga.

Jag kan inte låta bli att tycka att folket kanske skulle ha ett ord med i laget när framtidens styrelseskick skall utformas. Har någon reformivrare funderat på att på allvar höra efter vad de egentliga uppdragsgivarna anser i frågan? Ämnet tas i alla fall inte upp i slutbetänkandet. Snacka om elitism, välmenande i och för sig, men likafullt – elitism!

Intressant nog tycks det som om ett umgänge med statsvetenskapligt tänkande har en avsvalnande inverkan på de flesta medborgaraktivister. När vi undersöker förändringarna i demokratiuppfattningarna hos studerande på introduktionskurserna i Göteborg och Uppsala finns en klar och tydlig tendens mot att man lägger mindre tonvikt vid de aktiva medborgardygdena mot slutet av terminen. Samma saker händer med de vuxna människor som vi diskuterar med i projektet Demokrativerkstaden. Resultaten är ännu preliminära, men åtminstone hittills tycks det som om vårt ämne producerar andra ideal än det deltagardemokratiska.

Hur är det då med ambitionen att övertyga om att de flesta egentligen tycker som jag i den här frågan? Låt oss börja från början.

Vad är representativ demokrati? Jo, det är ett styrelseskick där ett litet antal personer genom en valprocedur får förtroendet att under en begränsad tid fatta bindande beslut på de mångas vägnar. Vi överlåter rätten att bestämma i gemensamma angelägenheter åt personer som står under vår kontroll genom att de först väljs och sedan kan bytas ut.

Och vari består då skillnaden mellan direktdemokrati och representativ demokrati? Är det så enkelt att det så fort det sitter några personer som specialiserar sig på beslutsfattandet så har vi representativ demokrati? Så fort det blir arbetsdelning?

Svaret på frågan är förstås nej, en arbetsdelning behövs *alltid*. Även i historiens kanske mest direktdemokratiska samhälle, Aten, tillämpades en betydande arbetsdelning. Den atenska demokratin förutsatte att ett mindre antal människor anförtroddes uppdraget att bereda ärenden och även verkställde besluten.

Den stora skillnaden går inte mellan system som tillämpar arbetsdelning och system där alla berörda bestämmer direkt. Skillnaden går i stället mellan de system som utser sina representanter genom val och de som utser sina representanter genom lottdragning.

Val utgör nämligen en *elitistisk* selekterande procedur. Valen som procedur för att genomföra arbetsdelningen plockar fram styrande personer som i någon viktig mening är kvalitativt överlägsna de som blir representerade. Man väljer personer som representanter som har mycket av eftertraktade egenskaper.

Om man verkligen menade allvar med att man vill efterlikna direktdemokrati så skulle man i mycket större utsträckning än vad som nu är fallet lotta fram representanterna. Slumpen är en underbar uppfinning, och med tillräckligt stora grupper av representanter så skulle vi få ett mikrokosmos av demos som fattade de bindande besluten.

Det här resonemanget har jag hämtat från Bernhard Manins tankeprovocerande bok, *Den representativa demokratin principer* (SNS förlag 2002). Manin menar att det representativa styrelseskicket är en ny uppfinning som gjordes framför allt av de amerikanska grundlagsskaparna mot slutet av 1700-talet. Han visar bland annat att många italienska statsstater styrdes med lottens hjälp ännu på 1600-talet. Samt att de amerikanska grundlagsfäderna medvetet valde bort det styrelseskicket i akt och mening att hålla folkmajoriteten på vederbörligt avstånd från beslutsfattandet.

Alla som talar positivt om direktdemokrati kan fundera på det här. Varför tycker vi att det är en löjlig och omöjlig idé att lotta fram representanter? Är det kanske för att vi inte riktigt litat på att alla har den nödvändiga kompetensen? Känns det inte väldigt tryggt att ha partierna där som en selekterande mekanism för att göra våra beslutsfattare någotsånär sansade? Om jag har fel i dessa förmodanden vore det intressant att höra vari de verkliga skälen består.

De allra flesta av oss är mycket mer elitistiska än vad vi har lust att erkänna. Det är inte bara politiker som anstränger sig för att dölja vad man egentligen tycker om den oförmedlade folkopinionen.

Representativ demokrati har flera fördelar: Partiernas program är en bra teknik för att väga samman olika intressen, inte minst för att programmen tvingar medborgarna att ta ställning till ett paket av frågor så att egenintresset blir svårare att följa. I den utsträckning programmen baseras på grundläggande principer ger de också medborgarna en möjlighet att styra representanternas ageranden i frågor som inte direkt behandlas under valrörelsen. Den representativa demokratin är också mindre krävande för medborgarna vilket ökar utrymmet för individuella val av livsprojekt. Den representativa demokratin ger vidare möjlighet till genomtänkta beslut.

Samtidigt vill de flesta av oss, oavsett vad jag har sagt hittills, gärna ha aktiva medborgare som bryr sig och åtminstone diskuterar politiska frågor på ett genomtänkt sätt. Som Bengt Göransson har sagt någon gång: man kan ju inte förbjuda människor att aktivera sig. Det gäller bara att komma tillrätta med baksidan av engagemanget – att de aktiva väger så mycket tyngre. För de flesta av de engagemangets baksidor jag tagit upp handlar om just det – att de aktiva får mer att säga till om.

Det är nästan här mitt första enkla lösningsförslag kommer in i bilden. Alldeles oavsett om man tycker att opinionen skall väga tungt eller lätt när politikerna fattar sina beslut så vore det önskvärt om de folkvalda representanterna i ökad utsträckning var i samklang med folkopinionen, och när vi talar om folkopinion så är det inte bara den *aktiva* folkopinionen utan den samlade folkopinionen, majoritetsuppfattningen om man vill.

Ett enkelt sätt att åstadkomma detta vore att bestämma att viktiga politiska förslag skall åtföljas av obligatoriska opinionsmätningar.

Dessa opinionsmätningar skall vara professionellt genomförda. Inga grovt tillyxade enstaka intervjufrågor inte. Ännu bättre blir det om man kombinerar opinionsmätningarna med de senaste landvinningarna för att pejla opinioner på djupet. Jag tänker då på sådant som systematiska fokusgrupper där intervjupersonerna får tillfälle att utveckla sina synpunkter i samtalsform.

Observera att det skall vara representativa urval. Att använda sig av representativa urval av hela den röstberättigade befolkningen är ett sätt att komma förbi problemet med att det bara är bara de aktiva som hörs och räknas.

De aktiva får gärna markera sitt engagemang och därmed visa att det finns intensitet i åsikterna. Men de skall inte få framstå som talesmän för majoritetsuppfattningar om det inte finns goda belegg för att de faktiskt har flertalet bakom sig. Med sådana undersökningar kan ansvariga politiker om de så önskar få argument mot uppvaktande medborgare som slåss för en avvikande uppfattning.

En ytterligare fördel med en sådan reform vore att politikerna tvingades inse att stopp, nu har vi eventuellt inte folket med oss. Här krävs en skärpt argumentation från vår sida. Hur säkra är vi på att vi verkligen vet bättre än medborgarna vad som är deras sanna intressen och alltså är den försvarbara politiken? Kanske måste vi tänka om trots allt? Åtminstone måste vi vässa argumenten ett snäpp till.

Observera att förslaget *inte* motiveras av någon föreställning om att införa direktdemokrati med hjälp av moderna uppfinningar. Det är inte alls fråga om att politikerna skall binda sig för att rösta i enlighet med den för tillfället rådande majoriteten. Men de skall däremot vara medvetna om att de är på väg att bestämma något som folket för ögonblicket inte tycker är någon bra idé.

Att satsa på sådana opinionsundersökningar vore att förnya demokratin utan att hemfalla åt populism i negativ bemärkelse. "Rationell populism" skulle kunna vara den framtida beteckningen på svensk demokrati.

Not

1. Denna poäng diskuteras i Staffan Kumlins kommande doktorsavhandling.

Demokratiska avatarer

Mikael Sundström

Det är många som knäfallit i bön och tillförsikt framför IT-altaret de senaste 5–6 åren. Internet-guden har haft många att frälsa eftersom vi ju, åtminstone om vi skall tro IT-prästerskapet, med högsta fart är på väg in i "informations-samhället" vad det nu kan tänkas betyda. Möjligen har det först så samstämmiga Kyrie Eleison mattats av något under det senaste året när gudomen visade sig mindre allsmäktig än man hoppats. Somliga bönpallar har alldeles fallit överända, andra ser påtagligt luggslitna ut, men det finns fortfarande många troende. IT-revolutionen är bara litet försenad, men den kommer.

Bland statsvetarna var demokratitänkare snabbt på plats. Det finns flera anledningar till detta, men det akut bristande allmänintresset för traditionell partipolitik, och därmed traditionella demokratiska kommunikationskanaler kanske är den mest påtagliga. Om man i soffpotatisarnas tidevarv kunde föra den demokratiska valprocessen ända bort till soffan så att medborgaren, täckt med ostbågssmulor och pizzaslamsor, kunde ligga kvar bland soffkuddarna och med sitt fettglänsande pekfinger t(r)ycka till i olika frågor, så kanske man kunde återuppliva demokratin? En intressant tanke, om än med en rad vidhäftade problem. I vart fall har, helt följriktigt, många olika studier behandlat tekniska aspekter av olika valsystem som använder Internet-infrastrukturen (och det är vad Internet är: en infrastruktur, vare sig mer eller mindre). I Sverige hörs ropan skälla: Kalix åt alla! För Kalixinitiativet är ju revolutionerande. Eller är det? Kruxet är ju i slutändan frågan vad som egentligen utgör en revolution.

"IT-revolution" är ett blött, stött och synnerligen nött ord i debatten. Det används lättvindigt som en beteckning för alla sorters förändringar, oavsett hur genomgripande de är – eller inte är. Men förändring är inte automatiskt revolution. Många förändringar, både till det bättre och till det sämre, är snarare av *evolutionär* karaktär, och detta gäller i sanning IT-utvecklingen. Det är slående hur en del element i "revolution-diskursen" är repriser från införandet av t.ex. lokalradio, (i synnerhet med amerikanska förtecken), lokal-TV, video och (franska) Minitel. Den "revolution" vi nu upplever handlar inte så litet om minskande kommunikationskostnader än något annat. Det innebär mindre besvär och mindre kostnader för medborgaren att snoka reda på offentlig information med ny informationsteknik än tidigare, men detta beror delvis på att det också är billigare och mindre besvärligt för myndigheter att tillhandahålla den på det viset. Detta är enkla marknadskrafter i arbete, marknadsanpassad *evolution*: inte revolution.

Detta skall inte tolkas som misstro mot vad evolutionära förändringar kan innebära. Bättre kommunikation kommer att gynna alla sektorer i samhället, och även demokratisk kommunikation får på så vis en skjuts framåt. Det kan dock vara värt att ibland fundera utanför det evolutionära, och försöka lokalisera förändringar som verkligen skulle kunna räknas som revolutionerande – revolutionerande för demokratin och för demokratisk kommunikation. En sådan visserligen embryonisk tanke kommer kort att behandlas i denna text.

Även om de presenterade tankarna förmodligen skulle kunna implementeras med hjälp av befintlig teknik, är det inte den tekniska implementeringen som intresserar mest här, utan själva *konceptet*, som ju i vilket fall kräver såväl organisatoriska som tekniska förändringar för att kunna realiseras. I blickfånget sätter vi den demokratiska medborgaren och hur han/hon kommunicerar med sina gelikar och med sina representanter. Vi måste då, liksom så många demokratiteoretiker, fundera över det demokratiska samtalets natur, och vilka kriterier som måste gälla för att detta skall anses fungera tillfredsställande. Vi måste också acceptera att det demokratiska samtalet äger rum i en större kontext, där det kan resas krav som ibland går stick i stäv med demokratiska ideal.

Utan att fördjupa oss allt för mycket i demokratiteori kan vi konstatera att det demokratiska idealsamtalet i mångt och mycket vilar på *argumentet*. Detta har uttalat diskuterats av många teoretiker, inte minst Habermas, men det ligger som implicit grundsten i nästan alla demokratidiskussioner. Det är medborgarnas argument som skall vägas, förfinas, och slutligen resultera i mer handfast handling. Frågan är i vilken utsträckning personen *bakom* argumentet skall tas i beaktande som *del* av argumentet. Det är lätt att konstatera att element som hudfärg, kön och utseende inte bör tas i beaktande när argumentet analyseras. Å andra sidan svävar inte argumentet fritt: personen bakom argumentet kan ha en större agenda där strategiska hänsyn kan modifiera hur argumentet förs fram. Personen kanske kortsiktigt väljer en position som går emot hans/hennes större helhetsplan för att lättare arbeta sig fram mot slutmålet. Det är helt enkelt svårt att isolera argumentet från personen, eftersom en fullständig analys av argumentets sanna natur sett i sitt större sammanhang görs omöjlig. Redan här skymtar paradoxen. Om argumentet inte kan isoleras från den fysiska personen så kan man ju heller inte hindra att ovidkommande fakta om personen, som t.ex. kön, kan komma att fördunkla analysen av argumentet.

I det demokratiska samtalet måste man även kunna föra fram åsikter som inte delas av majoriteten utan att för den skull riskera repressalier. Det enda sättet att garantera detta är att tillåta medborgaren att vara anonym när möjligen obekväma synpunkter ventileras. Valhemligheten är just ett exempel på detta – man skall kunna vara fri att anonymt rösta på vem man vill utan att drabbas negativt om man råkar lägga rösten ”fel”. Samtidigt är det ju fantastiskt att det mest betydelsefulla argumentet i en representativ demokrati, själva valhandlingen, är hemlig. Det är ju här som medborgaren verkligen måste upp till bevis. En röstning som går stick i stäv mot tidigare framförda åsikter borde ju vara möjlig att ta i beaktande för andra medborgare när framtida argument förs fram. Här är paradoxens andra ansikte: när anonymitet används för att skydda

medborgaren mot möjliga repressalier blir analysen av argumentet i dess vidare kontext lidande.

Som vi noterade sker inte demokratisk kommunikation i isolering. Samhällets syn på kommunikation färgas av säkerhetsaspekter av olika slag. Med absolut anonymitet försvinner ju möjligheten att hålla enskilda personer ansvariga för sina handlingar, vilket i en osäker värld knappast är ett optimalt läge, oavsett vad demokratisk kommunikation idealiskt sett bör innebära.

För att komma runt paradoxen, och nå en situation där man *både* kan följa en persons argument över längre tid för att bättre kunna analysera dem, *och* garantera medborgarnas säkerhet när obekväma argument förs fram måste man på något sätt avskilja den demokratiska medborgaren från den fysiska personen. Det är här denna texts titel kommer in. Med hjälp av *demokratiska avатарer* skulle det vara möjligt att göra just denna separation och lösa den gordiska paradoxknuten.

Idén med *avатарer* är inget nytt. Ordets ursprung är hinduiskt och betyder ungefär en guds nedstigande i mänsklig gestalt. Guden "styr" då sin mänskliga inkarnation, sin avatar, utan att för den skull förlora sin gudomlighet. Den nuvarande formen av ordet används framför allt (men inte uteslutande) i samband med olika interaktiva spel som förs via Internet. En spelare dyker upp i spelvärlden via just en avatar: en karaktär som han/hon ger namn och som sedan på olika sätt interagerar med andra spelare. Det finns inget lätt sätt för en spelare att snoka fram den fysiska personen bakom avataren, men man har möjlighet att umgås med spelinkarnationen av spelaren på de sätt spelet medger: inte sällan via chat. Samma princip används av webbsiter där man "bara" umgås utan att spela. Här väljer de inblandade ett "nick" (nickname) som sedan blir ansiktet utåt när man umgås. Om man behåller ett "nick" en längre tid kan man socialisera på ett djupare plan: andra deltagare lär känna en bestämd "nick" och dennes olika karaktärsegenskaper. Besvärande argument eller antisocialt beteende byggs in i den bank av egenskaper som övriga deltagare associerar med en "nick", precis som man lär känna och tycka om (eller inte tycka om) fysiska personer, utan att de fysiska personerna någonsin möts. Denna identitetslösa kommunikation, denna *pseudonymitet*, har uppmärksammats av olika samhällsvetare, främst sociologer, som, helt väntat, funnit möjligheten att kommunicera utan att avslöja kön, ras etc. vara intressant och nydanande.

Demokratiska avатарer kräver mer systematisk hantering, men logiken är densamma som för spelavатарer. Medborgaren måste fördes med en fast avatar (t.ex. vid myndighetsdagen, eftersom han/hon ju då faktiskt välkomnas in i samhällets *demos*) som kan användas för demokratisk kommunikation både med andra medborgare och med demokratiska representanter.

Även om tanken med *demokratiska avатарer* inte på något sätt är färdigutvecklad kan vi lätt konstatera vissa föreskrifter som måste gälla vid upprättandet och hanterandet av dem. I motsats till spelavатарer får det inte vara möjligt att "byta" demokratisk avatar: det är viktigt att andra medborgare på allvar kan "lära känna" avataren över lång tid. Ingenting hindrar att avatarens olika utsagor lagras i "avatarregister", så att det är lätt att få en historisk överblick över

avatarens synpunkter. Om avataren ges möjlighet att rösta behövs inte heller valhemligheten: valhandlingen blir tvärtom en naturlig del av avatarens demokratiska argumentation.

När den *demokratiska avataren* för första gången aktiveras måste den vara befriad från information som hört till medborgarens tidigare liv. Det blir på så sätt möjligt att träda in i *demoset* som en "ren" medborgare, utan att behöva tyngas av bråte från pre-demos dagar.

Det måste vara möjligt att ofta eller alltid välja att kommunicera via sin avatar med andra medborgare och med sina demokratiska representanter och/eller med *deras* avатарer. Detta kräver centrala insatser så att man i kan ta reda på att det verkligen är en "riktig" avatar man kommunicerar med. Det måste finnas ett centralt avatarregister och system som kan kontrollera lokala kommunikationsnoder med detta register. Man får ju inte kunna anta någon annans avatar, och avatarens okränkbarhet måste garanteras av staten.

Alla medborgare måste ha jämlika eller åtminstone jämförbara möjligheter att använda sin avatar. Detta betyder inte alls att man måste erbjuda en egen kommunikationsenhet till varje enskild individ, men bara att man måste garantera *tillgång* till avataren för varje medborgare.

Det får inte vara möjligt för utomstående att koppla samman avataren med den fysiska personen: detta skulle ju öppna portarna för olika repressalier. Medborgaren kan ju avslöja vem hans/hennes avatar är, men detta är ett eget beslut som dessutom är oåterkalleligt.

Samordningen mellan avatarens kommunikationsrättigheter och samhällets säkerhetskrav måste redas ut av *demoset*. Det är ju möjligt att t.ex. alltid implementera och kräva öppen, ickekrypterad kommunikation mellan avатарer eftersom kopplingen avatar/fysisk person normalt är omöjlig att göra. Det är förstås också möjligt att man efter graverande (och tidigare preciserad) kommunikation, som t.ex. planering av svåra brott under extrema fall kan låta myndigheter få reda på vem som står bakom avataren (t.ex. via domstols godkännande). Man måste dock vara medveten om att detta försvagar grundidén med avатарer, men det kan som sagt finnas hänsyn som är så viktiga att inte ens demokratisk kommunikation får dominera.

Implementering av *demokratiska avатарer* skulle med rätta kunna sägas vara revolutionerande, eftersom en paradox som är lika gammal som demokratin själv med teknikens hjälp plötsligt skulle kunna lösas upp. Det är svårt att tro att det inte skulle vara möjligt att realisera tanken på *demokratiska avатарer* redan med befintlig teknik, men givetvis finns mycket att begrunda som gäller uppdelningen av fysisk person från avatar, och vilka rättigheter som gäller de två entiteterna.

En sak måste dock konstateras: det ovan beskrivna är inget som uppstår som följd av marknadsstrukturer: kostnaderna är ekonomiska, men vinsterna är demokratiska. Det går därför inte att luta sig tillbaka och panglosskt hoppas att allt skall lösa sig till det bästa. Det krävs *vilja* för att genomföra revolutionerande ting, inte bara ekonomi.

Consumer Choice as Political Participation

Michele Micheletti

Consumption as Politics

Political scientists are often rather surprised when they first hear that shopping can be participation in politics. We react this way because we are taught that the political system is the focus of citizen involvement in politics. Our definitions of political participation reflect this understanding: "those voluntary activities by which members of a society share in the selection of rulers and, directly or indirectly, in the formation of public policy" (McClosky 1968, 252), and "politiskt deltagande innebär deltagande i aktiviteter som har till syfte eller resultat att utöva inflytande på de politiska myndigheternas beslut, antingen direkt genom att påverka beslutsprocessen inom ett bestämt område eller indirekt genom att påverka valet av politiska representanter" (Togeby 1997, 219). These definitions form the basis of our empirical work on political participation (for an overview see Teorell 2001).

This article argues that under certain conditions shopping for services and material goods is political participation. It starts with a definition of political consumerism, continues with a section on historical and contemporary examples of the phenomenon, discusses evidence for the increase in political consumerism today, and ends with three sections devoted to the ramifications of political consumerism for our conception of political participation.

What is Political Consumerism?

The Scandinavia countries must be given credit for finding a proper scientific term for citizen use of consumer choice as a political force for change and for putting the phenomenon of political consumption securely on the social science research agenda. The Danish Institute for Future Studies coined the term political consumer (*politiske forbruger*) (IFF 1996).¹ The SNS Democratic Audit picked up the term a few years later to summarize a surprising finding on political participation (Pettersson et al. 1998, 148). Three years later Sweden hosted the first International Seminar on Political Consumerism (at City University). Political consumerism is also playing a central role in the Danish Study of Power and Democracy (Goul Andersen & Tobiasen 2001), which is

headed by the Lise Torby, the author of the aforementioned definition of political participation.²

Political consumerism may be defined as consumer choice of producers and products on the basis of attitudes and values that concern issues of personal and family well-being as well as ethical and political assessment of favorable and unfavorable business and government practice (Micheletti, Føllesdal, Stolle eds. forthcoming). A political consumer is concerned with the politics of products (Power 1992) and the biography of products (Beck 2000). She sees material goods as embedded in a multitude of power relations that may involve issues of human rights, environmental protection, workers' rights, and gender equality. Citizens use the market to participate in politics in two basic ways. They can either engage in boycotts (negative consumption) or "buycotts" (positive consumption) to condemn behavior on the basis of concerns mentioned above. Citizens boycott when they decide not to purchase certain kinds of goods or goods from certain companies for political reasons. When citizens decide to follow the advice of labeling schemes they are engaging in buycotts.

The Phenomenon of Political Consumerism – Historical and Contemporary Examples

The use of the market as a site for political participation is an old phenomenon. For centuries, citizens in many countries have viewed consumer choice as a way to express their political sentiment and work with their political issues. Frequently citizens have turned to the market as a venue for politics when the political system has ignored or not heeded their concerns. Material goods played an important role in such epoch-making political events as the American Revolution, the struggle for self-rule in India, the American civil rights movement, and the international protests against the Vietnam War and the Apartheid system in South Africa. Consumer power has also been used to criticize the political consequences of the policy and practices of multinational corporations like Nestlé, Shell, and Nike (Bar Yam 1995; Rask Jensen 2001; Peretti 2001).

A scholar explains the political significance of consumer goods in the American Revolution in the following way:

Americans who had never dealt with one another, who lived thousands of miles apart, found that they could communicate their political grievances through goods or, more precisely, through the denial of goods that had held the empire together. Private consumer experiences were transformed into public rituals. Indeed many colonists learned about rights and liberties through these common consumer items, articles which in themselves were politically neutral, but which in the explosive atmosphere of the 1760s and 1770s became the medium through which ideological abstractions acquired concrete meaning (Breen 1988, 104).

Consumer products played a similar role in the Indian struggle for independence. *Swadeshi*, meaning use of things belonging to one's own country (indigenous goods), was central to Mahatma Gandhi's strategy for independence. Indian nationalists were encouraged to buy domestically produced

cloth rather than cloth imported from England. The author of a 1931 report offers the following assessment of the importance of *Swadeshi* in the Indian struggle for independence:

... When one buys an indigenous product, probably of worse quality or at a higher price than the imported product, he does this, for the good of the nation as a whole. It is these little conscious acts of self sacrifice which have contributed to weld Indians into a nation, in spite of their superficial differences. It is for this reason that many Indian nationalists prefer *Swadeshi* to protection, which, they agree, cannot give the same impetus to efficiency and economy or the same inspiration to national endeavour as "*Swadeshi*" can. According to them, there must be free and unrestricted competition with imported goods in order that on the one hand Indian manufactures may not slacken their efforts at constant improvement and on the other, Indian consumers may know and feel what sacrifice they are making in the interests of the nation. As against this, there is the view that when an industry is in its infancy, it has to be helped in its upward growth by artificial aid in the shape of protective tariff. (Bose 1931, 34–35).

We find sporadic evidence of the central role of shopping in other attempts to form political identity. Conscious consumer choice of goods produced in one's own country has been common in new nation-states. For instance in the early part of the 1900s, Norwegian citizens were encouraged to buy Norwegian fruit and berry wine and boycott imported spirits in their struggle for economic independence (Myklebus & Myrvang 2001, 19). Swedish examples include the margarine boycott of 1909, which established Kooperativa Förbundet as a market actor worthy of respect and an important identity-signaling institution for social democracy. (Giertz & Strömberg 1999, 62–64), and "det ideologiska försöket." The supporters of this experiment argued that consumption was just as important as production in the ideological class struggle. Among other things, working class women were taught about consumer good taste and sound home economics. They learned that good taste was based on functional choice and bourgeois taste was bad taste (Hirdman 1983, 48f). Other early examples of political consumerism are the housewife revolts over high food prices in the early 1900s that took place in various countries, among them Sweden. Historians who have studied the housewives' revolts in the United States conclude that they were "far more widespread and sustained, encompassing a far wider range of ethnic and racial groups than any tenant or consumer uprising before it" (Orleck 1993, 156).

It would seem that historical instances involved more negative than positive political consumerism. An interesting exception is the White Label Campaign, which certified women's and children's cotton underwear according to what we today would call a fair trade label – i.e., workers' rights, working environment, and child labor prohibition. Backers of the labeling campaign maintained that "no one except the direct employer is so responsible for the fate of these children as the purchasers who buy the product of their toil" (Florence Kelly, creator of the labeling scheme as quoted in Sklar 1998, 27). The scheme was highly successfully as an instrument of labor reform for a period of time in the early 1900s.

A more recent case of political consumerism that is reminiscent of the past is the Swedish food revolt of 1972. This milk and meat boycott was started by

women from the Stockholm suburb of Skärholmen (*Skärholmsfruarna*). It spread across Sweden, led to dramatic decreases in milk sales, and ended in a protest demonstration that attracted 6,000 participants in Stockholm. "Husmödrarnas mjölkkrig blir ett politiskt hot" was one telling newspaper headline (*Kvällsposten* 1972). Parliament addressed the group's concerns; Prime Minister Olof Palme called them to a meeting to discuss high food prices, and a popular political issues program on national television (*Kvällsöppet*) invited the women to debate food prices with Kjell-Olof Feldt (Minister of Trade) and supermarket chain representatives. Their demands fell well in line with popular discontent over high food prices. Shortly thereafter Parliament passed legislation to lower milk prices.³

Contemporary political consumerism seems to involve more kinds of people and issues of global concern and a greater emphasis on the creation of institutions for positive consumption. A conclusion from available research is that it most likely is on the increase. The World Value Survey and attitudinal studies conducted by political scientists and polling institutes show that more people globally are engaged or can consider to become engaged in boycott activities and that many citizens view the market as a site for ethics and political action (see *Enviro-nics* 2000, Ingelhart 1997 for information on the World Value Survey). The SNS study mentioned earlier reports that citizens increasingly use consumer boycotts to influence politics. In fact, this form of political participation was the one that increased most between 1987 and 1997, the two time periods for the study: from 14.8 percent to 28.7 percent (Pettersson et al. 1998, 55). A closer look at the data reveals that boycotting is becoming a more common form of political participation for different categories of citizens.⁴ More recently, a SIFO telephone survey of 1,000 persons found that 69 percent of the Swedish people believe that they can influence society by purchasing goods and services that are produced by companies that are ethical role models, 77 percent that they are personally responsible for societal development when they purchase goods and services, and 71 percent that their consumer choices are a more effective way to influence the ethical profile of private business than action by Parliament and government (SIFO, 2001, 13).

The growing number of political consumerist labeling schemes or institutions in place nationally, regionally, and globally tends also to point to its increased importance in the world of today. Some of these schemes are government-sanctioned. Others have been developed by producers or citizens separately or in cooperation with each others. Examples include eco-, fair trade, and organic food labeling schemes, forest and marine stewardship certification, and various schemes for socially responsible investing (see selected list in bibliography). The European Commission as well as the Nordic Council are interested in this general development. The Nordic Council of Ministers has even published a report on the use of ethics by consumers (TemaNord 2001).

Corporations pay close attention to all political consumer choice manifestations because they affect their marketing strategies, as the case of Jonah Peretti's e-mail exchange with Nike Shoes shows clearly (Peretti 2001). They

also know that certified products in many countries have increased in market share over the past few years (Vision 2001; Soil Association 2001; KRAV 2001; Wessells et al. 1999; LRF/Ekologiska Lantbrukarna 2001, see also Cushore et al, forthcoming, and Jordan et al, forthcoming).

This section offers a brief account of the richness of political consumerism as a phenomenon involving political participation. Yet it is important to keep in mind that political consumerism, as with all forms of political expression and participation, does not necessarily promote democracy. Probably the best known example here is the use of boycotts to promote anti-Semitism. Little has been written about this kind of political consumerism that scholars assume started at the end of the 19th century. Groups in various countries actively declared that citizens should not buy Jewish goods and that they should not buy from Jewish merchants. "Don't Buy Jewish" campaign movements existed in many countries, including the Scandinavian ones. An advertisement that the National Socialist Party placed in a Swedish newspaper in 1934 is telling indeed: "Svensk vara bör köpas av svenskar hos svenska affärsmän! Medverka icke till den internationella judiska storfinsansens exploatering av svenska arbetare och företag!"⁵ Scholars call them the "cold pogrom" of the inter-war years that "undermined the livelihood of hundreds of thousands of Jews" (Encyclopædia Judaica Jerusalem 1971, 1279).

Political Consumerism as Political Participation

The cases discussed briefly in this article as well as numerous other examples show that the phenomenon of political consumerism fits a similar pattern of political participation. They show how citizens have used their consumer choices in the marketplace as a creative form of political expression. Focus on consumer goods has given them a venue to express moral outrage, whose targets are the political realm, local and national businesses, and multinational companies. Citizens focus on consumer goods to influence politics, become involved more directly in political problem-solving, and participate in arenas for political discussion.

Political consumerism is a rich phenomenon for the study of various kinds of political participation (Teorell 2001). Citizens may know what they want to accomplish – their preference orders are established – and put their fate in market choices to help them attain their goals. Shopping for goods stamped with political consumerist labels, socially responsible investing, and even boycotts are examples of this kind of political participation. Labeling schemes help citizens channel their political values in the marketplace. Also as users of market goods and services, they want to contribute directly to various forms of policy-making in the marketplace. Direct dialogue with producers about their ethical and political profile as a step in the formulation of codes of conduct that satisfy both consumer and producer interests is one of many examples here. Citizens may even participate as street-level evaluators who assess the implementation of codes of conduct and green business profiles on a very local level

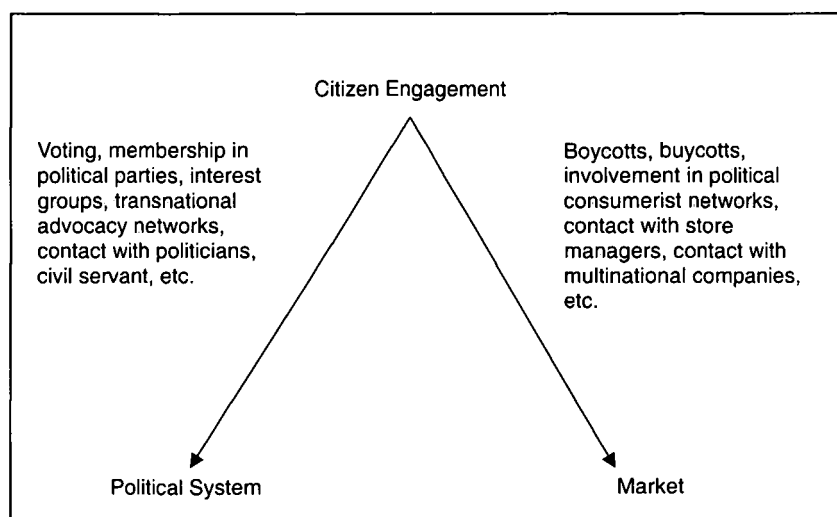

Figure 1. Definition of Political Participation.

(Micheletti forthcoming). Finally, citizens participate in political consumerism to understand more fully the interrelations among spheres in society. They surf political consumerist web sites for information on issues of importance to them, contribute to chat sites, and become involved in networks to improve their understanding of how consumption is related to the complexities of our global world. Their goal is to become an enlightened citizen-consumer.

An acknowledgement of shopping as political participation has great significance for political science. It requires a reworking of our classical definitions of political participation to include consideration from new citizenship theory, our changing political landscapes, and the use of other arenas for politics (Trend 1996, 15; Van Gunsteren 1998, 29; Soltan 1999, 18; Vogel 1996; Kech & Sikkink 1998). Perhaps we should define political participation generally as those voluntary activities by which members of a society share in the working with influential institutions whose formulation of norms and rules and practices thereof affect our common concerns for well-being. Figure 1 offers a visual summary of this new definition that includes the market as a venue of political participation.

Political Consumerism and the Need to Engender Political Participation⁶

One of the most important general results revealed in historical studies of political consumerism is that market-based political participation has engaged women and opened up political space for them to work on their issues. It gave them a tool to exercise moral and political power at a time in history when men dominated formal civil society and government settings. What may come as a

surprise is that recent studies on political consumerism are reporting similar findings. Women consider the marketplace as a site for political engagement very accommodating to their needs and identities as mothers, wives, women, and citizens.

We need to study the relationship between women and political consumerism more fully. Available research suggests that there are three general themes for further research: attraction of networks; everyday-making, and risk thresholds. First, can it be that women find political consumerist networks attractive for the same reasons they participate in other networks, namely their lack of formality and bureaucratic hierarchy (Micheletti 2000)? Second, is it the case that political consumerism gives women the opportunity to work with important global and local political issues in a hand-on way that makes them feel useful and, as shown in the examples above, allows them to develop further as citizens? There are interesting similarities between women's participation in political consumerism and their participation as users of welfare state services, as shown by Ylva Stubbergaard in her current research. Finally, are women drawn to political consumerism as a way of taking responsibility for public/private problems associated with risks in society (Micheletti forthcoming)? Is what social psychologists term the "mother effect" in operation here?⁷

It may, thus, be the case that political consumerism suits women because it allows them to work with their private worries in everyday political settings and political worries in familiar everyday settings. This general explanation dovetails nicely with feminist research on the importance of an overlap of the private and public spheres for women and survey research which shows that women tend to embrace post-materialist values more than men (Inglehart 1997; Wängnerud 1998; Oskarson & Wängnerud 1995). The important implication for political science from this discussion is that we should consider developing an engendered theory of political participation, that allows for a broader span of activities and more spheres.

Political Consumerism as Privately-Oriented Political Participation⁸

Historical and contemporary experience with political consumerism has another important implication for our conception of political participation. Research on the phenomenon shows clearly how our private lives and actions impact public concerns locally and globally and how these public concerns impact our private lives in ways that often are special for individual citizens. This interrelation is expressed in two basic ways. A public-oriented person practices her public principles in everyday consumer choices; a privately-oriented person becomes involved in everyday consumer choices because she must ensure the availability of the kinds of goods that she needs to satisfy her self-interests. Let us preliminarily call the first person a citizen-consumer and the second person a consumer-citizen.⁹ The reflections and actions of these two kinds of persons form the basis of the definition of political consumerism offered earlier in this article.

The *citizen-consumer* chooses products for other-oriented reasons that may concern political, social, and ethical issues which she finds important to apply consistently in all life spheres. On her daily trips to the store, she boycotts some products and follows labeling schemes for others. In certain cases her dedication to her public principles forces her to abstain from purchasing products that she, as a private consumer, wants to buy. She may, for example, have boycotted French wine in 1995 as a protest against the French Government's nuclear weapons testing program. In other cases, she may choose goods that are "morally-superior" and perhaps more expensive than other alternatives. Political consumerism may be just another site or possibly the only site for her to express her political commitment. Her actions reflect the public virtue tradition in political philosophy whose assumption is that good citizens are emotionally engaged with the polity and its principles. This is a well-accepted view of good citizens as enthusiastic, self-sacrificing, and public-spirited and who willingly subordinate their private interests for the good of the public.

Consumer-citizens start with self-interest, which may spill over into political engagement. Consumer choice is initially a good site for expression of private concerns. The consumer-citizen buys certain products over others to solve private problems. These problems are the starting point that can tie the individual consumer's self-interest to publicly-oriented interests. The consumer-citizen's goal is to promote her family's interests. This may mean that she buys the same eco-labeled soap as the citizen-consumer but does so for reasons that are private- rather than publicly-oriented. The consumer-citizens may, actually, be more dedicated to promoting the good than the citizen-consumer since the good directly solves a problem that involves her loved ones. Her intense private focus may even lead her to engage in collective action to ensure the continued availability of the product. She may mobilize people to join her cause.

The political participation that is represented in the action of the consumer-citizen have important ramifications for political science research both in terms of theorizing and empirical study. It means developing a normative theory of political participation that is based on the private virtue tradition in political philosophy. The political philosopher, Shelly Burt (1995), has begun to do this. She argues that it is normatively unsound only to equate political participation and good citizenship with people who sacrifice their private concerns for the political community. For her, this is an illusory normative ideal because such publicly-dedicated people are far too few in number, and as individuals they run the risk of overexertion if their only source of commitment is the public good. She contrasts these publicly-oriented or self-sacrificing people (i.e., citizen-consumers) with privately-oriented, self-serving people (i.e., consumer-citizens). For her, politics must not only include but also promote private self-interest. She argues that this is one of the few ways to develop more participatory self-rule. It is from private issues that individuals see how their own lives are affected by and interconnected with the lives of others and vice versa.

We see the importance of private interest in practice today in many participative settings. Many examples here involve mothers. Mothers whose children

have been injured or killed by intoxicated drivers have created networks to convince legislators to improve anti-drunk driving and underage drinking laws; as mothers of children who have been maimed by guns they have created networks to work for stricter gun control, and mothers have mobilized to find their children and soldier-sons who have disappeared in countries marked by war and civil strife.¹⁰ Another illustration comes from the work of the American leftist political activist, Saul Alinsky, who maintained that "the only time you stand up in righteous moral indignation is when it serves your purpose" (Alinsky 1971b, 64). For him, morality began at home, and outrage over personal problems was the starting point for collective action. In the 1970s, he developed a system for what we today call socially responsible investing. A final example is results from studies of green consumerism that show how many people who buy eco-labeled products do so to solve personal problems. Scholars conclude that these consumer-citizens' feeling of "closeness" to environmental problems prompts them into action (Solér 1997, 64, 181–184).

In conclusion, it seems wise for political scientists to focus more on self-interest as an important motivational source of an individual's positive contributions to society. It also seems intellectually sound to develop normative theory to accommodate this focus on politics. The argument here is that more problems can be brought to the public fore once politics and political participation is opened to the strivings of self-interest. The merits of privately impassioned participation for democracy are: use of geographical closeness as a site for political action; low thresholds for engagement in politics, and diminishing problems with free riding problems. Because participants are willing to exert tremendous amounts of resources to solve personal problems, they avoid many of the pitfalls of collective action as commonly conceived by social scientists (Olsen 1975; Chwe 1999; Zhao 1998; Hedström 1994; Granoveter 1978). This kind of political participation can renew the political community. Citizens find that their everyday interests, problems, and concerns are shared by others. They develop common knowledge and use this knowledge to recreate the public interest.¹¹

Political Consumerism as Individualized Collective Action¹²

Consumption as politics implies politics by other means. It fits well with research results that show how citizens in the western world are moving away from traditional forms of political participation (Wollebæk et al. 2001; Petersson et al. 1998; Putnam 2001; Norris et al. 1999) and how they are attracted to less time-consuming, bureaucratic, hierarchical kinds of involvement. These participative forms are characterized by a more loosely, egalitarian, and informal structure (Castells 1997; Lowndes 2000; Wuthnow 1998). Citizens seek sites for politics that are more flexible and network-oriented. These studies show that citizens are tending to view political participation in a different light than in the past. I have coined the concept of *individualized collective action* to capture the essence of this new citizen view of political participation. The

central idea of the concept is responsibility-taking in society, which is actually what collective action is all about. I use social science scholarship on collective action to ground this concept theoretically. An initial definition of the concept is offered at the end of the section.

We begin with the conventional view of collective action, here called *collectivist collection action*, whose point of departure is responsibility-taking through interest articulating and interest aggregating structures such as interest groups and political parties. Membership in them implies that individual citizens find an institutional home through which their political voice and identity is filtered, adapted, and molded to the political preferences and priorities of these representative structures. Membership frequently means delegating responsibility-taking to the organizational leadership and supporting organizational politics. This implies the acceptance of the norms, values, and standard operating procedures that structure these institutions of collective action.¹³

The concept of *individualized collective action* is grounded in a different logic of responsibility-taking. Individual citizens do not seek a political home that takes care of their interests for them. Instead, they use established political homes to work with their own preferences and priorities, and they may even create their own political homes as a responsibility-taking response. An important difference between this logic and the traditional logic is that individual citizens do not need to join and show loyalty to interest articulating structures to exercise collective action, i.e., assume responsibility. These physical and territorially-based structures with their grand or semi-grand ideological narratives are not necessary for citizens to achieve strength in numbers. This strength or political influence can be achieved through everyday activism, responsibility-taking in geographically close settings, and through the Internet.

The social science concepts of subpolitics, everyday-makers, new citizenship, and serial identity help us with an initial understanding of the role of daily activism and local and even glocal responsibility-taking in individualized collective action. They help us theorize on how politics and democracy is brought down to the level of the individual citizen in her daily, individualized concerns (cf. Sørensen 1997, 97). Each will now be discussed in some detail.

The concept of *active subpolitics* has developed from Ulrick Beck's (1997) work on risk society (see Holzer & Sørensen 2001). Subpolitics means politics emerging in places other than formal politics. Sociologists of this school maintain that "politics" has moved from the parliamentary arena of explicit interest conflicts and from conventional forms of political participation. This is occurring for different reasons, among them are citizens' perceptions that government is unable to understand and control the new uncertainties and risks created by public and corporate policy. This is causing a responsibility vacuum which is filled by active subpolitics, i.e., responsibility-taking by citizens in their everyday, individual-oriented life arena that cuts across the public and private spheres. The important point here for political scientists is that this development should not solely be analyzed as a flight from politics, cocooning, or retreat from public concerns and defense for a private life. Rather, it is quite possible that it is responsibility-taking by other means than conventional po-

litical participation. The implication is that individual citizens act increasingly politically in their daily private lives.¹⁴ The concept of active subpolitics acknowledges that everyday acts by citizens have the power to potentially restructure society.¹⁵

This concept dovetails with the work by Danish political scientists on everyday-makers (*hverdagsmager*) (Sørensen 1997; Hansen and Neufeld 1999; Ulrich 1999; Kristensen 1999). An *everyday-maker* is a responsibility-taking citizen who becomes involved with issues in a very local and specific way. Everyday-makers may work alone or in ad hoc networks organized outside the formal system of politics and across traditional political ideological boundaries. They organized sub-politically. For our purposes, everyday-makers can be seen as street-level political entrepreneurs who seek solutions for very concrete or local problems that may even include problems with global ramifications. Everyday-makers are also street-level auditors of governmental and corporate performance who either want to keep service up to standard or make service conform to a level of standard that goes beyond compliance to regulatory rules and practices. Everyday-makers do not necessarily view their participation as political. They may see it rather as an expression of self-interest, self-organization, and personal responsibility-taking. Yet in these activities, they put democratic values to practice daily and in so doing make politics and democracy tangible (Sørensen 1997).

An important aspect implicit in active sub-politics and everyday-making is political identity. Identity formation is, thus, an essential part of the concept of individualized collective action. Political identity in collectivist and individualized collective action differs considerably from one another. Conventionally, we have understood political identity as a unitary notion that is reflected in membership in well-established state-oriented institutions – for instance political parties and unions. Political identity is not so much a matter of active, individual choice as it is defined by one's position in society. The implication is that people in the same position in society have the same political identity. They have common experiences and share the same interests, be they publicly- or privately-oriented. Research over the past few decades shows that such political landscape changes as globalization, postmodernization, individualization, governance, and risk society force us to reconsider our view of political identity formation. A good starting point is theoretical work on *seriality* and *serial identity* which implies that our political identities are not fixed but flexible and embedded in concrete situations.

Iris Marion Young (1994) reintroduced the concept of serial identity to political participation research to understand why women do not in large numbers organize in established and long-term women's organizations.¹⁶ The relevance of her point here is that we should be careful not only to consider political identity as based on "a collection of persons who recognize themselves and one another as in a unified relation with one another." A theoretical alternative is to understand identity as fragmented rather than homogenous and contextual rather than structural. Serial identity develops from feelings of commonness with others in the same situation as ourselves: "To be said to be part of the same

series it is not necessary to identify a set of common attributes that every member has, because their membership is defined not by something they are but rather by the fact that in their diverse existences and actions they are oriented around the same objects..." (Young 1994, 728).

The concept of seriality signals that political identity may be temporary and highly contextual. Citizens can craft their personalized, individualized political identity and adapt their political involvement thereafter. We can even hold seemingly conflicting political identities. This is possible because our identities are an articulation of an ensemble of subject position that are "constructed within specific discourses and always precariously and temporarily sutured at the intersection of those subject positions" (Mouffe 1991, 80). The implication for theories of political participation is that we decide for ourselves which events, issues, and phenomena are relevant for our custom-made political identity. People with opposing views, experiences, and interests may even find that they in certain contexts have common ground for collective action. This is the case because they strive to solve concrete problems rather than allowing established institutions and ideologies to position them politically.

Serial identity ties in nicely with new citizenship theories, which argue that the idea of citizenship should not be restricted to the relationship between people and the state. Rather, citizenship is a relationship to institutions regardless of sphere. It is commitment to working with institutions – to defend, improve, and reform them (Soltan 1999, 18). Citizenship is active involvement and entails civic or political competence – i.e., attitudes and skills – necessary to create an institutional context for responsibility-taking through collective action. These ideas reflect an understanding of the impact of changes in the political landscape, which show how contemporary citizens are demanding more arenas for self-expression and more opportunities for involvement that allow them to take both individual and collective responsibility for their own needs and interests (cf. Trend 1996, 15; Van Gunsteren 1998, 29).

New citizenship and serial identity theories along with scholarship on sub-politics and everyday-making help craft the concept of individualized collective action. Together they stress how individual citizens adapt their involvement so that it is appropriate for the responsibility-taking at hand. A multitude of identities and contact with sites for involvement help citizens develop the necessary competence to assess which forums and kinds of action are best for solving complex contemporary problems. The implication is that political problems need not solely be solved in the political sphere and through mobilizing for action on the basis of established political identities, ideologies, and organizational settings.

It is now time to offer a preliminary definition of the concept of individualized collective action: the practice of responsibility-taking through the creation of everyday settings on the part of citizens alone or together with others to deal with problems which they believe are affecting what they identify as the good life.

In Sum

The phenomenon of political consumerism is a gold mine for political scientists interested in understanding the workings of citizenship and political participation more fully. Taking the market seriously as a site for politics and ethics opens up new areas for empirical study. Available research on the phenomenon shows that citizen involvement in politics is much richer than maintained in our research on political participation and social capital. The phenomenon also shows the weaknesses in our present concepts of political participation, political identity, and arena for politics. Political participation as attempts at influence, self-government, and deliberation are all found in the phenomenon of political consumerism. It is high time that we give the phenomenon the theoretical and empirical attention that it deserves.

Notes

1. The term political consumer was first used by the Danish media during the Brent Spar-conflict in 1995. This conflict involved Greenpeace's call for a boycott on Shell Oil Company for its decision to explode an oil platform in the ocean (Svendsen 1995).
2. In general, Danish social scientists have shown more interest and invested more resources in studying political consumerism (Goul Andersen et al. 2000; Halkier 1999; Rask Jensen 2001; Holzer & Sørensen 2001).
3. This account is based on my own research that was part of the research program Ethics, Virtues, and Social Capital in Sweden at City University of Stockholm. It was financed by the Axel and Margaret Ax:son Johnsons Stiftelse.
4. I want to thank Jan Teorell for providing me with an extra analysis of the data on boycotting.
5. I want to thank Orsi Husz, Department of History, Stockholm University, for providing me with a copy of this advertisement.
6. Feminist scholars are highly encouraged to offer comments on this point.
7. They show that women care more about what they perceive as serious threats to the health and safety of their communities and families, have lower threshold for risks, and put less faith in technology and others to solve problems these problems (Davidson & Freudenburg 1996; Gustafson 1998; Flynn, Slovic & Mertz 1994).
8. Comments from colleagues that can help me develop this concept more fully are highly appreciated.
9. These terms have a history and are being used more frequently in political science. (see Scammell 2000). According to historian Lawrence B. Glickman in a private correspondence, the terms most likely have an earlier origin, possibly from the first years of the 1900s (see for instance Potter 1902).
10. Specific examples are MADD Mothers (Mothers Against Drunk Driving) and A Million Moms (against gun death and injury) in the United States (see High-Pippert 2001) and Mothers of the Plaza de Mayo (see Keck and Sikkink 1998, 17, 93f).
11. This is similar to Eva Sørensen's (1997) argument that the public interest is the aggregation of various self-interests.
12. As the reader can see, this is a new concept that I am trying to develop. The aim of the concept is to capture theoretically new reasoning on citizenship and political participation in societies exposed to globalization, postmodernization, individualization, governability problems, governance, reflexive modernization, and risk society. For a discussion on how these processes affect the relationship between citizens and their political systems, see Micheletti 2000.
13. Decades of studies in social science show that this kind of collective action ea-

sily leads to a passive membership, responsibility-avoiding behavior, free riders, and difficulty for the association to renew itself due to problems with inflexibility and organization maintenance (see e.g., Micheletti 1990, 1994).

14. In Beck's (1997, 101) words "What appeared to be a 'loss of consensus', an 'unpolitical retreat to private life', 'a new inwardness' or 'caring for emotional wounds' in the old understanding of politics can, when seen from the other side, represent the struggle for a new dimension of politics."

15. Holzer and Sørensen (2001) distinguish negative and positive power sanctions in active subpolitics. Negative sanctions include consumer boycotts and other contentious strategies. Positive power is positive political consumer choice like use of labeling schemes.

16. The concept initially comes from Satre and was called serial collectivity.

Bibliography

- Alinsky, Saul 1971. "Proxies for People. A Vehicle for Involvement. An Interview with Saul Alinsky," *Yale Review of Law and Social Action*, Spring: 64–69.
- BarYam, Naomi Bromberg 1995. "The Nestlé Boycott. The Story of the WHO/UNICEF Code for Marketing Breastmilk Substitutes," *Mothering*, Winter: 56–63.
- Beck, Ulrich, 2000, *What is Globalization*. Malden, Mont.: Cambridge University Press.
- Bose, Subhas Chandra 1931. *Swadeshi and Boycott*. Calcutta: Liberty Newspapers Limited.
- Breen, T. H. 1988. "'Baubles of Britain': The American and Consumer Revolutions of the Eighteenth Century," *Past & Present* No. 199, May: 73–104.
- Burt, Shelley Burt, 1993. "The Politics of Virtue Today: A Critique and a Proposal," *American Political Science Review* 87 360–368.
- Cashore, Ben et al., forthcoming. "Legitimizing Political Consumerism: The Case of Forest Certification in North America and Europe", in Micheletti, Føllesdal, and Stolle, eds.,
- Castells, Manuel 1997. *The Rise of the Network Society*. Oxford: Blackwell.
- Chwe, Michael Suk-Young 1999. "Structure and Strategy in Collective Action," *American Journal of Sociology* 105, No. 1: 128–56.
- Davidson, Debra J. and William R. Freudenburg 1996. "Gender and Environmental Risk Concerns. A Review and Analysis of Available Research," *Environment and Behavior* 28, No. 3: 302–339.
- Ds (Departementsserie) 1998:49. *Jämställdhetsmärkning, konsumentmakt för ett jämställt samhälle*. Stockholm: Fritzes kundtjänst.
- Enviroics International 2000. *How Green Is Your Market and The Environmental Monitor. Global Public Opinion on the Environment, 1999 International Report*.
- Encyclopædia Judaica Jerusalem 1971. "Boycott, Anti-Jewish": Band 4, pp.1278–1280. Jerusalem: Keter Publishing House.
- Flynn, James, Paul Slovic, and C.K. Mertz 1994, "Gender, Race, and Perception of Health Risks," *Risk Analysis* 14, No. 6: 1101–1108.
- Goul Andersen, Jørgen, Lars Torpe and Johannes Andersen 2000. *Hvad folket magter. Demokrati, magt og afmagt*. Copenhagen: Jurist- og Økonomforbundets Forlag.
- Goul Andersen, Jørgen and Mette Tobiasen 2001. *Politisk forbrug og politiske forbrugere. Globalisering og politik i hverdagslivet*. Aarhus: Magtudredningen.
- Granovetter, Mark 1978. "Threshold Models of Collective Behavior," *American Journal of Sociology* 83 (No. 6): 1420–1443.
- Giertz, Eric and Bengt U. Strömberg 1999. *Samverkan till egen nytta. Boken om konsumentkooperativ idé och verklighet i Sverige*. Stockholm: Prisma.
- Gustafson, Per E. 1998. "Gender Differences in Risk Perception: Theoretical and Methodological Perspectives," *Risk Analysis* 18, No. 6: 805–811.
- Halkier, Bente 1999. "Consequences of the Politization of Consumption: The Example of Environmentally Friendly Consumption Practices," *Journal of Environmental Policy and Planning* 1: 25–41.
- Hansen, Allan Dreyer and Jon Jay Neufeld 1999. *Demokrati og studiet af demokratiske identiteter*. Paper for the Conference of the Nordic Political Science Association, Workshop

- "Nye politiske identiteter og institutioner i hverdagens politiske praksis," Uppsala, Sweden, August 19-21.
- Hedström, Peter 1994. "Contagious Collectivities: On the Spatial Diffusion of Swedish Trade Unions, 1890-1940," *American Journal of Sociology* 99 (No. 5): 1157-79.
- High-Pippert, Angela 2001. *A Million Moms, MADD Mothers, and Feminists: Media Coverage of Women Activists*. Presented at the American Political Science Association's Special Session on Women and Politics, San Francisco, August 29, 2001.
- Hirdman, Yvonne 1983b. "Den socialistiska hemmafriheten" in Brita Åkerman et al., *Vi kan, vi behövs! Kvinnorna går samman i egna föreningar*. Stockholm: Akademi litteratur AB.
- Holzer, Boris and Mads Sørensen 2001. *Subpolitics and Subpoliticians*. Arbeitspapier 4 des SBF 536 Reflexive Modernisierung, University of Munich.
- IFF (Institutet för Framtidsforskning) and Elsam 1996. *Den politiske forbruger*. Copenhagen: Elsam.
- Inglehart, Ronald 1997. *Modernization and Postmodernization. Cultural, Economic, and Political Change in 43 Societies*. Princeton: Princeton University Press.
- Jordan, Andrew et al., forthcoming. "Consumer Responsibility-Taking and ECO-Labeling Schemes in Europe" in Micheletti, Føllesdal, and Stolle, eds.
- Keck, Margaret E. and Sikkink, Kathryn 1998. *Activists Beyond Borders. Advocacy Networks in International Politics*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- KRAV-m@ail 2001. "Marknaden satsar på KRAV," August 16.
- Kristensen, Niels Nørgaard 1999. *Brugerindflydelse, politisk identitet og offentlig styring*. Paper for the Conference of the Nordic Political Science Association, Workshop "Nye politiske identiteter og institutioner i hverdagens politiske praksis," Uppsala, Sweden, August 19-21.
- Kvällsposten 1972. "Husmödrarnas mjölkkrig blir ett politiskt hot". February 27.
- Lowndes, Vivien 2000. "Women and Social Capital: A Comment on Hall's 'Social Capital in Britain'," *British Journal of Political Science*, 30 No. 3, 533-537.
- LRF and Ekologiska lantbrukarna 2001. *Vägen till marknaden. Ekologiska produkter. En underlag för kommunikation om ekologiska produkter med konsumenternas önskemål och kunskaper som grund*. Unpublished report.
- McClosky, Herbert 1968. "Political Participation" in David L. Sills, ed., *International Encyclopedia of the Social Sciences*, Vol. 12. New York: Macmillan Co. & Free Press.
- Micheletti, Michele 1990. "Toward Interest Inarticulation. A Major Consequence of Corporatism for Interest Organizations," *Scandinavian Political Studies* 13: 255-276.
- Micheletti, Michele 1994. *Det civila samhället och staten. Medborgarsammanslutningarnas roll i svensk politik*. Stockholm: Fritzes.
- Micheletti, Michele 2000. *Shopping and the Reinvention of Democracy. Green Consumerism and the Accumulation of Social Capital in Sweden*. Paper for the ECPR Joint Sessions, Workshop: *Voluntary Associations, Social Capital and Interest Mediation: Forging the Link*, Copenhagen, Denmark, April 14-19.
- Micheletti, Michele, forthcoming. "Why More Women? Issues of Gender and Political Consumerism" in Micheletti, Føllesdal, and Stolle, eds.
- Micheletti, Michele forthcoming. *Shopping with and for Virtues*. Book manuscript. New York: Palgrave.
- Micheletti, Michele, Andreas Føllesdal, and Dietlind Stolle (eds.) forthcoming. *The Politics Behind Products. Using the Market as a Site for Ethics and Action*. Rutgers: Transaction Publishers.
- Mouffe, Chantal 1991. *The Return of the Political*. London: Verso.
- Myklebust, Sisseel and Christina Myrvang 2001. "Varen som kulturformer og maktbærer" in Erling Dokk Holm and Siri Meyer eds., *Varene tar makten*. Oslo: Gyldendal.
- Norris, Pippi ed. 1999. *Critical Citizens. Global Support for Democratic Government*. Oxford: Oxford University Press.
- Olson, Mancur 1975. *The Logic of Collective Action. Public Goods and the Theory of Groups*. Harvard: Harvard University Press.
- Orleck, Annelise 1993. "'What are that Mythical Thing Called the Public': Militant Hou-

- sewives during the Great Depression," *Feminist Studies* 19: 147-172.
- Oskarson, Maria and Lena Wängnerud 1995. *Kvinnor som väljare och valda*. Lund: Studentlitteratur.
- Peretti, Jonah 2001. *Culture Jamming, Memes, Social Networks, and the Emerging Media Ecology. The 'Nike Sweatshop Email' as Object-To-Think-With*. Paper for the International Seminar on Political Consumerism, Stockholm, May/June.
- Petersson, Olof et al. 1998. *Demokrati och medborgarskap. Demokratirådets rapport 1998*. Stockholm: SNS Förlag.
- Potter, Henry Codman 1902. *The Citizen in his Relation to the Industrial Situation*. New York: Charles Scribner's Sons.
- Power, Michael 1992. "The Politics of Brand Accounting in the United Kingdom," *European Accounting Review* 1: 39-68.
- Putnam, Robert D. 2001. *Den ensamme bowlaren. Den amerikanska medborgarandans upplösning och förnyelse*. Stockholm: SNS Förlag.
- Rask Jensen, Hans 2001. *A Frame of Reference for Analyzing Political Consumption*. Paper for the International Seminar on Political Consumerism, Stockholm, May/June.
- Scammell, Margaret 2000. Internet and Civic Engagement: Age of the Citizen-Consumer. *Political Communication* 17 No. 4, 351-355.
- Selle, Per 1998. "The Norwegian Voluntary Sector and Civil Society in Transition. Women as Catalysts for Deep-Seated Change" in Dietrich Rueschemeyer, Marily Rueschemeyer and Björn Wittrock eds. *Participation and Democracy. East and West. Comparisons and Interpretations*. London: M.E. Sharpe.
- SIFO 2001. *Vad händer med Sverige? Resultat från en telefonintervju opinionsundersökning May 20-31 2001*, Stockholm: SIFO Research & Consulting AB, Opublicerat material.
- Sklar, Kathryn Kish 1998. "The Consumers' While Label Campaign of the National Consumers' League 1898-1919" in Strasser, Susan, Charles McGovern, and Matthias Judt eds. 1998. *Getting and Spending. European and American Consumer Societies in the 20th Century*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Soil Association 2001. *Organic Food and Farming Report 2000*. Bristol: Soil Association.
- Solér, Cecilia 1997. *Att köpa miljövänliga dagligvaror*. Stockholm: Nerenius & Santérus Förlag.
- Soltan, Karol Edward 1999. "Civic Competence, Attractiveness, and Maturity" in Elkin, Stephen L. and Karol Edward Soltan, eds. *Citizen Competence and Democratic Institutions*. University Park, PA: Pennsylvania State University Press.
- SQU 2001:9. *Reglerna kring och inställningen till frivillig jämställdhetsmärkning av produkter och tjänster*. Stockholm: Fritzes kundtjänst.
- Sørensen, Eva 1997. "Brugeren og demokratiet," *Grus* 53: 81-96.
- Svendsen, Steen 1995. "Den politiske forbruger", *Fremtidsorientering* 4: 32-35.
- Teorell, Jan 2001. *Political Participation and Theories of Democracy: A Research Agenda*. Paper for the American Political Science Association's Yearly Meeting, August 30-September 2, San Francisco.
- TemaNord 2001:583. *Forbrugernes fornemelse for etik*. Copenhagen: Nordiska ministerråd, Konsument.
- Togebj, Lise 1997. "Politiskt deltagande" i Kjell Goldmann, Mogens N. Pedersen and Øyvind Østerud, eds. *Statsvetenskapligt lexikon*. Stockholm: Universitetsforlaget.
- Trend, David, ed. 1996. *Identity, Citizenship, and the State*. New York: Routledge.
- Ulrich, Jens 1999. *Den demokratiske deltagelses potentialer i det senmoderne samfund—en teoretisk ramme for studiet af politisk identitet*." Paper for the Conference of the Nordic Political Science Association, Workshop "Nye politiske identiteter og institutioner i hverdagens politiske praksis," Uppsala, Sweden, August 19-21.
- Van Gunsteren, Herman R. 1998. *A Theory of Citizenship. Organizing Plurality in Contemporary Democracies*. Boulder, Colo.: Westview Press.
- Vision--affärstidningen för det nya i ekonomin 2001. "Multisar vill slippa miljömärkning", October 28.
- Vogel, David 1996. *Kindred Strangers. The Uneasy Relationship Between Politics and Business in America*. Princeton: Princeton University Press.

- Wängnerud, Lena 1998. *Politikens andra sida. Om kvinnorepresentation i Sveriges riksdag*. Gothenburg: Göteborg Studies in Politics No. 33, Gothenburg University, Department of Political Science.
- Wessells, Cathy R., Holger Donath, and Robert J. Johnston 1999. *US Consumer Preferences For Ecolabeled Seafood. Results of a Consumer Survey*. Rhode Island: University of Rhode Island, Department of Environmental and Natural Resource Economics. Unpublished report.
- Wollebæk, Dag, Per Selle and Håkan Lorentzen 2001. *Frivillig innsats*. Oslo: Fagbokforlaget.
- Wuthnow, Robert 1998. *Loose Connections. Joining Together in America's Fragmented Communities*. Cambridge (USA): Harvard University Press.
- Young, Iris Marion 1994. "Gender as Seriality: Thinking about Women as a Social Collective," *Signs: Journal of Women in Culture and Society* 19: 713–738.
- Zhao, Dingwix 1998. "Ecologies of Social Movements: Student Mobilization During the 1989 Prodemocracy Movement in Beijing," *American Journal of Sociology* 193, No. 6: 1493–1529.
- Ethical Junction. www.ethical-junction.org
- EU-Flower. www.blomman.nu
- Fairtrade Center. www.fairtradecenter.a.se
- FLO (Fairtrade Labeling Organization International) 2000. www.fairtrade.net
- Friends Provident. *Friends Provident*. www.friendsprovident.co.uk
- FSC (Forest Stewardship Certification). www.fscoax.org/index.html
- GBMP (Gender Benchmarking and Mainstreaming Project) 2000. [www.ab.lst.se/gbmp/hm\(sv\)/eng\(sv\).htm](http://www.ab.lst.se/gbmp/hm(sv)/eng(sv).htm)
- GEN (Global Ecolabelling Network). www.gen.gr.jp
- KRAV (Kontrollförening för ekologisk odling). www.krav.se
- Max Havelaar Foundation. www.maxhavelaar.nl
- Miljömärkarna. www.miljomarkarna.org
- Marine Stewardship Council. www.msc.org
- Oxfam's Make Trade Fair Campaign. www.maketradefair.com
- Pan European Forest Certification. www.pefc.org
- Rättvisemärkt. www.raettvist.se
- Kampanjen Rena Kläder. www.renasklader.org
- SAI (Social Accountability International). www.cepaa.org
- SIF (Social Investment Forum). www.socialinvest.org
- Svanen. www.svanen.nu
- TCO-development. www.tcodevelopment.com/s/index.html
- UK Social Investment Forum. www.uk-sif.org/home/welcome/content.shtml

List of Political Consumerist Web Sites

Bra Miljöval. www.snf.se/bmv

Consumer's Choice Council. www.consumer-council.org

Co-op America . *Boycott Action News*. www.coopamerica.org/boycotts/index.html

Översikter och meddelanden

Gender and Politics – Comments on an evaluation

An evaluation of Swedish research in political science, organized by The Swedish Research Council, has been completed (report nr 1, 2001). The evaluators are, naturally, from outside Sweden, which gives a special weight to the report. Its praise, criticisms and suggestions will play a role in future research in political science in Sweden. The same cannot be said about its (rather short) chapter on gender and politics within political science. It is altogether too superficial for that. In the following I will try to substantiate this assertion.

But first a couple of general comments. One is about productivity. The evaluators seem neither satisfied nor dissatisfied with the quantity of gender research in political science. In this they are excused since they have little to compare with. In my former position as research secretary responsible for a gender program at the research councils, accepting between one and two thousands applications in gender research during exactly the period they are reviewing, the 1990ies up to 2001, I have been able to follow the development in gender research generally. In comparison to other areas, the social sciences, history, literature, economy, ethnology, etc, the gender program received very few applications from political science departments. This is most remarkable and begs an explanation. After all feminism is about power and so is political science. The evaluators point out that the concept gender and politics has passed the "infant stage" and should be much more part of mainstream research in political science. I would argue that gender and politics in terms of political science is much more in an "infant stage" than other fields of gender research. During the 1990ies

platforms for gender research were constituted in many fields but not in political science.

This quantitative peculiarity does not at all, I hasten to add, reflect on the gender researchers within the field of political science who have striven heroically with and for the gender aspect.

Secondly, the evaluators mention the difficulty to separate gender research within political science departments from policy studies in the centres of Gender studies or Women studies. They see their task as confined to the political science departments and, indeed, it is the researchers and the work within these departments they mention and deal with. This would be OK, if they did not widen their task without telling us.

It is true that the evaluators claim not to take sides in the internal tension regarding organisation, but it is clear that they see specialized gender and politics programs/women's studies programs as risk projects in terms of quality and prefer mainstreaming gender research into the political science departments. They criticize the gender programs for lack of clarity, lack of definitions, feminist theory with pretensions to new paradigms. To give examples of what they mean, they write

some projects in this area seem not to have clearly specified research questions, and indeed, some of the questions being asked /such as "can men and women ever be equal"/ would appear to be more appropriate for a speculative conclusion to a study than a question addressed from the outset. In some of the studies, some of the propositions (for example the existence of "patriarchy") seem to have the status of unquestioned assumptions, rather than questions calling for systematic empirical analysis. This is somewhat of a paradox, in particular, for work in the deconstructivist vein that sets out to "problematize" concepts....(s 133)

This is where the question of superficiality comes in. Has it not occurred to them that their ironical remark about deconstructivism can be turned around in the same academic vernacular and used against them? It is somewhat of a paradox that they who so much stress the necessity of systematic empirical analytic work, can, to such a degree, disregard the fact that we walk knee-deep in empirical studies and statistics that together demonstrate that there exists a male hegemonial norm, a patriarchy if you wish, a hierarchy of values where that which is considered male has higher status than that which is considered female in society, in work life, in wages and salaries, in culture. This norm is consciously and unconsciously upheld by both men and women, but to a lesser degree by women. It is paradoxical that they cannot draw the normal conclusion of so much empirical evidence. (Of course, there is the possibility that these expert evaluators are not familiar with the wide scope of empirical research that this conclusion is drawn upon, but then one must question their expert status).

Now, they can argue that they did not explicitly take sides whether there exists a patriarchy or not. Nor did I when I formulated an invitation in the 1990ies to apply for money in gender research to my research council. In one sentence I intimated the possible existence of male hegemonial power (or patriarchy). When the council's attention was directed toward this formulation, several of its members threatened to resign. Such a question was not to be introduced in serious, objective research.

The evaluators complain about the diffuse area of gender research, no clear borders, no definitions. To that I would add lack of research compared to other fields. The explanation, in my view, can be found in the emotional charge exemplified in the aggressive reaction of the same members of the research council. So far, the deniers of the existence of patriarchy (or its equivalents) dominate the arena of research thoroughly. No wonder that researchers in gender and politics where one cannot avoid the idea of power as one can in other fields of research, are few and theoretically not very clear. The price for them is high.

It is also surprisingly superficial by the evaluators to consider questions about gender equality too speculative to be taken seriously in research ("can men and women ever be equal"). After all there is a whole area in political science, classical political theory, that deals with equality, liberty, power etc. As a matter of fact, assessing mainstream political science in general, the evaluators suggest improvements here, since they do not think that Sweden is very outstanding in classical political theory. But apparently they do not consider that classical political theory applies to gender and politics, or is it the "communitarians" they exclude from political theory?

Reflecting on the development in political theory in the 20th century, it is now easy to see that liberal individualism/egalitarian liberalism has totally dominated since WW2 in symbiosis with technological and economic progress and the success story of Western democracy. In the last decades criticism against liberalism has been formulated by the so called "communitarians", (e.g. Alasdair MacIntyre, Michael Sandler, Charles Taylor, Michael Walzer). To summarize their criticism, they question the idea of an autonomous individual, sprung so to speak from nowhere, self-interested, aimed at realizing a private conception of a good life. No such creature exists. A person's conception of a good life is a concoction of experiences, values, conventions, moral principles that they are born into. Not even self-interest can be conceived atomically. People normally feel affinity with family, friends, colleagues ethnic groups etc. In reality the individual is formed by a multiplicity of influences to which they are subject.

The liberal government is according to itself neutral to different conceptions of a good life, but the pretensions to neutrality can only be kept as long as the individual is seen as an empty vessel. If you fill it with preferences the liberal individual is no more neutral than other individuals whose ideas of a good life are quite different, e.g. religious, ethnical, etc. Liberalism is secular, voluntaristic, atomistic and with leanings towards Promethean romanticism. (Flathman 1992, Taylor, 1989). The point here is not which conception of a good life is best, but that egalitarian liberal societies have managed to present

themselves as neutral to different conceptions of a good life. This false notion of neutrality makes them superior and is a shining shield that is very hard to penetrate.

There are feminist scholars who has dealt with these questions in political science and in philosophy, the problem of the atomistic individual, the lack of community (e.g. Iris Young, J Elshtain, Carole Pateman, Seyla Ben Habib). They are few and they are not a homogenous group. But in pointing to the fact that women are totally excluded in the history of political ideas in the West (as well as everywhere else), and in criticizing the liberal conception of a good life as it is described above, they speak with one voice.

The male communitarians tend to see women as an excluded group among others (immigrants, poor, women...). This is awkward not only because men and women share the same cultures and classes in comparison to other groups, but above all because the special relationship between men and women. If a minority by some peculiar circumstance would disappear from the earth, the majority would go on as

usual. This is not the case with men and women.

So, the expert evaluators, should, instead of making light of classical political theory in a gender perspective, criticize the lack of it and suggest improvements as they did in mainstream political science. One can ask why they did not do that. One explanation to their attitude can be that they never took gender and politics seriously anyway, another is that they simply did not know very much about gender and politics. Of course the answers are not mutually exclusive. But then the bucket is left with the Swedish Council of Research for not including expertise on gender and politics in the group.

Finally, the evaluators make a plea for more cooperation between mainstream political science and gender and politics. I can only agree. They suggest that *Statsvetenskaplig Tidskrift* can make a contribution here.

Anne Marie Berggren

Den kvinnliga reservarbetskraften – förlegad retorik eller aktuell politik? Exemplet den offentliga barnomsorgen

... så tillmäts kvinnan sin plats i den ekonomiska strukturen, en billig arbetskraftsreserv tillhands när fabriker lockar ...

Så sjöng *Blå Tåget* i "Staten och kapitalet" i början av 1970-talet. Sången ger uttryck för den uppfattning om kvinnorna som en reservarbetskraftsarmé, som ofta framhölls i samband med det stora ökade antalet förvärvsarbetande kvinnor under 1960- och 70-talet. Sången ger också uttryck för att förutsättningarna för kvinnornas förvärvsarbete inte primärt baseras på kvinnornas egna intressen.

Att den stora bristen på arbetskraft är den främsta förklaringen till det kraftigt ökade antalet förvärvsarbetande kvinnor under 60–70-talet är tämligen okontroversiellt att påstå. Likaså att staten genom olika åtgärder både ökade motivationen för familjer att bli tvåförsörjarfamiljer som underlättade möjligheterna för familjerna att genomföra detta. Däremot kan det ifrågasättas (och har så också gjorts) huruvida man i detta fall kan tala om kvinnor som reservarbetskraft.

I artikeln argumenteras för att man såväl då som nu kan tala om kvinnor som reservarbetskraft men att det inte som vid tidigare tillfällen handlar om kvinnor som reservarbetskraft visavi männen. Idag handlar det i hög grad om kvinnor som reservarbetskraft sinsemellan. Det handlar också om kvinnor som reservarbetskraft såtillvida att fortfarande fattas vissa statliga beslut angående kvinnors förutsättningar att förvärvsarbete utifrån konjunkturläget.

I artikeln exemplifieras dessa perspektiv på kvinnor som reservarbetskraft med statens agerande gällande den offentliga barnomsorgen. Såväl när det gäller den offentliga barnomsorgens utveckling som de kvinnor som arbetar där kan staten delvis sägas ha agerat på ett sätt där kvinnor behandlas som reservarbetskraft. Sta-

Statsvetenskaplig Tidskrift 2002, årg 105 nr 3

tens agerande går i detta fall också stick i stäv med de statliga jämställdhetsintentionerna.

Staten och jämställdheten

Jämställdhet är i Sverige ett prioriterat område. Det gäller för Sveriges regering vars hela arbete skall genomsyras av jämställdhetsperspektiv. Även politiska partier och organisationer i Sverige arbetar mycket aktivt med jämställdhetsfrågor.

Med denna deklaration inleds regeringens skrivelse *Jämställdhetspolitiken inför 2000-talet* (reg. skriv. 1999/2000:24). Detta är ett exempel på de jämställdhetsintentioner som under senare år genomsyrat statliga dokument. Olika åtgärder har också vidtagits för att främja jämställdhet. Projektet *Varannan Dameernas*,¹ införandet av Jämställdhetslagen och tillsättandet av Kvinnomaktutredningen är några andra exempel på den jämställdhetspolitik som drivs i Sverige.

Det finns olika teorier om kvinnors underordning och om möjliga vägar för att uppnå jämställdhet. I den svenska jämställdhetspolitiken framhålls ofta att kvinnors möjlighet till egen inkomst är mycket viktig för att främja jämställdhet. Den svenska staten har också aktivt försökt såväl möjliggöra kvinnors förvärvsarbete som stärka deras ställning på arbetsmarknaden.

I Sylvia Walbys (1990) teori om patriarkatet i det västerländska samhället utgör däremot staten en av de sex patriarkala strukturer² som bidrar till att vidmakthålla kvinnors underordning. Walby urskiljer två patriarkala huvudformer: det privata och det offentliga patriarkatet. I det privata patriarkatet är hemmet basen för kvinnors underordning. Hushållsarbetet är den dominerande patriarkala strukturen. Individuella män tillägnar sig och kontrollerar kvinnors arbete och den dominerande patriarkala strategin är att utestänga kvinnor från lönearbete. Den privata patriarkatformen dominerade tidigare men har nu enligt Walby ersatts av den offentliga patriarkatformen. Den offentliga patriarkatformen innebär att kvinnoförtrycket har sin främsta bas i offentliga sammanhang. De dominerande patriarkala strukturerna utgörs numer av arbetsmarknaden och staten och segregering är numer

den främsta patriarkala strategin. Att en av de patriarkala strukturerna dominerar innebär enligt Walby inte att de andra inte verkar utan det sker hela tiden ett samspel dem emellan. Den inverkan kvinnors fortsatta huvudansvar för hem och familj har för deras villkor på arbetsmarknaden, i politiska sammanhang osv. kan ses som ett exempel härpå.

Om vi tillämpar Walbys teori på svenska förhållanden så förvärvsarbetar idag de flesta kvinnorna i Sverige och man kan inte längre i det sammanhanget tala om utestängning som en strategi för att bevara kvinnors underordning. Däremot är den svenska arbetsmarknaden starkt könssegregerad. En stor andel kvinnor arbetar inom kvinnodominerade yrken, branscher och arbetsområden och en stor andel män arbetar inom mansdominerade yrken, branscher och arbetsområden och detta underlättar också underordningen av kvinnorna på arbetsmarknaden. Flera menar till exempel att könssegregeringen underlättar värdediskrimineringen av kvinnors arbete och kompetens och att detta är en av de främsta förklaringarna till att könslöneskillnaderna kan bestå, och till och med öka, trots Jämställhetslagens förbud mot könslönediskriminering (se t.ex. le Grand 1997).

Också staten har tidigare kännetecknats av att kvinnor varit utestängda från de beslutsfattande positionerna. Den svenska staten har dock aktivt arbetat för att öka andelen kvinnor på politiska poster och så har också i mycket hög grad skett. Kvinnor och män är ungefär lika väl representerade i riksdagen. Däremot finns fortfarande en segregation såtillvida att kvinnor tenderar att dominera inom vissa politikerområden, (t.ex. de som rör vård, skola och omsorg) medan män dominerar inom andra områden (t.ex. de som rör ekonomi). Samtidigt som det skett en ökad könsintegrering så har en ny könssegregering uppstått.

I den genussystemteori som Yvonne Hirdman utvecklat framhåller hon också just att könssegregeringen, eller isärhållandet mellan könen som är ett av Hirdmans centrala begrepp i genussystemteorin, reproduceras systematiskt (Se t.ex. Hirdman 1988, 1990). Hirdman har kritiserats för att vara alltför strukturalistisk. Kritikerna menar att hon förbiser människors förmåga att

agera (Se t.ex. Carlsson Wetterberg 1992, Hagemann och Åmark 2000). Hirdman menar att trots denna vår förmåga att agera så reproduceras genussystemet ändå systematiskt. "Isärhållande föder isärhållande" och isärhållandet mellan könen genererar i sin tur den manliga normens primat och reproducerar kvinnors underordning.

Också staten har som sagt tidigare kännetecknats av en isärhållandets struktur där kvinnor i hög grad varit utestängda från politiskt inflytande. Stat och politik har också i hög grad kännetecknats av den manliga normens primat. Med fler kvinnor i politiken kan detta tänkas förändras. Även om ett nytt isärhållande delvis skett när kvinnorna fått politiska uppdrag så har kvinnorna ändå fått politiska uppdrag och med tanke på att män och kvinnor ofta prioriterar olika slags politiska frågor och dessutom delvis skiljer sig åt när det gäller uppfattningar i politiska frågor (se t.ex. Eduards 2002) så kan kvinnornas inträde i politiken tänkas luckra upp den manliga normens primat.

Samtidigt medför inte fler kvinnor i politiken automatiskt att den manliga normens primat upphör. Det finns till exempel en risk att kvinnors frågor koopteras, anpassas, till den rådande ordningen (se t.ex. Rönnblom 1997). Dessutom är heller inte sociala strukturer alltid så synliga. Som Ulla Wikander (1992:6) påpekar:

Maktsystem behöver inte vara tydligt avläsbara i ett samhälle utan är tvärtom oftast dolda i olika diskurser och legitimeringar, som gör dem osynliga och accepterade för den samtida betraktaren.

Det finns en risk att den manliga normens primat inte alltid är uppenbar. Även om det råder jämställdhet i numerärt hänseende på politiska poster och även om det bedrivs en statlig jämställdhetspolitik så betyder det inte automatiskt att man kommer åt den manliga normens primat. Och trots de statliga åtgärder som vidtagits för att främja jämställdhet så konstaterar Kvinno- maktutredningen (SOU 1998:6 s. 3) att den of- fentliga sektorn exploaterar kvinnor:

De många deltidsjobben och tillfälliga anställningarna utnyttjar kvinnor och lämnar dem med dåliga löner och utvecklingsvillkor

– och usla pensioner. *Trots* att offentlig sektor styrs politiskt och att dess ledning borde veta bättre.

I artikeln kommer en analog aspekt av statens agerande gentemot kvinnor att diskuteras, nämligen statens agerande när det gäller den offentliga barnomsorgen. Både när det gäller utbyggnaden av den offentliga barnomsorgen som de kvinnor som arbetar där kan statens agerande sägas innebära att kvinnor behandlas som reservarbetskraft. Detta får också konsekvenser för kvinnornas arbetsmarknadsvillkor.

Arbetsmarknadspolitik och offentlig barnomsorg

Välfärdsstatens utveckling i Sverige är en viktig förutsättning för att så många kvinnor kan förvärvsarbeta. Utbyggnaden av den offentliga sjukvården, äldreården och framförallt barnomsorgen underlättar markant för kvinnor att förena ett förvärvsarbete med det huvudansvar de ofta har för familj och hem. Utbyggnaden av den offentliga barnomsorgen har också till stor del skett med syfte att göra det möjligt att förena föräldraskap med förvärvsarbete. Däremot kan utbyggnaden inte i första hand sägas ha motiverats av att ge småbarnsmödrar och -fäder mer jämlika förutsättningar att förena föräldraskap och förvärvsarbete. Utbyggnaden har snarare föranletts av behovet av att öka kvinnors förvärvsarbete.

Innan diskussionerna om kvinnornas betydelse för att tillgodose arbetskraftsbehovet hade staten haft en tämligen restriktiv inställning till den offentliga barnomsorgen. Framförallt de manliga politikerna var negativa till mödrars förvärvsarbete, eftersom det skulle försvåra kvinnornas "förmåga att sköta hem, barn och man" (för en sammanfattning se t.ex. Tallberg Broman 1985:76).

Med den större bristen på arbetskraft och det ökade behovet att få fler kvinnor att förvärvsarbeta ändrades också statens inställning till den offentliga barnomsorgen. 1963 planerades en fördubbling av förskole- och fritidshemsplatserna fram till 1970 (prop. 1963: 62) och 1976 an-

tog riksdagen utbyggnadsplanen om 100 000 nya förskoleplatser fram till 1981. Den kraftiga utbyggnaden hade också stöd hos LO, TCO och SAF (se t.ex. Kyle 1979:230; Hirdman 1998:246 ff).

När konjunkturen på arbetsmarknaden försämrades hördes åter kritik mot den offentliga barnomsorgen. Framförallt framhölls att det var skadligt för små barn att vara på förskola. Staten tillsatte dock Familjestödsutredningen som kom fram till att så inte var fallet. Familjestödsutredningen fann däremot att:

I tider när kvinnorna behövs på arbetsmarknaden framhävs daghemmens betydelse som ett komplement till hemmet och vikten av att kvinnan blir aktiv utanför hemmet i politik, fackföreningsrörelse och yrkesarbete. I tider av en krympande arbetsmarknad förskjuts betoningen till hemmets betydelse som uppväxtmiljö och värdet av kvinnans vårdande funktioner (SOU 1981:25 s 91).

Oavsett varierande uppfattningar om förskolan så har det dock sedan 1960-talet skett en kraftig utbyggnad av såväl förskolan som familjedaghemmen.³ Staten har också poängterat hur viktig utbyggnaden av den offentliga barnomsorgen är för jämställdheten. Så är också fallet. Däremot har, som sagt, inte utbyggnaden av den offentliga barnomsorgen främst skett utifrån ett jämställdhetsperspektiv, utan har huvudsakligen motiverats av arbetsmarknadspolitiska skäl, vilket också främjat jämställdhet.

Utbyggnaden av den offentliga barnomsorgen har i hög grad styrts av kvinnorna behövs på arbetsmarknaden. Också en av de senare reformerna angående förskolan, maxtaxan som infördes 2002, har som primärt syfte att öka kvinnornas förvärvsarbete. Det råder brist på arbetskraft i kvinnodominerade yrken inom skola, äldreomsorg och sjukvård. Många kvinnor inom dessa yrken arbetar deltid och maxtaxan ska göra det mer lönsamt och attraktivt för dessa kvinnor att öka sin förvärvsarbetsgrad.

Regeringen påpekar också att införandet av maxtaxan är viktigt för att främja jämställdhet. Att maxtaxan gör det mer ekonomiskt lönsamt för kvinnor att öka sin arbetstid, medför bättre förutsättningar för de kvinnor som nu är deltid-

arbetande att bli självförsörjande. Det minskar också skillnaden i inkomster mellan män och kvinnor argumenterar regeringen (prop. 1999/2000: 129).

Att kvinnor önskar öka sin förvärvsarbetsgrad och inkomst är dock inget nytt fenomen och man kan tolka statens agerande som att de såväl nu som tidigare mer utvecklar förskolan i enlighet med arbetsmarknadens behov än utifrån kvinnornas behov. Och som Gunhild Kyle (1979:17) konstaterar:

En daghemspolitik som nära följer arbetsmarknadsläget måste exempelvis värderas annorlunda än den som primärt vill ge mödrarna samma arbetsmöjligheter som fäderna, oberoende av den aktuella situationen på arbetsmarknaden.

När staten önskat öka kvinnornas förvärvsarbetsstagande har beslut fattats som ska öka kvinnornas motivation och underlätta deras möjligheter att förvärvsarbeta. Detta gäller inte bara beslut om den offentliga barnomsorgen – under 1970-talet infördes till exempel också särbeskattning, vilket gjorde det mer ekonomiskt lönsamt för gifta kvinnor att börja förvärvsarbeta. Även upphävandet av ortsavdragen hade samma effekt. Föräldraförsäkringen utvecklades för att underlätta för småbarnsmödrar att kunna förvärvsarbeta osv. Likaså utformades ett stort antal arbeten inom offentlig sektor som deltids-tjänster för att göra dem mer attraktiva för kvinnor. Staten har på olika sätt agerat för att öka kvinnornas förvärvsarbete och har också framhållit det värde kvinnornas förvärvsarbete har för att främja jämställdheten. Kritiska röster menar istället att staten agerat utifrån en uppfattning om kvinnor som en reservarbetskraftsarmé.

Kvinnor som reservarbetskraft visavi männen

Begreppet ”kvinnor som reservarbetskraft” tycks enligt Gunhild Kyle (1979:141) ha myntats vid andra världskrigets början. Med reservarbetskraft avsågs kvinnor som reservarbetskraft visavi männen. Medan männen var in-

kallade fick kvinnor tillfälligt överta de arbeten män utförde. Dock omformades arbetsuppgifterna något. De förenklades och rationaliserades för att kunna minimera kvinnornas utbildning och lön för att utföra dem (se t.ex. Wikander 1999: 155 ff). Detta skedde med såväl statens som fackets stöd. Gunhild Kyle refererar bland annat tidningen *Verkstäderna* där det meddelas att med anledning av mobiliseringen kommer bland annat kvinnor att snabbutbildas som tempoarbetare men att LO kräver:

...att denna utbildning endast avser *reservarbetskraft* och icke tar sikte på att tillgodose industrins normala rekrytering av kvinnlig arbetskraft [...] att arbetsgivarna måste garantera att männen vid hemkomsten fick tillbaka sina arbeten samt att kvinnorna skulle arbeta under gällande kollektivavtal (Ur *Verkstäderna* 1940:5 s. 100, refererad i Kyle 1979:141).

Även om begreppet kvinnor som reservarbetskraft myntades vid andra världskriget så var det inget för denna tid nytt fenomen. Också vid till exempel första världskriget övertog många kvinnor de inkallade männens arbete samtidigt som de förväntades avstå från dessa när männen kom tillbaka. Likaså fick såväl ogift som gift kvinna 1925 samma lagliga rätt som män att inneha statlig tjänst men när arbetslösheten steg restes krav på förbud mot gifta kvinnors innehav av statlig tjänst. Man menade att gifta kvinnors innehav av statlig tjänst medförde att familjen lade beslag på dubbla tjänster och gifta lönearbetande kvinnor utsågs till syndabockar för ungdomars och manliga familjeförsörjares arbetslöshet (se t.ex. Frangeur 1998). Kvinnor skulle vara en reservarbetskraft som anpassade sitt förvärvsarbete utifrån arbetsmarknadssituationen.

Vanligtvis avser begreppet *den kvinnliga reservarbetskraften* kvinnors *tillfälliga* övertagande av *männens* arbetsuppgifter. Detta var således vanligt under kriget, däremot har det varit mindre vanligt förekommande därefter. Dels har kvinnorna ökat sitt förvärvsarbetsdeltagande från 1960-talet och framåt. Kvinnorna har med andra ord blivit kvar på arbetsmarknaden. Kvinnorna arbetar dessutom ofta inom kvinnodominerade yrken. Endast 5 procent av de förvärvsarbetande arbetar inom yrken som är köns-

integrerade i betydelsen att minst 40 procent och högst 60 procent av vardera könet finns inom yrket (se t.ex. Jonung 1997). När det gäller de många kvinnor som började förvärvsarbete under 1960-talet så började också cirka 75 procent av dessa att arbeta på kvinnodominerade arbetsplatser (se t.ex. Gonäs & Lehto 1999:71). De kan därmed inte, lika lite som dagens förvärvsarbete kvinnor, betraktas som reservarbetskraft i förhållande till den manliga arbetskraften.

Detta utesluter dock inte att kvinnor fortfarande kan betraktas som reservarbetskraft. Dels har kvinnor till viss del varit en reservarbetskraft såtillvida att de fått möjlighet att överta arbeten som män lämnat för mer statusfyllda arbeten (se t.ex. Fürst 1986, Wikander 1988). Eftersom männen avancerat till mer attraktiva arbeten har kvinnorna ofta förblivit på de arbeten männen lämnat och därmed handlar det inte om kvinnor som reservarbetskraft i betydelsen tillfällig anställning vid behov. Däremot kan kvinnorna sägas vara en reservarbetskraft med funktionen att "fylla på arbetskraftsbehovet underifrån" till de arbeten "det varit svårt att rekrytera männen till" (Fürst 2001).

Framförallt menar jag dock att man kan tala om att kvinnor fyllt en reservarbetskraftsfunktion kvinnor sinsemellan. Här handlar det också i hög grad om "reservfunktionen" såtillvida att kvinnor fått tillfälliga anställningar när behov funnits.

Kvinnor som reservarbetskraft inom kvinnodominerade yrken

Cirka 60 procent av kvinnorna arbetar inom de femton vanligaste yrkesgrupperna för kvinnor. I fem av dessa yrkesgrupper är kvinnoandelen högre än 90 procent och i ytterligare åtta är kvinnoandelen högre än 60 procent (Soidre 2002, SCB 2001).

Förutom denna horisontella könssegregering finns också en vertikal könssegregering (män har i högre grad än kvinnor högre positioner). Det finns också en könssegregering när det gäller arbetstidsomfattningen. Kvinnor arbetar i betydligt högre grad än män deltid. Många av de arbeten som kvinnor besatte under 1960- och

1970-talet var utformade som deltidstjänster för att underlätta för kvinnor att förena ett förvärvsarbete med deras huvudansvar för hemarbetet. Fortfarande är det ofta kvinnorna som har huvudansvaret för hemarbetet och en del kvinnor väljer på grund av detta deltidarbete. Samtidigt finns också relativt många kvinnor som vill arbeta mer än vad de gör (se t.ex. SOU 1998:6). De fackliga organisationerna har också arbetat för att göra om deltidstjänster till heltidstjänster. Andelen heltidsarbetande kvinnor har också ökat och år 2000 arbetade cirka 65 procent av de förvärvsarbetande kvinnorna heltid. Bland männen arbetar 91 procent heltid (Soidre 2002).

Fortfarande finns dock som sagt relativt många deltidarbetande kvinnor som vill öka sin arbetstid. Deltidsarbetslösheten är också högre bland kvinnor än män (se t.ex. SOU 1998:6). Det är heller inte ovanligt att deltidarbetande kvinnor arbetar övertid när tillfälle ges. Eftersom en stor andel kvinnor arbetar inom kvinnodominerade yrken och det inte är ovanligt att heltidsanställda småbarnsmödrar utnyttjar rätten att sänka arbetstiden till 75 procent, ger detta många gånger möjlighet för de deltidanställda att öka sin arbetstid. Även om detta är positivt för de kvinnor som vill öka sin arbetstid så innebär denna situation ändå en form av tillfällig och osäker arbetssituation. Dessa kvinnor får ökad arbetstid när arbetsgivaren har behov av det. På så vis blir de deltidarbetande kvinnorna en billig arbetskraftsreserv. De kan användas utifrån hur arbetssituationen ser ut.

De deltidanställda utökar också ofta sin arbetstid vid annan personals kortare frånvaro. Inom till exempel förskolan är det tämligen vanligt att man inte tillsätter vikarie vid dessa tillfällen. Istället övertar den ordinarie personalen i bästa möjliga mån den frånvarandes arbetsuppgifter (se t.ex. Lidholt 1999).

Även om man ofta löser korttidsfrånvaro med den befintliga personalen så förekommer också en stor andel vikariat inom barnomsorgen. Vikariat och andra tidsbegränsade anställningar kan också betraktas som en form av reservarbetskraft. Tidsbegränsade anställningar finns inom flera olika yrkesområden och utgörs av olika former av anställningar. Vikariatsanställning är den vanligaste formen av visstidsanställning

ning. 1999 utgjordes cirka en tredjedel av de tidsbegränsade anställningarna av vikariat. De därefter vanligaste visstidsanställningarna är behovsanställningar (19,2 procent av de visstidsanställda) och projektanställda (17,6 procent) (Storrie 2001 i Håkansson 2002:304).

Visstidsanställningar omfattar både män och kvinnor. De är dock vanligare bland kvinnor. Tittar vi på de tre vanligaste visstidsanställningarna utgörs tre fjärdedelar av de vikariatsanställda av kvinnor. Likaså är två tredjedelar av de behovsanställda kvinnor. Bland de projektanställda är däremot två tredjedelar män. Sammantaget dominerar dock kvinnorna bland de visstidsanställda. Detta beror i hög grad på att vikariats- och behovsanställningar är vanligast inom kvinnodominerade yrken och inom offentlig sektor (Håkansson 2002:306-307).

Tidsbegränsade anställningar syftar i första hand till att tillgodose arbetsgivarens intresse. De flesta med tidsbegränsade anställningar vill ha en tillsvidareanställning. Olika former av tidsbegränsade anställningar ger olika möjligheter att få en tillsvidareanställning. Vikariatsanställda har störst möjlighet att få en tillsvidareanställning (ibid. 317-322). År 2000 infördes också en lag som ger den som vikarierat minst tre år under de senaste fem åren hos en och samma arbetsgivare rätt till en tillsvidareanställning (förutsatt att hon har de kvalifikationer som krävs).

Även om kvinnor dominerar bland de vikariatsanställda har visstidsanställda kvinnor sammantaget bara hälften så stor chans som visstidsanställda män att få en tillsvidareanställning (ibid.). Om man betraktar visstidsanställningar som en form av reservarbetskraftssituation löper således kvinnor större risk både att hamna i denna reservarbetskraftssituation som att förbli kvar där. Om vi betraktar visstidsanställningar som en reservarbetskraftsfunktion finner vi också att denna är vanligast inom kvinnodominerade yrken.

Det är inte enbart enskilda kvinnor som har en reservarbetskraftsfunktion. När det gäller dagbarnvårdarna kan man snarare säga att en hel yrkesgrupp har en tillfällig existens och fyller en reservarbetskraftsfunktion.

Dagbarnvårdarna – med en hel yrkesgrupp som reservarbetskraft

I takt med utbyggnaden av den offentliga barnomsorgen har det också krävts personal som arbetar inom barnomsorgen. När det gäller barnen i förskoleåldern har detta i hög grad ombesörjts av dagbarnvårdare, barnskötare och förskollärare. Barnskötare och förskollärare arbetar i förskolan och dagbarnvårdarna bedriver vanligtvis familjedaghemsvärksamhet i sitt eget hem. Familjedaghemmen har fyllt en viktig funktion som komplement till förskolan. Dels har det i vissa fall varit mer lämpligt för till exempel infektionskänsliga barn att visats i en mindre barngrupp. Inte minst har dock dagbarnvårdarna fyllt en viktig funktion för att ge omsorg åt alla de barn som inte fått en förskoleplats.

Familjedaghemmens funktion att ge omsorg åt de barn som inte fått en förskoleplats har dock medfört en tämligen osäker tillvaro för dagbarnvårdarna. Staten har nämligen sedan länge hävdat att målet är att alla familjer som så önskar ska få en förskoleplats. Redan i Barnstugeutredningens betänkande *Förskolan 1* (SOU 1972:26 s. 143) kan vi till exempel läsa:

Under förskolans utbyggnad kommer familjedaghemmen att fungera som komplement, där förskoleplatserna inte räcker till för att fylla behovet för barn med förvärvsarbetande eller studerande föräldrar ... I och med att förskolan successivt utbyggs minskar familjedaghemmens uppgift kvantitativt sett.

Staten har ansett förskolan vara kvalitativt överlägsen familjedaghem och familjedaghem har enbart setts som en nödlösning till dess att förskolan är tillräckligt utbyggd. Detta har också varit en billig nödlösning. Dagbarnvårdarna har haft, och har, låga löner. Det dröjde också ända till 1986 innan de fick månadslön och fram till 1990-talet hade de 55-timmars arbetsvecka (Karlsson 2002). De har också bidragit med sina hem som arbetsplats.

Malene Karlsson, som skrivit en avhandling om familjedaghem, menar också att statens agerande gentemot dagbarnvårdarna gått stic i stäv med de statliga jämställdhetsintentionerna. Samtidigt som staten vill främja jämställdhet så

... förväntas dagbarnvårdarna acceptera att exploateras, med sämre löner, arbetstidsvillkor och längre arbetstider än andra yrkesgrupper, för att göra det möjligt för andra kvinnor att förvärvsarbeta. Drömmen om ett jämlikt samhälle, där både män och kvinnor förvärvsarbetar, ska således förverkligas på bekostnad av en grupp lågavlönade, yrkesarbetande kvinnor (Karlsson 2002:89).

Familjedaghem är inte bara en billig lösning. Malene Karlsson beskriver också hur dessa är en högst tillfällig nödlösning som lätt kan ordnas fram vid behov och som är lätt att förändra eller göra sig av med när så behövs. Så har också skett. Trots den kraftiga utbyggnaden av förskolan har bristen på förskoleplatser bestått, dock i varierad omfattning, vilket också påverkat omfattningen av familjedaghemsvksamheten. Fram till 1988 ökade antalet barn i familjedaghem. Därefter har antalet familjedaghemplatser minskat. 2001 fanns 53 800 barn i familjedaghem, vilket är en tämligen markant minskning jämfört med rekordåret 1988, då 173 000 barn hade en familjedaghemplats.

Samtidigt har antalet barn med förskoleplats ökat. Dock råder fortfarande brist på förskoleplatser. Med införandet av rätten för barn till föräldralediga och arbetslösa föräldrar att behålla sin förskoleplats samt införandet av den allmänna förskolan 2002 ökade behovet av förskoleplatser ytterligare. Detta löstes till viss del med nyinrättade förskoleavdelningar och med fler barn i de befintliga barngrupperna, men åter har också familjedaghemmen, lätta att ordna fram och göra sig av med efter behov, fyllt en viktig nödlösningssfunktion.

Familjedaghemmen och dagbarnvårdarna har en högst osäker tillvaro och jag menar att man kan betrakta dagbarnvårdarna som ett exempel på hur en hel yrkeskår utgör en reservarbetskraftsfunktion. Dagbarnvårdarnas existens är i hög grad beroende på tillgången på två andra yrkesgrupper: barnskötare och förskollärare.

Också mellan dessa båda yrkesgrupper finns delvis denna relation. Barnskötarnas möjligheter till arbete i förskolan är till viss del beroende på tillgången på förskollärare. Också barnskötare fyller delvis en arbetskraftsreservfunktion.

Med arbetslaget som ett system för reservarbetskraft

I förskolan arbetar barnskötare och förskollärare. Barnskötare har en tvåårig eller kortare gymnasieutbildning medan förskollärarytbildningen är en högskoleutbildning, som från och med 2001 omfattar 140 poäng. Förskollärarnas och barnskötarnas utbildningar skiljer sig också åt såtillvida att förskollärarna har en förskolepedagogisk utbildning som barnskötare saknar. I förskolan ska dock de båda yrkesgrupperna arbeta tillsammans i arbetslag och det finns inga befattningsbeskrivningar som skiljer de båda yrkesgruppernas arbetsuppgifter åt.

Tidigare utförde de båda yrkesgrupperna ofta olika arbetsuppgifter men utifrån Barnstugeutredningens betänkanden (SOU 1972:26-27) infördes i början av 1970-talet en arbetslagsprincip som innebär att de båda yrkesgrupperna ska utföra samma arbetsuppgifter. Dels skulle de båda yrkesgruppernas kompetenser komplettera varandra, dels skulle förskollärarna och barnskötarna genom arbetslagsprincipen vara förebilder för barnen när det gäller samarbete.

Samtidigt framhöll barnstugeutredningen hur viktig förskolans pedagogiska verksamhet är och att den bör utökas. Utredningen framhöll också hur viktig förskollärarnas förskolepedagogiska utbildning är (SOU 1972:26 s. 134). Det kan därmed tyckas underligt att utredningen inte förespråkar en sådan utbildning för att verkställa det pedagogiska uppdrag man så högt värderar och vill utveckla. Utredningen nöjer sig dock med att rekommendera att det bör finnas minst en förskollärare i varje arbetslag (SOU 1972:26 s. 134). Med tanke på den stora bristen på förskollärare var heller ingen annan lösning möjlig om inte betydligt fler förskollärare utbildades.

Antalet platser på förskollärarytbildningen ökades dock markant. Samtidigt avtog utbyggnaden av barnomsorgen och i början av 1982 fanns 1 250 arbetslösa förskollärare, och även 3 035 arbetslösa barnskötare (Johansson & Åstedt 1993:165). Vid denna tid, när det finns gott om förskollärare, framhåller också Socialstyrelsen (1982) att det inte längre finns någon anledning att ha två personalkategorier i förskolan. Socialstyrelsen föreslår också att barnskötare

bör få möjlighet att vidareutbilda sig till förskollärare.⁴

I olika statliga dokument framhålls också det önskvärda i att förskolepersonalen har förskolepedagogisk utbildning (vilket således förskollärare men inte barnskötare har) så att de bättre kan verkställa förskolans allt mer stärkta pedagogiska uppdrag (se t ex *Pedagogiskt program för förskolan* 1987). Förskolans pedagogiska uppdrag stärks ytterligare och i statliga riktlinjer för förskolan upprepas såväl kravet på att personalen bör ha en förskolepedagogisk utbildning som det önskvärda i att barnskötare vidareutbildar sig till förskollärare (se t.ex. *Barnomsorgen i Socialtjänstlagen* 1995).

Under 1990-talet upphör också barnskötartutbildningen, vilket kan tolkas som att staten anser förskollärarytbildningen mer relevant för förskolepersonalen. Flera barnskötartjänster konverteras också till förskollärarytjänster. I de kraftiga besparingar och nedskärningar som sker under 1990-talet drabbas också barnskötartjänsterna hårdare än förskollärarytjänsterna (se t.ex. Svensson 1998:92, Skolverket 1999:45).

Bristen på förskollärare består dock. Med den nya lärarytutbildning som införs 2001 väljer också allt färre att utbilda sig till förskollärare, eftersom förskollärarytutbildningen och utbildningen till lärare för de yngre skolbarnen är lika lång men förskollärarytutbildningen ger lägre lön och sämre arbetstidsvillkor (se t.ex. *Lärarnas Tidning* nr 4/2003 s. 4). Regeringen är medveten om problemet (se t.ex. Östros 2002) och samtidigt deklarerar utbildningsminister Tomas Östros att "barnskötare inte är någon nödlösning i väntan på annat" (*Lärarnas Tidning* nr 6/2003 s. 8). Och med anledning av förra årets vallöfte om pengar till 6 000 nya tjänster inom förskolan betonar nu förskoleminister Lena Hallengren att det avser både förskollärare, barnskötare och andra vuxna. Lena Hallengren påpekar också att "Det är varken rimligt eller önskvärt att vi skulle ha 100 procent förskollärare" (se t.ex. *Lärarnas Tidning* nr 10/2003 s. 19). Regeringen vill dessutom nu satsa på en eftergymnasial barnskötartutbildning.

Vi kan alltså se en svängning i statens inställning till barnskötarna. Med den kraftiga utbyggnaden och brist på förskolepersonal förespråkas

arbetslagsprincipen och jämn fördelning mellan förskollärare och barnskötare. När det i början av 1980-talet råder överskott på förskollärare föreslås en personalkategori. I takt med att förskolans pedagogiska uppdrag stärks framhålls också det önskvärda i att personalen har en pedagogisk högskoleutbildning. Förskolans pedagogiska uppdrag har därefter ytterligare stärkts men samtidigt är bristen på förskollärare påtaglig och allt färre väljer att utbilda sig till förskollärare och nu är barnskötare trots det stärkta pedagogiska uppdraget och de tidigare uttryckta önskemålen om högskolepedagogiskt utbildad personal inte längre en "nödlösning i väntan på annat".

Också när det gäller barnskötarna kan statens agerande i viss mån tolkas som att de uppfattar yrkesgruppen som en reservarbetskraft, om än inte i lika hög grad som är fallet med dagbarnvårdarna.

Förskollärare har inte utsatts för den reservarbetskraftsfunktion som dagbarnvårdare och barnskötare fått vara. Dock får det reservarbetskraftssystem staten tillämpar när det gäller dagbarnvårdare och barnskötare också effekter på förskolläraarnas arbetsvillkor, inte minst när det gäller förskolläraarnas professionella status och löner.

Arbetskraftsreserven – ett system för billig kvinnlig arbetskraft i offentlig barnomsorg

Förskolläraarna är liksom barnskötare och dagbarnvårdare en starkt kvinnodominerad yrkesgrupp. Den höga kvinnodominansen inom förskolläraryt-, barnskötaryt- och dagbarnvårdaryrket har sannolikt effekter för yrkesgruppernas lönenivåer. Kvinnor har generellt lägre löner än män och en hög andel kvinnor i ett yrke har dessutom en självständigt lönedepressande effekt (Löfström 1999). När det gäller förskolläraarnas lönenivå menar jag att den också påverkas av det reservarbetskraftssystem som tillämpas inom barnomsorgen.

En yrkesgrupps lönenivå kan påverkas av flera olika faktorer. Här ska jag diskutera förskolläraarnas lönenivå utifrån den marknadseffekt

som förhållandet mellan utbud och efterfrågan på en yrkesgrupp kan medföra, respektive den betydelse en yrkesgrupps utbildning har för yrkesgruppens lönenivå. Jag menar att det reserverarbetskraftssystem som tillämpas inom barnomsorgen i båda dessa hänseenden får negativa effekter på förskollärares löner.

Förutom några år i början av 1980-talet har det konstant varit brist på förskollärare. Periodvis har bristen varit tämligen stor. I ett marknadsekonomiskt system skulle förskollärare därmed kunnat ha haft goda möjligheter att höja sina löner. Under senare år har också en del nyanställda förskollärare fått igenom krav på högre lön än vad förskollärare vanligtvis har. Överlag har dock inte förskollärarna kunnat dra nytta av bristen på förskollärare. Dels är förskolorna egna resultatenheter, vilket medför att höjda kostnader för löner kan tänkas medföra att förskolan måste öka barngruppernas storlek för att kunna finansiera höjda löner. Eftersom barngrupperna redan anses vara för stora är detta inget alternativ.

Att förskolorna är egna resultatenheter måste inte medföra dessa konsekvenser vid höjda löner – statsbidragens storlek har naturligtvis stor betydelse för vilka konsekvenser höjda löner medför. Förskollärares fackliga organisation påpekar dock att förskollärarna (och annan barnomsorgspersonal) i statliga utredningar, riksdagsdebatter osv. anmodats att visa solidaritet och hålla tillgodo med sina låga löner för att inte skatterna ska höjas (*Fackläraren* nr 12/ 1977 s. 14).

Den lönehöjande effekt som bristen på förskollärare skulle kunna innebära har också motverkats av reserverarbetskraftssystemet inom barnomsorgen. Vakanta förskollärartjänster har tillsatts med barnskötare eller utbildade vikarier. Förskollärare har protesterat och förskollärares fackförbund har sedan 1963 drivit krav på behörighetsbestämmelser för förskollärare. Facket har bland annat hänvisat till hur viktig den pedagogiska utbildning förskollärarna har är för förskoleverksamhetens kvalitet och att det därför är viktigt med behörighetsbestämmelser för att garantera denna kvalitet.

Kravet på behörighetsbestämmelser kan också ses som ett exempel på de demarkationsstrategier en yrkesgrupp kan driva gentemot nära-

liggande yrkesgrupper i syfte att avgränsa ett eget yrkesområde (se t.ex. Witz 1992). Förskollärares fackliga organisationer har också drivit mer exkluderande strategier, dels i form av krav på yrkesmonopol för förskollärare i förskolan, dels genom krav på att familjedaghemmen ska avvecklas. Att kämpa för ett yrkesmonopol är en vanlig strategi för att höja en yrkesgrupps professionella status men också för att höja dess löner. Förskollärarna har dock inte fått igenom kravet på yrkesmonopol.

Staten har också vägrat införa behörighetsbestämmelser för förskollärare. Också när läroplanen för förskolan infördes 1998 och Barn- och skola-kommittén i sitt betänkande föreslog att förskollärare med anledning av deras förskolepedagogiska utbildning skulle ha ansvar för det pedagogiska uppdrag som läroplanen föreskriver så beslutande regeringen att arbetslaget (dvs. både förskollärare och barnskötare) skall ombesörja denna uppgift.

Statens ovilja att införa behörighetsbestämmelser för förskollärare medför inte bara att förskollärarna inte kan utnyttja bristen på förskollärare för att höja sina löner, utan också en värdediskriminering av förskollärares utbildning. Om även barnskötare eller utbildade anses kunna utföra förskollärares arbetsuppgifter blir det svårt att hävda värdet av förskollärares utbildning. Därmed drabbas förskollärarna av den värdediskriminering som inte sällan är en bidragande orsak till att kvinnors vanligtvis lägre löner relativt män (Berntsson 2000).

Och när även utbildade anses kunna utföra förskollärares arbete är det också svårt att hävda att arbetet kräver specifika kvalifikationer. Att kvinnodominerade yrkesgrupps arbetsuppgifter är mindre kvalificerade än mansdominerade yrkesgrupps arbete anges ibland som förklaring till kvinnors lägre löner (se t.ex. le Grand 1997: 77). le Grand konstaterar dock att:

Många kvinnoyrken är minst lika kvalificerade och ansvarsfyllda som många mansyrken. Problemet ligger i att detta inte är erkänt (ibid.).

När staten även tillåter utbildade att utföra förskollärares arbete kan en uppfattning om att ar-

betet är mindre kvalificerat både skapas och vidmakthållas.

Med tanke på de jämställdhetsintentioner staten ger uttryck för blir behandlingen av förskollärarna en paradox. Detsamma gäller också behandlingen av barnskötare och dagbarnvårdare. Det finns därför anledning att uppmärksamma det reservarbetskraftssystem som tillämpas inom den offentliga barnomsorgen och relatera det till statens jämlikhetsintentioner.

Den kvinnliga reservarbetskraften, jämställdhet och offentlig sektor

Som inledningsvis nämndes genom syras statliga dokument av jämställdhetsintentioner och flera olika åtgärder har vidtagits för att främja jämställdhet. Det finns ingen anledning att ifrågasätta de jämställdhetsintentioner som genom syras statliga dokument, däremot kan man ifrågasätta hur det ser ut i praktiken, och då också i den offentliga sektorns egen praktik. Som tidigare nämnts beskriver till exempel Kvinno- makttredningen hur den offentliga sektorn exploaterar kvinnor.

När det gäller den offentliga barnomsorgen, som är mycket viktig för jämställdheten, ser vi att statliga beslut angående den offentliga barnomsorgen snarare följt arbetsmarknadens behov av att öka kvinnors förvärsarbete än styrts av ett jämställdhetssyfte (även om också jämställdheten främjats av de arbetsmarknadspolitiska åtgärderna). Barnomsorgspolitiken kan i det sammanhanget tolkas som ett uttryck för en uppfattning om kvinnor som reservarbetskraft.

När det gäller kvinnor som reservarbetskraft kan man dock inte längre, utom i undantagsfall, tala om kvinnor som reservarbetskraft i relation till männen. Däremot kan man tala om kvinnor som reservarbetskraft kvinnor sinsemellan. Fleura av de relationer mellan könen som tidigare rådde på arbetsmarkanden råder nu mellan kvinnor. De exkluderings- och demarkationsstrategier som män tidigare tillämpade för att utestänga kvinnor från vissa yrkesområden tillämpas till exempel förskollärare gentemot barnskötare och dagbarnvårdare.

Den funktion kvinnor hade att vid behov överta arbetsuppgifter som männen lämnat för mer statusfyllda arbetsuppgifter, ser vi också en tendens av när allt fler inom lärarutbildningen väljer inriktning mot det mer statusfyllda (skol-)läraryrket istället för förskolläraryrket och när utbildningsministern samtidigt deklarerar att barnskötare inte är någon tillfällig nödlösning.

Den funktion kvinnor hade att vid brist på manlig arbetskraft tillfälligt arbeta inom mansdominerade områden ser vi när barnskötarens ställning inom barnomsorgen samvarierar med tillgången på förskollärare och när dagbarnvårdarna vid brist på förskoleplatser får agera reservarbetskraft gentemot barnskötare och förskollärare.

Den reservarbetskraftsfunktion som kvinnor tidigare fyllt i relation till män finns nu kvinnor sinsemellan. Måhända finns en poäng i att reservera begreppet reservarbetskraft för den reservarbetskraftsfunktion kvinnor haft gentemot män och benämna det arbetskraftsreservsystem jag menar råder kvinnor emellan med något annat begrepp. Dock kvarstår det faktum att systemet är detsamma. Systemet har också stöd av olika statliga beslut. Det får också vissa negativa effekter för kvinnors arbetsvillkor.

När det gäller kvinnor som en arbetskraftsreserv kvinnor sinsemellan har visserligen de många vikariatanställda kvinnorna i offentlig sektor fått förbättrade möjligheter till en tillsvidareanställning. Likaså har, om än inte så många som önskas så ändock allt fler, deltidstjänster blivit heltidstjänster. Däremot har till exempel dagbarnvårdare i hög grad utnyttjats som en arbetskraftsreserv. I viss mån har också barnskötarna haft denna osäkra arbetsmarknadsposition. Förskollärarna har haft förtur till tjänsterna men har ändock drabbats av reservarbetskraftssystemet, inte minst lönemässigt. Men också genom att deras kvalifikationer värdediskrimineras.

Trots de jämställdhetsintentioner staten strävar efter att infria kan man tolka det arbetskraftsreservsystem som kännetecknar den offentliga barnomsorgen som att det bidrar till att tillhandahålla exploaterad billig kvinnlig arbetskraft till den offentliga sektorn.

Detta ska inte tolkas som att enbart kvinnor utgör reservarbetskraft eller att enbart kvinnor är lågavlönade. Inte heller ska det tolkas som att staten inte bör bedriva en aktiv sysselsättningsfrämjande politik. Men om staten även vill driva en jämställdhetspolitik – också i praktiken – är det viktigt att uppmärksamma och åtgärda de negativa konsekvenser reservarbetskraftssystemet inom den offentliga barnomsorgen medför.

Paula Berntsson

Noter

1. Med projektet *Varannan Damernas* försökte staten med hjälp av bidrag främja en jämnare könsfördelning inom politiska och fackliga organisationer, i föreningar och styrelser, bland chefer osv.
2. Walby menar att patriarkatet utgörs av ett system av sociala strukturer och praktiker. Patriarkatet består av sex strukturer: det patriarkala produktionssättet med mannen i lönearbete och kvinnors ansvar för hemarbetet, patriarkala relationer i lönearbetet, patriarkala relationer i staten, patriarkala relationer på det sexuella området, patriarkala relationer i kulturella institutioner och patriarkala relationer i form av mäns våld mot kvinnor.
3. 1977 fanns 81 000 barn i förskolan. 1987 fanns 216 000 barn i förskolan och 1997 hade 363 000 barn en förskoleplats (Skolverket 1999). Antalet barn i familjedaghemmen ökade från 59 678 år 1974 till 173 000 barn som mest 1988. I takt med utbyggnaden av förskolan har, som senare ska diskuteras, antalet barn i familjedaghem minskat.
4. Förslaget om en personalkategori genomfördes inte. Däremot fick bamskötare med minst 4 års yrkeserfarenhet möjlighet att gå en förkortad förskolläroutbildning.

Litteratur

- Berntsson, P (2000) "Att osynliggöra kvinnors yrkeskompetens. Om staten och förskollärarna". I *Arbetsmarknad & Arbetsliv*, årg 6, nr 2, s. 113–124.
- Carlsson Wetterberg C (1992) "Från patriarkat till genusystem – och vad kommer sedan?" I *Kvinnovetenskaplig Tidskrift* nr 3/92.
- Facklära*ren nr 12/1977.
- Frangeur R (1998) *Yrkeskvinna eller makens tjänarinna. Striden om yrkesrätten för gifta kvinnor i mellankrigstidens Sverige*. Arkiv, Eslöv.
- Fürst G (1986) *Från försök till vedertagen ordning. Om kvinnors integration i traditionellt manligt arbete*. Forskningsrapport nr 83, Sociologiska institutionen, Göteborgs universitet.
- Fürst G (2001) *Jämställda på svenska*. Svenska institutet, Stockholm.
- Gonäs L & Lehto A (1999) "Segregation på arbetsmarknaden" i Gonäs L, Plantega J & Rubery J (red) *Den könsuppdelade arbetsmarknaden – ett europeiskt perspektiv*. Arbetslivsinstitutet, Stockholm.
- le Grand c (1997) "Kön, lön och yrke – yrkessegregation och lönediskriminering mot kvinnor i Sverige" i Persson I & Wadensjö E (red) *Kvinnor och mäns löner – varför så olika?* SOU 1997:136. Arbetsmarknadsdepartementet, Stockholm.
- Hagemann G & Åmark K (2000) "Från 'husmorskontrakt' till jämställdhetskontrakt" i *Häftan för kritiska studier*. Nr 2/2000.
- Håkansson K (2002) "Anställningsformer och arbetsvillkor" i Hansen L H & Orban P (red) *Arbetslivet*. Studentlitteratur, Lund.
- Johansson G & Åstedt I-B (1993) *Förskolans utveckling – Fakta och funderingar*. Norstedts tryckeri, Stockholm.
- Jonung C (1997) "Yrkessegregationen mellan kvinnor och män i Persson I & Wadensjö E (red) *Glastak och glasväggar? Den könssegrerade arbetsmarknaden*. SOU 1997:137. Fritzes, Stockholm.
- Karlsson M (2002) *Perspektiv på familjedaghem*. Doktorsavhandling, Lärarhögskolan i Stockholm, Institutionen för undervisningsprocesser, kommunikation och lärande. LHS förlag, Stockholm.
- Kyle G (1979) *Gästarbeterska i manssamhället Studier om industriarbetande kvinnors villkor i Sverige*. LiberFörlag, Stockholm.
- Lidholt B (1999) *Anpassning, kamp och flykt: hur förskolepersonal handskas med effekter av förändringar i förskola*. Acta Universitatis Upsaliensis. Uppsala.
- Lärarnas Tidning* nr 4/2003.
- Lärarnas Tidning* nr 6/2003.
- Lärarnas Tidning* nr 10/2003.
- Löfström Å (1999) "Skilda världar? Könssegregationens konsekvenser för kvinnors och mäns löner". *Arbetsmarknad & Arbetsliv*, årg 5, nr 4, s. 271-285.
- Regeringens proposition (1999/2000:129) *Maxtaxa och allmän förskola m.m.*
- Regeringens rapport (Ds 1999:53) *Allmän förskola och maxtaxa*. Utbildningsdepartementet.

- Regeringens skrivelse (1999/2000:24) *Jämställdhetspolitiken inför 2000-talet*.
- Rönblom M (1997) "Halva makten? En feministisk granskning av politik" i (red) Nordborg, G, *Makt och kön. Tretton bidrag till feministisk kunskap*. Brutus Österlings Bokförlag Symposium. Stockholm.
- SCB (2001) *Arbetskraftsundersökningen 2000*. Årsmedeltal. Statistiska centralbyrån, Stockholm.
- Skolverket (1999) *Beskrivande data om barnomsorg och skola 1999*.
- Skolverket (2002) *Barnomsorg, skola och vuxenutbildning. Jämförelsetal för huvudmän. Del 2, 2002*.
- Socialstyrelsen (1982) *Utvecklingsplan för barnomsorgen*. Rapport till regeringen.
- Socialstyrelsen (1987) *Pedagogiskt program för förskolan*. Allmänna råd 1987:3.
- Socialstyrelsen (1995) *Barnomsorgen i Socialtjänstlagen*. Allmänna råd 1995:2.
- Soidre T (2002) "Kvinnor och män i arbete – differentiering och stratifiering" i Hansen L H & Orban P (red) *Arbetslivet*. Studentlitteratur, Lund.
- SOU 1972:26 *Förskolan 1*. Betänkande av Barnstugeutredningen. Liberförlag/Allmänna förlaget, Stockholm.
- SOU 1981:25 *Brå daghem för små barn*. Betänkande av Familjestödsutredningen. Liberförlag/Allmänna förlaget, Stockholm.
- SOU 1998:6 *Ty makten är din... Myten om det rationella arbetslivet och det jämställda Sverige*. Betänkande av Kvinnomaktutredningen. Fritzes, Stockholm.
- SOU 2002:121 *Skollag för kvalitet och likvärdighet*. Betänkande av Skollagskommittén. Utbildningsdepartementet. Fritzes offentliga publikationer, Stockholm.
- Svensson L (1998) *Professionalism och politisk decentralisering. En sociologisk studie av skolan och socialtjänsten i en kommunalsreform*. Forskningsrapport 122, Sociologiska institutionen, Göteborgs universitet.
- Tallberg Broman I (1985) "För barnets skull" *En studie av förskolan som ett kvinnligt professionaliseringsprojekt*. Lärarhögskolan, Malmö.
- Walby S (1990) *Theorizing Patriarchy*. Basil Blackwell, Oxford.
- Wikander U (1988) *Kvinnors och mäns arbeten. Gustavsberg 1880-1980 Genusarbetsdelning och arbetsdegradering vid en porslinsfabrik*. Studentlitteratur, Lund.
- Witz A (1992) *Professions and Patriarchy*. Routledge, London.
- Östros T (2002) "Högskolan måste värna om förskolans status". I *Förskolan* nr 4/02.

Om medarbetarna i Statsvetenskaplig Tidskrift 1978-1997

Under 20-årsperioden 1978-1997 bidrog 465 olika personer med sammanlagt 979 bidrag till Statsvetenskaplig Tidskrift. (Bidrag med två eller fler författare har räknats som olika bidrag). Bidragens fördelning över tidskriftens tre olika avdelningar var till antalet: Uppsatser 271 (28 %), Översikter 302 (31 %) samt Litteraturgranskningar 406 (41 %).

Medarbetarna kan grupperas i fyra kategorier: Svenska statsvetare som disputerat före 1998 (29 %), statsvetenskapliga forskarstuderande vid svenska universitet och högskolor (29 %), svenska medarbetare utan statsvetenskaplig institutionsanknytning (16 %) samt medarbetare från utlandet (26 %). Den sistnämnda gruppen domineras av statsvetare från Danmark, Norge och Finland.

65 % av medarbetarna har endast bidragit med ett bidrag under perioden. Motsvarande siffra för den föregående 80-årsperioden sedan tidskriftens tillkomst (dvs. 1897-1977) var 54 %. (För jämförelser med tidigare år har jag här och fortsättningsvis utnyttjat min översikt i Statsvetenskaplig Tidskrift 1979:3).

De fem procenten mest aktiva medarbetarna svarade 1978-1997 för 26 % av samtliga bidrag. Under 80-årsperioden dessförinnan var denna siffra 42 %. De mest aktiva dominerar således tidskriften i betydligt mindre grad numera samtidigt som "engångsmedarbetarna" blivit vanligare. Dock bör naturligtvis tillfogas att de potentiella medarbetarna också har blivit avsevärt fler i takt med statsvetardisciplinens expansion. Sammanfattningsvis gäller fortfarande fast mindre uttalat att Statsvetenskaplig Tidskrift är en vetenskaplig journal där ett fåtal skriver mycket och de många skriver lite.

I tabell 1 förtecknas Statsvetenskaplig Tidskrifts flitigaste medarbetare under åren 1978-97.

Drygt hälften av dessa de flitigaste har medverkat på tidskriftens samtliga tre avdelningar. Jan-Erik Lane är outstanding vad gäller antalet

Tabell 1. Statsvetenskaplig Tidskrifts flitigaste medarbetare 1978-97.

Namn	Totalt ant bidrag	Antal uppsats	Antal övers litt.	Antal granskn.
Lane, Jan-Erik	25	13	9	3
Bergquist, Mats	17	0	11	6
Sannerstedt, Anders	17	1	3	13
Lundquist, Lennart	13	4	4	5
Bryder, Tom	12	3	0	9
Anckar, Dag	11	6	0	5
Falkemark, Gunnar	10	5	1	4
Mattson, Ingvar	10	0	1	9
Berg, Sven	9	2	2	5
Karvonen, Lauri	9	0	0	9
Elgström, Ole	8	0	1	7
Eliæson, Sven	8	1	3	4
Hermansson, Jörgen	8	2	4	2
Håkansson, Anders	8	1	5	2
Modeen, Tore	8	0	1	7
Pierre, Jon	8	0	4	4
Rothstein, Bo	8	2	3	3
Sjölin, Mats	8	2	1	5
Bjereld, Ulf	7	1	1	5
Board, Joseph B	7	1	1	5
Borre, Ole	7	0	1	6
Esaiasson, Peter	7	4	2	1
Petersson, Olof	7	1	2	4
Vedung, Evert	7	0	0	7
Wiberg, Håkan	7	0	1	6
Åsard, Erik	7	2	3	2

publicerade uppsatser (13 stycken varav 8 med medförfattare); tillsammans med Mats Bergquist är han i topp även på avdelningen Översikter. Anders Sannerstedt i Tidskriftens redaktion rankar högst vad gäller antal litteraturgranskningar och Lennart Lundquist – tidskriftens redaktör – hamnar på 4:e plats med jämnt fördelat antal bidrag på de olika avdelningarna. Lennart Lundquist och Mats Bergquist är för övrigt de enda medarbetarna som också fanns med på 20-i-topplistan för perioden 1940-1977.

Mer än en tredjedel av tidskriftens mest aktiva skribenter är statsvetare som disputerat i Lund,

tillika säte för tidskriftens redaktion sedan 1899. Bland de i Lund disputerade statsvetarna återfinns över 80 % bland tidskriftens medarbetare och i genomsnitt per individ har de också skrivit fler bidrag än statsvetarna från övriga institutioner. Stockholmsinstitutionen har i dessa avseenden de lägsta siffrorna. Sett över tid innebär detta en ytterligare förstärkning av lundadominansen i tidskriften.

Under perioden 1960-1997 disputerade drygt 300 statsvetare i Sverige. Cirka 60 % av dessa återfinns som medarbetare i tidskriften. I sammanhanget är det också av intresse att undersöka när i karriären som de disputerade gjort debut i tidskriften. Det framgår då att cirka 70 % av de disputerade statsvetarna bland medarbetarna visar sig ha debuterat med bidrag i tidskriften före sitt disputationår. Resultatet är således i god överensstämmelse med vad professor Pontus Fahlbeck 1918 stipulerade i sitt gåvobrev vid inrättandet av Fahlbeckska Stiftelsen (som allt sedan dess är tidskriftens utgivare): "Även må erinras, att fordringarna på vetenskaplighet icke böra ställas så högt, att unga lovande krafter därigenom utestängas".

Av medarbetarna är 14 % kvinnor; tillsammans svarar de för 9 % av bidragen. Som jämförelse kan nämnas att under den föregående 80-årsperioden utgjorde kvinnorna knappt 4 % av medarbetarna och svarade då för endast 1,5 % av

alla bidrag. Mansdominansen i Statsvetenskaplig tidskrift har således minskat något, men är ännu betydligt starkare än bland de disputerade statsvetarna under åren 1978-97 där 24 % är kvinnor (att jämföra med knappt 2 % under den tidigare 80-årsperioden). Den ganska starkt ökande andelen kvinnliga statsvetardoktorer har således ännu inte på långt när nått sin motsvarighet bland medarbetarna i Statsvetenskaplig Tidskrift.

Medarbetarna från utlandet utgör 26 % under perioden 1978-97. Tillsammans har de skrivit 22 % av alla bidrag. Detta innebär en påtaglig ökning i relation till den föregående 80-årsperioden då endast 12 % av medarbetarna kom från utlandet med tillsammans 6 % av tidskriftens innehåll. Tidigare kom också de utländska medarbetarna i mer dominerande grad från de nordiska grannländerna. Globaliseringen har således satt spår även i de svenska statsvetarnas skyltfönster. I ett avseende var dock redan tidigare Statsvetenskaplig Tidskrift uppmärksam på den internationella statsvetenskapliga forskningen, vilket indikeras av att 37 % av dess litteraturgranskningar under åren 1897-1977 avsåg utländsk litteratur. Härvidlag är situationen oförändrad under den senaste 20-årsperioden.

Leif Johansson

Litteraturgranskningar

LUCAS PETTERSSON: *Information och identitet. Synen på televisionens politiska roll i Sverige och EU*. Stockholm: Statsvetenskapliga institutionen, 2002 (Stockholm Studies in Politics 90).

Vilken är televisionens politiska uppgift? Författaren ställer frågan empiriskt. Problemet är inte den normativt rätta uppfattningen utan vilket som är det faktiskt verksamma rättesnöret. Valet står mellan *informationskälla*, *diskussionsforum* och *kulturbärare*. Utifrån dessa tre antagna normer ger han sig själv två uppgifter. Den ena är att beskriva hur balansen mellan dem förändras i Sverige från introduktionen av rundradion på 1920-talet fram till våra dagar. Den andra är att jämföra med motsvarande förskjutning på ett överstatligt plan under en något kortare tidsperiod – från det att televisionen på 1980-talet börjar framstå som ett problem ur den kombinerade marknads- och kulturpolitikens synvinkel.

Problemet antas med andra ord vara tvådimensionellt. Dels tolkar författaren faktiskt intagna ståndpunkter som en fråga om höger och vänster. Problemet är graden av statsintervention och vad som motiverar en sådan. Hur tolkas blandekonomi och välfärdsstat, när det gäller de yttre förutsättningarna för yttrandefriheten? Dels uppmärksammar han det faktum, att makten finns på två nivåer. Den normbildning, som är av betydelse, förutsätter han, är inte bara svensk. Vilken är den unionsbindning, som vi bara marginellt kan påverka men ändå måste följa?

Materialet utgörs av det offentliga trycket. Genomgången avser utredningar, propositioner och utskottsutlåtanden i det svenska fallet liksom på motsvarande sätt grön- och vitböcker samt utskottsutlåtanden för det europeiska fallet. Med andra ord har inget arkivmaterial gått igenom. Inte heller har författaren gjort några in-

tervjuer. Likaså lyser den förda debatten utanför de statliga organen helt sin frånvaro. Det centrala och mest informativa anser författaren vara hur beslutsfattarna officiellt har tagit ställning. Vad har varit möjligt att auktoritativt uttrycka vid skilda tidpunkter i Stockholm, Bryssel och Strassbourg?

Resultatet – i stark sammanfattning – är att det har skett en gradvis förskjutning från normen informationskälla till normen kulturbärare. I det svenska fallet har denna utveckling gått vägen över en växande betoning under 1960- och 1970-talen av televisionen som diskussionsforum. I det europeiska fallet är den normen mindre markerad. Där konstaterar författaren en mer direkt övergång från informationskälla till kulturbärare.

Min huvudsakliga bedömning är positiv. Detta är en väl genomtänkt och slutförd undersökning, vars resultat bidrar till diskussionen av en fråga av stort allmänt intresse. Att tänka bort inslaget av debatt, motsättningar och informella överväganden är förvisso halsbrytande. Men det låter sig uppenbarligen göras. Jag ser ingen anledning att försöka avvisa grundidén. Här finns i vilket fall som helst intressanta frågor att diskutera inom ramen för den valda uppläggningsen och utifrån uppnådda resultat.

Vad som här följer tar sikte på vidare forskning och gäller tre frågor. Kunde problemet ha ställts på ett ännu mera fruktbart sätt? Är undersökningen genomförd på bästa möjliga sätt? Hur bör resultatet tolkas med sikte på fördjupad analys?

1. Undersökningsuppgiften

Avhandlingen har två syften, skriver författaren inledningsvis (s. 5 f). "Det ena ... är att analysera i vad mån och hur synen på televisionens politiska roll har förändrats i svensk TV-politik över tid, särskilt i ljuset av en tilltagande internationisering ... Det andra ... är att jämföra synen på

televisionens politiska roll i EU:s och Sveriges politik.”

Frågan är vad uttrycket ”televisionens politiska roll” betyder. Vad bestämmer sig författaren för att leta efter? Om detta är han föredömligt utförlig (s. 10 f samt 60 ff). I en sammanfattande figur (s. 62) utmejslar han tre aspekter av begreppet ”roll” – övergripande funktion, programinnehåll och mediestruktur – och ”synen” tänkes kunna vara informationskälla, diskussionsforum eller kulturbärare. Läsaren lämnas med andra ord inte i okunnighet om författarens referensram. Problemet är snarare om analys-schemat är rimligt uttömmande och fruktbart.

Det är lätt att fyllas av beundran för den intuitiva klarhet och pregnans, som utmärker en sådan förförståelse. Javisst, så här måste det vara. Med hjälp av ett sådant schema bör det gå att fånga det väsentliga. Frågan, som inställer sig efter en stunds funderande på saken, är om schemat inte är litet *för* bra till följd av att referensramen ligger alltför nära materialet.

När vi statsvetare gör empiriska idéundersökningar, har vi att försöka hantera ett metodologiskt Skylla och Karybdis.

Den ena ytterligheten som bör undvikas är att vi – inspirerade av ett alltför stort eget intresse för den underliggande teoretiska frågan – konstruerar ett analyschema, som tar sikte på problemet som sådant snarare än det material som skall gås igenom. Utifrån grundläggande politisk teori söker vi formulera problem, ståndpunkter och argument. Vi finner då, föga förvånande, att mycket som sägs och skrivs inte låter sig karakteriseras med hjälp av schemat. Verkliga livets politiska aktörer tänker inte tillräckligt sofistikerat för att deras tankar skall låta sig fångas av våra elegant uppbyggda kategorier.

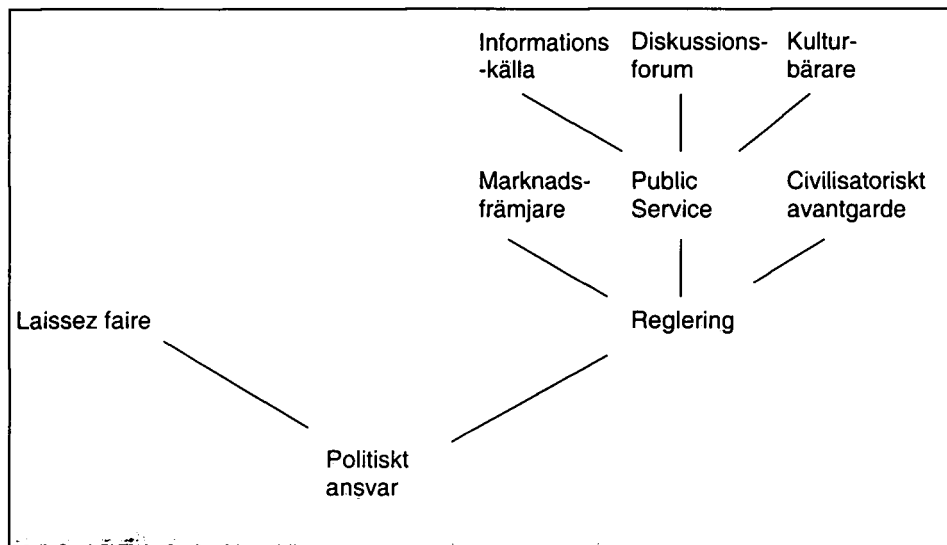
Den andra ytterligheten är att vi – utifrån en ambition att verkligen arbeta empiriskt – utvecklar våra kategorier i fullständig kontakt med materialet. De texter vi läser finner vi rimligt intressanta i och för sig och ser inget behov av att jämföra det som sägs med det som *inte* sägs. Analys-schemat avspeglar verkligheten och diskussionen framträder med hjälp av vårt induktivt konstruerade schema snyggt ordnad med hjälp av våra kategorier.

Strävan bör vara att finna en fruktbar medelväg. Schemat bör vara tillräckligt fristående från analysen för att verkligen fördjupa problemförståelsen. Samtidigt bör undersökningen vara empiriskt rimlig i den meningen att den klargör idéer, som är utbredda och verkar politiskt. I bästa fall kan en empirisk idéundersökning på det sättet fördjupa förståelsen av problemet, samtidigt som den klargör vad som inte ”bara” är idéer utan även verkar politiskt.

Författarens genomgång är framgångsrik i den meningen, att materialet låter sig beskrivas och ordnas i schemats kategorier. Min kritik är snarast att han konstruerat sina kategorier i *alltför* nära kontakt med vad som sägs i utredningar, propositioner, grönböcker och utlåtanden i Europaparlamentet. Därigenom har han kommit att bortse från synpunkter, menar jag, som faller utanför hans på empirisk grund postulerade kategorier. Är det verkligen så lyckat, frågar jag mig, att så starkt binda sig för att ”politisk” är liktydigt med ”demokratisk”? Leder det inte till en alltför långtgående begränsning?

För några decennier sedan förekom det inte sällan, att även svenska statsvetare var marxistiskt, nyliberalt och – vad den internationella politiken beträffar – realistiskt influerade. Det betydde att de inte bara läste texter från synpunkten av vad dessa formellt utsade utan också med tanke på att motsägelser och intellektuella ofullkomligheter kunde dölja underliggande motiv. Studiet av texter syftade – inom ramen för en funktionellt syftande idéanalys – till att med hjälp av textanalys försöka ”avslöja” klassintressen, egenintressen och maktpolitiska ambitioner. Vid konstruktionen av ett analyschema låg det följaktligen nära till hands att även tänka sig andra idépolitiska positioner än de öppet redovisade.

Så är det inte längre. Från att under en period ha varit i det närmaste obefintligt har intresset för *rena* idéer, sådana de faktiskt uttrycks utan alla biavsikter, vuxit lavinartat. Tänkare som John Rawls, Jürgen Habermas och Brian Barry är mönstergivande. De argumenterar i sak och bortser konsekvent från att idéer också har yttre förutsättningar och konsekvenser. Pendeln har slagit över i sin motsats. Inte bara så att intresset för rena idéer har vuxit lavinartat utan också så

Figur 1. TV-politikens normhierarki.

att även empiriskt arbetande idéforskare – om den här aktuelle författaren – nöjer sig med att ta det som sägs på allvar och avstår från att uppmärksamma den maktpolitiska inramningen.

Nu kommer jag till min fråga. Hur försvarar författaren att han inte tänker sig mer än tre politiska roller för televisionen? Samtliga ligger inom ramen för en välfärdsstatsorienterad föreställning om intervention. Motiveringarna skiftar. Men själva grundidén om att staten bör intervensera är inte ifrågasatt. Vad händer om vi tänker oss någon som befinner sig utanför den grundläggande samsyn, som analys-schemat (s. 62) förutsätter? Vad kan människor utanför public service-samförståndet tänkas hävda om televisionens politiska roll?

Vad jag tänker mig är att den kulturella sidan av välfärdsstaten låter sig angripas utifrån två alternativa positioner utanför densamma och därmed utanför schemat. Utifrån min läsning av Anders E. Borgs bok Förmynderiets teori från 1994 bedömer jag, att denne positivt skulle vilja få sin normativa uppfattning om televisionens politiska roll benämnd *marknadsfrämjare*. Likaså har jag läst Pierre Bourdieus stridsskrift *Sur la télévision* från 1996. Analogt tror jag, att denne skulle vilja få sin kulturkonservativa – eller

om man så vill vänsteraristokratiska – position benämnd *civilisatoriskt avantgarde*.

Ett antagande om fem i stället för tre grundpositioner skulle ha vidgat författarens perspektiv. Den underförstådda teoretiska hierarkin skulle då ha tvingats upp i ljuset.

Gemensamt för de tre närmare behandlade rollerna är att de ryms inom ramen för den aspekt av den kulturella välfärdsstaten, som brukar kallas för *public service*. Massmedieföretag av det slaget arbetar utan vinstintresse i allmänhetens tjänst utan att vara vare sig marknadsstyrda eller en del av den vanliga statsförvaltningen. De är en kulturpolitisk kategori av sitt eget slag. På den näst lägsta nivån behövs begreppet *reglering* för att klargöra att det finns fler kategorier än *public service*, som inte anser televisionen vara vilken-somhelst marknadsvara. Slutligen tänker jag mig på den allra lägsta nivån ett grundantagande om *politiskt ansvar* för de förutsättningar, under vilka etermedia arbetar.

Sammanfattningsvis synes mig författaren vara alltför bunden vid grundnormen *public service*. Han tänker sig en debatt inom familjen så att säga, där några lägger mer vikt vid grundmotivet informationskälla och andra vid de båda historiskt tillkommande idealen diskussionsforum och kulturbärare. Uppläggnings beaktar

inte att den faktiska politiska miljön kring TV-politiken också rymmer de båda positionerna marknadsfrämjare och civilisatoriskt avantgarde. På det sättet bortses från två viktiga alternativideologier, som enligt min mening inte a priori kan förutsättas vara utan betydelse för hur motivbildningen historiskt förskjuts och intellektuellt begrips. Ännu mera givande skulle undersökningen ha blivit, tror jag, om författaren valt att placera denna inom en något vidare ram av allmänföreställningar.

2. Undersökningen

Efter att ha diskuterat undersökningsuppgiften övergår jag nu till själva undersökningen. Hur sann är den bild, som tecknas av förskjutningen mellan informationskälla, diskussionsforum och kulturbärare – utan beaktande av de mer radikala alternativen marknadsfrämjare och civilisatoriskt avantgarde?

Förutom den teoretiska begränsningen till pläderingar inom ramen för public service tillkommer en metodologisk begränsning. Undersökningen grundas uteslutande på det offentliga trycket. Det som går igenom är utredningar, propositioner och utlåtanden. Författaren bortser från inofficiellt material i olika arkiv liksom från att intervjua och att bilda sig en uppfattning med hjälp av nyhets- och debattmaterial i tidningspressen.

Författaren kommenterar inte närmare denna metodologiska begränsning utan den får antas vara arbetsekonomisk. Det genomgångna materialet är i vilket fall som helst omfattande. Dock anar jag en tillstymmelse till principiell motivering, då författaren i förbigående (s. 28) skriver, att det intressanta är det okontroversiella. "Vilka aktörer som för fram en viss åsikt har följaktligen varit av underordnad betydelse. Syftet ... är att visa hur olika etablerade idéer om televisionens politiska roll får olika stort genomslag vid olika tidpunkter i Sveriges och EU:s TV-politik, inte att visa vilka frågor som har gett upphov till större kontroverser."

Detta hade varit värt en ytterligare mäsas. Ty det naturliga för statsvetare av min sort är raka motsatsen. Vi är spontant benägna att uppfatta TV-frågan som föremål för en "strid", en "de-

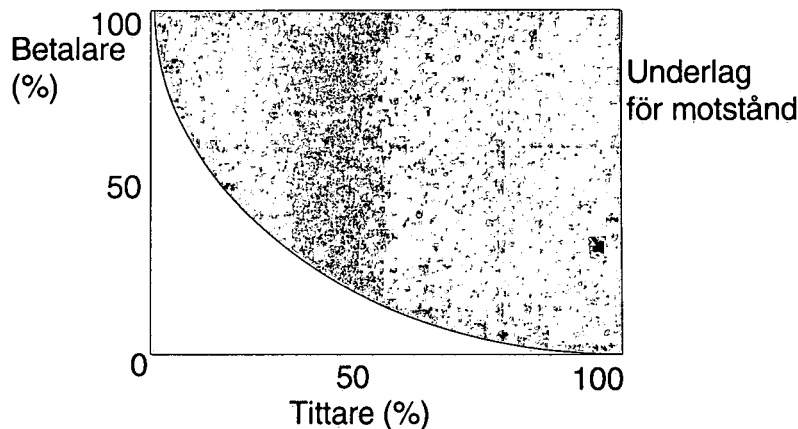
batt" eller, som ett minimum, en "förhandling" mellan olika uppfattningar och intressenter.

Mot denna konventionella allmänföreställning ställer författaren sin idé om att man kommer sanningen närmare genom att koncentrera uppmärksamheten till strömmen av gråmelerat officiella och redan sammankompromissade tankeprodukter. Denna uppfattning borde han ha framställt i uttrycklig polemik. Ty den är intressant om än inte omedelbart övertygande. Skulle alltså alla de statsvetare som genom åren har undersökt "debatter" enligt författarens mening ha varit vilseledda av sitt eget intresse för de sakfrågor de har undersökt? Eller förutsätter han ett icke redovisat avgränsningskriterium, när en inriktning på det kontroversiella är befogat respektive när det är missriktat?

Pragmatiskt har jag inte mycket att invända mot hur undersökningen är genomförd inom de begränsningar, som författaren har ålagt sig. Systematiskt och noggrant arbetar han sig igenom sitt stora material om TV-introduktionen, monopoltiden, satellitåldern och digitaleran på svensk och europeisk nivå.

Fram träder en bild av hur normen informationskälla är central under hela perioden på såväl svensk som europeisk nivå. Normen diskussionsforum, däremot, har aldrig varit helt central men betonades som ett underordnat rättesnöre förhållandevis starkt från 1965 och framåt i svensk politik samt i någon mån också av Europaparlamentet under senare tid. Den tydligaste förändringen konstaterar författaren för normen kulturbärare. Den har stärkts påtagligt under de senaste tjugo åren såväl nationellt som överstatligt.

Sammanfattningsvis har grundnormen enligt författarens mening gradvis förskjutits från informationskälla till kulturbärare. På svensk botten har förskjutningen gått vägen via 1970-talets betoning av normen diskussionsforum. På ett överstatligt plan är denna "omväg" svår att urskilja ens i sina konturer. Men på båda nivåerna framträder normen kulturbärare allt tydligare. Resultatet strider varken mot sunt förnuft eller det genomgångna materialet.

Figur 2. Självförstörande public service [efter en idé hos Korpi 1983:194].

3. Undersökningsresultatet

Vad författaren har kommit fram till stimulerar till fortsatt forskning. Frågan är om det skulle kunna gå att få ut mera av materialet utifrån en bredare teoretisk ram och med ett större intresse för det kontroversiella och intressebetingade. Framför allt är det två saker, som jag har kommit att tänka på och som förefaller mig värda att arbete vidare med.

Det ena som avhandlingen stimulerar till är att tänka igenom hur mediepolitiken principiellt förhåller sig till välfärdsstaten mer generellt. Vad är teorin för att försöka gå en tredje väg mellan att engagera staten som paternalistisk uppfostrare å ena sidan och som marknadsfrämjare å den andra? Hur säkerställer vi – om vi nu önskar det – att offentligt organiserade etermedia blir kulturellt nivåhöjande utan att för den skull vara förtryckande och moraliserande?

Teorin för välfärdsstaten framställs mest fruktbart som en beskrivning i termer av välfärdsprogram och mottagarhushåll. De förstnämnda kan vara oändligt många och de senare kan utgöra allt från 0 till 100 procent av befolkningen.

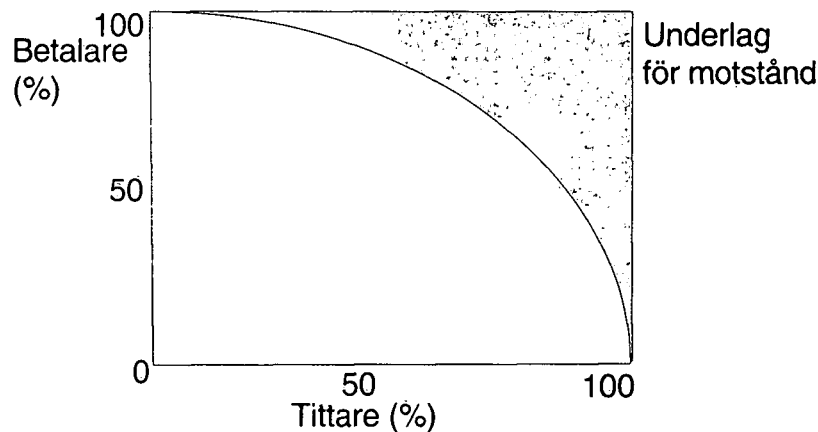
Elementet av "höger" och "vänster" tolkas lämpligen som en dynamisk försvagande- respektive förstärkandestrategi. Ju lägre andel hushåll som åtnjuter, tänker sig den högerorienterade, desto större blir disproportionen mellan dem som betalar och dem som åtnjuter. Effekten blir ett självförstärkande tryck i riktning mot att

minimera statens åtagande. Ju högre andel hushåll som är mottagare, tänker sig den vänsterorienterade i motsats härtill, desto större blir överensstämmelsen mellan dem som betalar och dem som åtnjuter. Effekten blir ett självförstärkande tryck i riktning mot att göra verksamheten så bra som möjligt.

Båda strategierna är dynamiskt självförstärkande men för motsatta syften. För den högerorienterade är poängen, att disproportionen minimerar omfattningen (figur 2). För den vänsterorienterade är poängen, att överensstämmelsen maximerar kvaliteten (figur 3).

Public service är den mediepolitiska aspekten av välfärdsstaten. Det rör sig om en tredje väg mellan en kulturpolitisk paternalism å ena sidan och en kulturförstörande marknadsliberalism å den andra. Idén är att så stor andel av befolkningen som möjligt skall vilja se programmen och frivilligt betala licensavgiften. På de sättet fungerar public service som självförstärkande informationskälla, diskussionsforum och kulturbärare för i princip alla medborgare.

Under monopoltiden hade idén om public service teknologiskt stöd av att frekvensutrymmet inte medgav någon fri marknad. Det är först under satellitåldern på 1980-talet och digitaleran på 2000-talet, som frågan ställs på sin spets. En fortsatt analys av Bengt Göransson och Marita Ulvskogs TV-politik tror jag skulle vinna på att låta sig vägledas av två enkla schemata, som är hämtade från teorin för den allmänna välfärds-

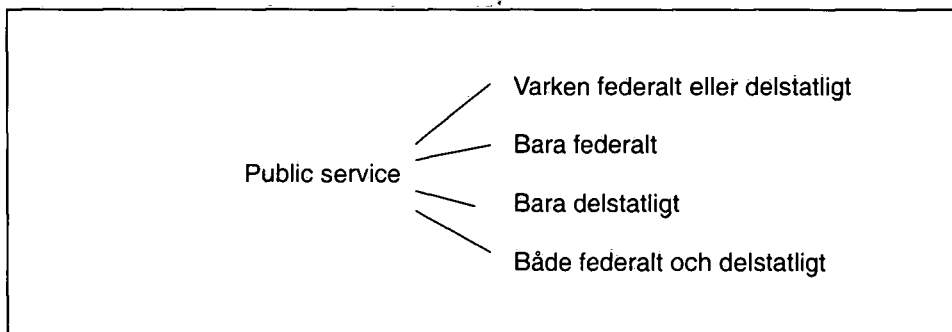
Figur 3. Självförstärkande public service [efter en idé hos Korpi 1983:194].

politiken. Den omfattade normen är en dynamiskt självförstärkande public service finansierad av frivilligt inbetalade licensavgifter. Mot denna inriktning står å ena sidan, gissar jag, de som i kulturpolitiskt offensiv anda vill släppa public service-normen för att ersätta den med normen om ett civilisatoriskt avantgarde. Å andra sidan finns de som i marknadsliberal anda vill släppa public service-normen till förmån för idén om televisionen som en annons- och prenumerationsfinansierad marknadsfrämjare.

Den andra punkt där undersökningen stimulerar till vidare forskning gäller mediepolitiken i en federal struktur. Tenderar normen att vara densamma på båda nivåerna? Är detta i så fall eftersträvansvärt eller något som bör motverkas? Om politiken antas böra vara densamma på båda nivåerna, vilken bör den i så fall vara? Logiskt kan man tänka sig fyra möjligheter enligt

mönstren både-och och varken-eller. Frågan är hur strukturen faktiskt utvecklas samt vad som går att argumentera för som den bästa kombinationen.

Här handlar det om vår egen europeiska union. Den är asymmetrisk inte bara i den meningen, att makten att besluta över marknaden är centraliserad i högre utsträckning än möjligheten att utkräva ansvar för sagda maktutövning. Den är *dubbelt* asymmetrisk (Gustavsson 2003). Ty reglerna för marknaden och marknaden fastställs utan att någon samlad europeisk valmanskår kan avsätta den ytterst beslutande församlingen. Regeringarna kan samlat föra en annan politik än vad deras väljare önskar. Vad gäller den familjenära och kostnadskrävande maktutövningen, däremot, kan regeringarna ländervis avsättas av samma väljare som berörs av den politiken.

Figur 4. Alternativ med avseende på public service i en federal TV-politik.

Mediepolitiken faller inom en gråzon. Det är en politisk definitionsfråga i vad mån den avser något kulturellt betydelsefullt med beslutanderätt för medlemsländerna. Bör den lyda under reglerna för den inre marknaden? Eller rör det sig om ländervis kulturpolitik? Det gör en viktig skillnad. Ty marknadspolitiken bestäms överstatligt av regeringarna samfällt och är bindande också för de länders befolkningar som *inte* önskar ifrågavarande marknadsreglering. Är TV-politiken att uppfatta som kulturpolitik, däremot, bestäms den av länderna var för sig.

Det är med andra ord inte givet av fördragen var gränsen mellan marknadsvaror och kulturella tjänster skall anses vara belägen. En jurist skulle säga, att saken avgörs av hur domstolen och kommissionen dömer i de konkurrensrättsliga fall som kommer upp till behandling. En statsvetare fäster sig – med en vidgning av perspektivet – vid de politiska krafter och intressen, som gör att vissa fall kommer upp till behandling och andra inte. Sålunda är det slående att public service-televisionen – med dess fundamentala brott mot konkurrensrätten i det att den är finansierad med skatter eller licensavgifter – inte har underkänts överstatligt. Det tyder på att det finns starkare krafter till stöd för public service än vad det exempelvis finns för att anlägga folkhälsoaspekter på försäljningen av alkohol.

Empiriskt är det intressanta, föreställer jag mig, en dragkamp mellan unionens kultur- och näringsministrar. De förra tenderar antagligen att vilja hävda alternativen tre och fyra. Deras kolleger inom respektive näringsdepartement samt framför allt konkurrenskommissionären i Bryssel kan antas vilja verka för det första alternativet. Det andra alternativet, public service enbart på EU-nivå, är förmodligen bara av intresse som en principiell möjlighet. Som det är i dag finns det gissningsvis inga verksamma politiker, som vill ersätta public service på delstatlig nivå med public service på federal nivå.

Normativt är det intressanta vad för slags utveckling vi önskar. Vi som på ett principiellt plan inte självklart avvisar den dubbla asymmetrin (Scharpf 1999, von Beyme 2003, Gustavsson 2003) utesluter med största sannolikhet de båda första alternativen. Att inte ha någon public service eller bara hylla den på ett federalt plan är

intressant som tankeexperiment men knappast realistisk politik. Valet står mellan alternativen tre och fyra. Räcker det med en federal marknadsfrämjare? Eller behövs även en federal kulturbärare, ett federalt diskussionsforum och en federal informationskälla?

Personligen lutar jag åt det sistnämnda, dvs det fjärde alternativet i figur 4. Men det är i detta sammanhang ingen huvudsak vad jag personligen bedömer vara mest välbetänt. Det väsentliga är att svensk statskunskap genom Lucas Petterssons insats har begåvats med en avhandling, som har alla utsikter att fungera forskningsstimulerande. Jämförande TV-politik tror jag är en mycket fruktbar infallsvinkel, när det gäller att fördjupa förståelsen av samarbetet och samgåendet inom unionen.

Sverker Gustavsson

Anmälan bygger på min fakultetsopposition vid Lucas Petterssons disputation den 18 december 2002 vid Stockholms universitet.

Referenser

- Beyme, K von (2003). Die Asymmetrisierung des postmodernen Föderalismus, pp 239-258 in Mayntz, R. & W. Streeck (Hrsg), *Die Reformierbarkeit der Demokratie*. Frankfurt am Main: Campus Verlag.
- Borg, A E (1993). *Förmyndariets teori*. Stockholm: City University Press.
- Bourdieu, P (1996). *Sur la télévision*. Paris: Liber.
- Gustavsson, S (2003). Double asymmetry and its alternatives, pp 181-197 in Hallenberg, J., B. Nygren & A. Robertson (eds) *Transitions*. Stockholm: Department of Political Science.
- Korpi, W (1983). *The Democratic Class Struggle*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Scharpf, F W (1999). *Regieren in Europa*. Frankfurt am Main: Campus Verlag.

PETRA KRANTZ LINDGREN: *Att färdas som man lär? Om miljömedvetenhet och bilåkande*. Hedemora: Gidlunds förlag.

Petra Krantz Lindgrens avhandling handlar om bilism och bilåkande, om individers föreställning om detta och deras inställning till olika typer av politiska åtgärder för att komma till rätta med de problem som bilen antas förorsaka. Utgångspunkten för avhandlingen är att miljön är hotad på en rad punkter och att bilen och bilismen är en viktig och i sammanhanget i stor utsträckning oomstridd bov. Bilen bidrar väsentligt till utsläpp av växthusgaser, till försurningen av mark och vatten, övergödning av vattendrag, ökningen av marknära ozon, och en rad andra problem i den lokala miljön.

Författaren tar avstamp i en rad policy-dokument och utredningar, men också i propositioner och vissa lokala trafikpolitiska dokument, som alla går ut på att befolkningens bilanvändande bör begränsas och att vägen dit med fördel kan och bör ske via något som vi kan kalla för "informationsstyrning". Det antas, visar författaren, att ett effektivt medel för att styra och påverka medborgarnas bilåkande är just information. När det gäller bilåkandet handlar det om information med tvådelat budskap, att bilismen faktiskt påverkar miljön men också *på vilket sätt* den gör det. I dessa intentioner finns, menar författaren, ett antagande om att medborgarnas föreställning om bilen som miljöbov också påverkar deras attityder och därmed också deras beteende. T.ex. att de i stället för att ta bilen cyklar till jobbet, att de allt oftare åker buss när dom hälsar på bekanta etc. Man kan säga att Petra Krantz Lindgren ur de officiella programskrifterna tydliggör en mycket gammal tanke, från Platon, nämligen den om att människor, som i ökad utsträckning får del i "godhetens idé" också kommer att göra gott!

Det finns ett underliggande policyantagande i detta, ett sorts kausalteori, som går ut på att när människor, till följd av den information de får, i allt större utsträckning kommer att efterfråga alternativa transportlösningar kommer dessa också att utvecklas, alltså, samhällsförändring via attitydförändring. Nu är det ingen som menar att det bara skulle räcka med information, det kom-

mer också att vara nödvändigt med förbud och restriktioner. Det kan gälla allt från bilavgifter i storstädernas innerstadsområden till totalförbud eller tekniska påbud. Fast, om man skall nå det eftersträvade målet är det också viktigt att medborgarnas tilltro och stöd för åtgärderna påverkas. Tanken är alltså att om medborgarnas kunskap och föreställningar om bilismens miljöpåverkan förändras, kommer också deras stöd för allehanda politiska interventioner att öka och därmed kommer också det egna bilanvändandet att påverkas. Detta är den logik som avhandlingens problematisering bygger på.

Men, menar författaren, allt det här vet vi inte så mycket om. Vi vet helt enkelt inte om de antaganden som ett antal officiella åtgärder är grundade på är byggda på önsketänkande eller ej. Om det exempelvis är så att det faktiskt inte finns någon relation mellan vad människor har för föreställningar om bilismen och hur de väljer att färdas finns det ju heller ingen anledning att ödsla tid och resurser på att försöka påverka dessa föreställningar. Det är denna, ur politisk och statsvetenskaplig synvinkel, högst relevanta fråga, som är avhandlingens huvudtema.

Frågan har inte studerats på det sätt som görs i avhandlingen och problemområdet är mycket viktigt och lämpligt att studera, inte bara beroende på bilismens miljöeffekter utan också pga. att just bilåkandet är så kopplat till livsstilen. Man kan nämligen anta, menar författaren, att åtgärder som påverkar livsstilen har svårare att få stöd och genomslag än de miljöbefrämjande insatser som inte "kostar på" lika mycket. Resultaten av Petra Krantz Lindgrens forskning har alltså implikationer för en rad andra policyområden där officiellt proklamerade lösningar medför allvarliga ingrepp, eller påverkan på livsstilen.

Dessutom har författaren tagit på sig ytterligare en uppgift nämligen att förklara hur det kan komma sig att de som är övertygade om att bilismen är en miljöbov faktiskt åker och använder bil. Hur får de "ihop det" i hjärnan, som författaren uttrycker saken.

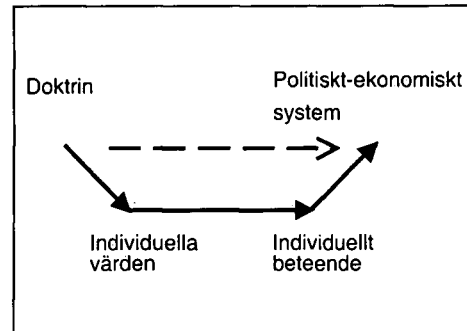
Avhandlingen bygger på en enkätundersökning som omfattar 2000 respondenter och halvstrukturerade intervjuer med 15 icke slumpmässigt utvalda personer. Den behandlar två frågekomplex:

1. "Relationen mellan svenska folkets föreställningar om bilismens miljöpåverkan och deras transportbeteende samt relationen mellan samma föreställningar och attityden till olika politiska åtgärder för att minska bilismens miljöpåverkan" (sid. 17)

2. "Vilka föreställningar använder de som är miljomedvetna och ändå åker bil för att motivera att inkonsistensen mellan deras föreställningar om bilismens miljöpåverkan och det egna bilåkandet är förståelig och acceptabel?" (sid. 20)

För dessa två uppgifter används en typ av teoribildning, som knappast hör till standarduppsättningen inom den statsvetenskapliga forskningen. För det första frågekomplexet – relationen mellan föreställningar, attityder och beteende (det som i avhandlingen kallas konsistenshypotesen) använder sig författaren av socialpsykologisk teoribildning med rötter i en mycket livaktig disciplinutveckling som framför allt ägde rum i det tidiga 1950-talets USA. "Expectancy-value"-modellen (med referens till Martin Fishbein) och "Information integration"-teorin (med referens till Norman Anderson) stipulerar att en människas attityd till ett objekt motsvarar summan av de förväntade värdena hos objektets attribut. Omsatt i avhandlingens kontext handlar det om vilka egenskaper som människor bedömer att bilismen har och hur de i så fall värderar dessa. Om man kombinerar det hela med en annan socialpsykologisk teori, "Theory of reasoned action" (med referens till Ajzen & Fishbein), får man enligt Krantz Lindgren stöd för den logiska kedja, som används för att strukturera avhandlingens frågor och hypoteser: Föreställningar = attityder = avsikt = beteende.

För den *andra* frågan, den om hur bilåkande miljövänner "får ihop det", stöder sig författaren på en annan mycket inflytelserik, och intuitivt lättförståelig teori, Leon Festingers kognitiva dissonanst teori. Den går ut på att vi människor helt enkelt mår bättre om det råder en sorts balans mellan vad vi gör, den kunskap vi besitter och de åsikter och värderingar vi har (*konsonans*). Om man t.ex. åker omkring i en stor och bensinslukande bil utan katalysator samtidigt som man vet att bilismen är en stor miljöbov, kan man anta att *dissonans* råder. För att klara detta (att få "ihop det" i huvudet), kan dissonan-

Figur 1. Makro-mikro-makro-problemet (efter Coleman, 1986: 1322).

sen reduceras med diverse kognitiva trick. Det är detta som avhandlingens andra del går ut på att kartlägga. Författaren menar att denna del av avhandlingen framför allt är att betrakta som hypotesgenererande. Det är också här som avhandlingen är mest innovativ och intressant.

I sin avhandling gör Krantz Lindgren något som är mycket intressant i en politisk och statsvetenskaplig forskningskontext. Hon bryr sig om *individen*, hennes värden, attityder och till dessa kopplade beteende. James Coleman har i en rad inflytelserika texter diskuterat det s.k. "makro-mikro-makro-problemet" (figur 1). En av grundtankarna är att varje doktrin för att kunna manifesteras på systemnivå – vare sig det handlar om protestantismen, som är Colemans exempel, demokrati eller trafikmiljö – måste ta "omvägen" över individuella värden och till dem knutna beteenden. Någon demokratisk genväg från doktrin till system finns inte, något som bland andra Robert Putnam (1993) visat på ett övertygande sätt. Det är egentligen detta problem som Petra Krantz Lindgren belyser.

I vilken utsträckning är det alltså möjligt att via trafikpolitiska doktriner, påverka attityder, värden och beteenden för att därigenom skapa ett miljömässigt bättre samhälle? Författarens slutsats är att detta nog inte är så enkelt inte ens om individerna faktiskt delar de föreställningar som policy-intentionerna bygger på, t.ex. att bilismen är en miljöbov och att bilanvändandet bör begränsas.

Avhandlingens är uppdelad i två delar. Den *första*, "Konsistens eller ej", som i stort omfattar

resultatet av enkätundersökningen innehåller fyra kapitel. Här redovisas de teorier jag talat om men här får vi också veta vad författaren menar med de begrepp, som är centrala i avhandlingen: ”föreställningar om bilismens miljöpåverkan”, ”attityder till trafikpolitiska åtgärder” respektive ”transportbeteende”. Därefter undersöks vilka föreställningar om bilismen som svenska folket har. Vad, och vilka miljöproblem orsakar enligt respondenterna bilismen och hur allvarlig bedöms denna påverkan vara? Man kan säga att kapitel två, som det handlar om, ger en översikt över hur svenska folket fördelar sig på en rad av avhandlingens centrala variabler, vilka föreställningar och trafikpolitiska attityder de har, hur de ser på diverse politiska interventioner och hur de färdas, dvs. deras transportbeteende. I kapitlet tillhandahålls också ett underlag för några av de index som används i den efterföljande analysen. De kausala samband som antas kan, som alla forskare vet, påverkas av en rad andra faktorer, som så att säga stör bilden, t.ex. huruvida personen i fråga faktiskt har tillgång till bil, om hon har körkort etc. Också detta diskuteras med utgångspunkt i det empiriska materialet. Exempelvis kön och inkomst kan antas bidra både till vilka föreställningar och attityder man har och hur man reser. Författaren testar också en rad andra variabler men slutsatsen blir att just kön och inkomst tycks vara särskilt fertila variabler, i den meningen att de varierar både med studiens oberoende (föreställningar & attityder) och beroende variabler (hur man färdas).

I den första delen av avhandlingen redovisas den del av undersökningen som handlar om i vilken utsträckning människors föreställning om bilismens miljöpåverkan påverkar deras syn på trafikpolitiska åtgärder. Huvudresultatet är att *ju allvarligare miljöproblem man upplever* desto positivare är man till åtgärder, och desto osannolikare är det att man åker bil i olika sammanhang. Krantz Lindgren visar också att miljömedvetenheten påverkar huruvida man faktiskt har bil eller inte, något som förstås påverkar ens färd sätt (dock inte för alla typer av resor, t.ex. inte fritidsresor, där miljömedvetenheten inte tycks spela någon roll). Författaren konstaterar sammanfattningsvis att människors föreställningar om

bilismens miljöpåverkan påverkar både deras trafikpolitiska attityder och deras färd sätt.

Men, bilden är förstås inte så entydig, som man kanske kan föreställa sig. Finns det, frågar sig författaren, grupper, som i större utsträckning lever som de lär (dvs. konsistenshypotesens regel respektive undantag)? Detta antas påverkas av (1) vilka möjligheter man faktiskt har att resa ”alternativt”, bostadsort, hemmavarande barn etc, (2) förtroendet för andra, dvs. hur man tror andra gör samt (3) hur man uppfattar relevansen i de trafikpolitiska åtgärderna. Författaren visar att vissa grupper av människor är mer benägna att låta sina föreställningar styra attityder och hur de åker. En skillnad stad—landsbygd finns liksom mellan dem som är informerade om den politiska debatten och dem som inte är det. Dock går det inte att uppvisa något stöd för hemmavarande-barn-hypotesen och inte heller de hypoteser som handlar om förtroende.

Avhandlingens andra sektion fokuserar frågan om de gröna bilåkarna. Författaren inleder med konstaterandet att även om konsistens kan påvisas, tycks faktiskt också inkonsistens vara tämligen vanligt. Denna inkonsistens analyseras med hjälp av Festingers kognitiva dissonansteorin. Till detta behövs ett antal ”gröna” bilister som uppvisar en rad olika egenskaper, annat än att de är just gröna och åker bil. I denna del av undersökningen tillämpas alltså något som brukar kallas teoretisk sampling där varje person (totalt 15 personer) utgör case som tolkas inom ramen för den i förväg uppställda teorin (den om olika sätt att reducera kognitiv dissonans). Denna del av avhandlingen har en uttalat hypotesgenererade ambition. För detta behöver man inte ett representativt urval av respondenter utan snarare maximal variation. Man kan, enl. Festinger, tänka sig tre principiellt olika sätt att ”få ihop det” i hjärnan, dvs. sätt att reducera dissonans.

1. Man kan öka andelen konsonanta element (man överbetonar det som stämmer).

2. Man kan minska betydelsen av det dissonanta (t.ex. hävda att det inte är så viktigt eller betydelsefullt, man förringar det dissonanta).

3. Man kan slutligen tillföra något kognitivt element så att det hela går ihop (man för in ny information som ”löser” problemet).

Författaren redovisar och kategoriserar de dissonansreducerande mekanismer hon hittar bland sina intervjupersoner. Här, till skillnad från den föregående analysen, tillämpas ett induktivt förfarings sätt. Resultatet av analysen visar att vi människor tycks vara ganska påhittiga. Ur sitt 300-sidiga intervjumaterial vaskar författaren fram, och fastställer, ett antal kategorier av resonemang. Huvudkategorin (I) *Det finns goda skäl att ta bilen* sönderfaller i två underkategorier: a) *det finns inga alternativ*, b) *bilen är bättre än de andra färd sätten*.

Den andra kategorin av dissonansreducerande föreställningar (II) kallar författaren *Ursäkterna*. Skillnaden mellan kategori I och II är att ursäkterna inte ensamma kan klargöra varför det framstår som acceptabelt att man faktiskt åker bil. Också denna kategori kan uppdelas i underkategorier: a) *konflikten är inte så allvarlig* b) *det egna åkandet är eg. inte så farligt*, c) *det är inte mitt fel*, d) *man löser inte problemet genom att köra mindre*. Därefter infogas de identifierade kategorierna i den teoretiska analysramen, dvs. Festingers teori. Det visar sig då att alla de tre mekanismer, som teorin stipulerar, återfinns bland de kategorier (dvs. resonemang) som de 15 gröna bilåkarna företräder. Det finns en systematik i svaren på så sätt att respondenterna kan indelas i två grupper *bilkritiker* och *bilförespråkare* där bilkritikerna faktiskt inte tycks vara så benägna att försvara sitt bilåkande, något som är tämligen överraskande. Bilförespråkarna däremot uppvisar en stor bredd av ursäkter.

Sammanfattningsvis visar Krantz Lindgren att svenska folkets föreställningar om bilismens miljöpåverkan faktiskt har betydelse både för attityder till trafikpolitiska åtgärder och för valet av färd sätt. På frågan om det skulle kunna löna sig att informera mera ges ett tämligen mångfacetterat svar. En offentlig miljöupplysare (dvs. en person som med miljöargument strävar efter att påverka sättet att färdas) bör på basis av avhandlingens resultat åtminstone dra fyra slutsatser menar författaren. Jag har för tydlighetens skull spetsat till dem något:

1. Satsa framför allt på att söka påverka arbetsresorna. 2. Satsa inte så mycket krut på att försöka få folk att avstå från bilen för fritidsresor. 3. Ta hänsyn till att miljöinformation bara har ef-

fekt om det finns alternativ. 4. Tänk på att resultatet är störst bland dem som redan hänger med i debatten, därför bör frågorna tydliggöras i denna.

Huvudslutsatsen är dock att man inte bör ha så stora förhoppningar om att ökad information skulle göra saken så mycket bättre. Kanske kan den förhindra att det blir sämre? Trots allt är det *"en tämligen stor andel av svenska folket vars föreställningar om bilismen inte kan bli särskilt grönare än vad den eg. är"* (sid.186). Utrymmet för påverkan är alltså tämligen begränsat.

När det gäller de gröna bilåkarna och deras sätt att rättfärdiga, eller ursäkta, sitt val av transportmedel kan konstateras att författaren identifierat och funnit ett system i resonemangen. Hon avslutar sin avhandling med att påstå, eller fråga sig, om det inte också finns ett sorts politisk dissonans i form av dubbla budskap, som möter medborgarna. Exempelvis byggs ju hela tiden vägnätet ut (man underlättar för bilismen) samtidigt som t.ex. höjningar av bensinskatt sägs sträva till att minska bilåkandet. Detta är dubbla budskap, avslutar författaren, och därför kan man kanske inte förvänta sig att vi skall tro att miljöåtgärder alltid är motiverade av just miljöskäl.

I sin avhandling avhandlar Petra Krantz Lindgren ett intressant och politiskt mycket relevant ämne. Detta gör hon på ett ytterst förtjänstfullt sätt. Det är också så att en beslutsfattare skulle kunna ha direkt nytta av de resultat som läggs i dagen, något som inte alltid är fallet med statsvetenskapliga arbeten. Avhandlingen är välskriven och metodologiskt driven, med en blandning av kvantitativa och kvalitativa metoder. Avhandlingens problematisering är idérisk och författaren uppvisar ett modigt angreppssätt på så sätt att hon vågar luta sig mot icke-konventionell teori men också att hon explicit behandlar trafikpolitikens "individnivå". Samtidigt har dock detta sina nackdelar.

Avhandlingens resultat och resonemang är i mycket liten utsträckning förankrad i statsvetenskaplig teoribildning. Exempelvis utreds olika typer av föreställningars koppling till huruvida man åker bil eller väljer något annat färdmedel, liksom också dessa föreställningars koppling till synen på trafikpolitiska åtgärder, men *inte* synen

på de trafikpolitiska åtgärdernas koppling till det faktiska trafikbeteendet, dvs. om man åker bil eller inte. Författaren diskuterar heller aldrig sin syn på trafikpolitiken som policyområde. Detta är synd, bl.a. därför att den socialpsykologiska teoribildning, som används i avhandlingen, varit mycket inflytelserik inom policyforskningen, inte minst när det gäller förutsättningarna att implementera olika typer av policyprogram (jfr. Provan & Milward, 1995; Carlsson, 2000a, 2000b).

På sid. 40 redovisas ett mycket intressant resultat, som tydligt indikerar att ett policyområde, som trafikpolitiken, är mer komplext än vad avhandlingens problematisering indikerar. Det framgår här att stora grupper av människor är positivt inställda till att förbjuda bilar i storstädernas cityområden. Däremot är de negativt inställda till att endast tillåta elbilar, eller att införa kilometeravgifter i samma områden. Detta är i någon mening ologiskt; trots allt är ju de senare två begränsningarna ett mindre ingrepp än att totalförbjuda bilar i cityområden. Det tycks alltså inte enbart handla om att begränsa bilåkandet. Resultatet antyder att det måste ske på ett "rättvist" sätt.

Jag tror att en bra avhandling hade blivit ännu bättre om författaren hade tagit sin utgångspunkt i den nya policyforskningen och därvid exempelvis inkluderat legitimitetsteori (jfr Beetham, 1991). Då hade författaren ännu bättre kunnat nyttja sitt rika material till att diskutera och dra generella slutsatser om de samtida förutsättningarna för "auktoritativ värdefördelning genom offentlig maktutövning" (Lundquist, 1993:29).

Lars Carlsson

Referenser

- Beetham, D. (1991) *The Legitimation of Power*. Atlantic Heights, NJ: Humanities Press International
 Carlsson, L. (2000a) Non-Hierarchical Evaluation of Policy. *Evaluation*, 6(2), s 201-216.
 Carlsson, L. (2000b) Policy Networks as Collective Action. *Policy Studies Journal*, 28(3), s 502-520.

Coleman, J. S. (1986) Social Theory, Social Research and a Theory of Action. *American Journal of Sociology*, 91(1), s 1309-1335.

Lundquist, L. (1993) *Det vetenskapliga studiet av politik*. Lund: Studentlitteratur.

Provan, K. G. & H. B. Milward, (1995) A Preliminary Theory of Interorganizational Network Effectiveness: A Comparative Study of Four Community Mental health Systems. *Administrative Science Quarterly*, No 40, s 1-33.

Putnam, R., Leonardi, R., & Nanetti, R. Y. (1993). *Making democracy work: Civic traditions in modern Italy*. Princeton, NJ: University Press.

HENRIK BERGLUND: *Hindu Nationalism and Democracy*. Stockholm 2000: Department of Political Science.

Henrik Berglunds doktorsavhandling *Hindu Nationalism and Democracy* behandlar en av de mest centrala politiska förändringarna under det senaste decenniet i världens största demokrati: framväxten av ett hindunationalistiskt parti som en av de dominerande politiska krafterna. Från att ha varit en ganska marginell företeelse i mitten av 80-talet har *Bharatiya Janata Party*, BJP – "Indiska folkpartiet" – vuxit från två mandat i Lok Sabha, det nationella parlamentet, till att efter valet 1999 inneha premiärministerposten och vara det dominerande partiet i regeringskoalitionen. Det är den historiska bakgrunden till detta och den sköra balansen detta hindunationalistiska parti har till demokratin som utgör kärnan i Berglunds avhandling. Med en befolkning på en miljard, en växande ekonomi och atombombskapacitet är det naturligtvis av intresse långt utanför seminarierummen om ett av Indiens dominerande partier bäst liknas vid ett kristdemokratiskt CDU, ett populistiskt FPÖ eller ett fascistiskt parti. Därmed tvista de lärde.

Sammanfattning

Avhandlingen befinner sig i en bred, internationell diskussion kring en fråga som speciellt efter 1989 blivit central i många länder: Hur bör demokratin utformas i ett mångkulturellt samhäl-

le? Vilka rättigheter och skyldigheter har minoritets- eller majoritetsgrupper i samhällen präglade av starka subnationella identiteter. Det kan gälla religiösa grupper i Indonesien, Nordirland, Algeriet, eller Bosnien; språkliga grupper i Canada, Belgien, Estland, Finland eller Nigeria; regionala grupper i Storbritannien, Spanien, Ryssland, eller Angola. Kort sagt, diskussionen om det som numera ofta har den generella beteckningen etniska identiteter gäller de flesta länder i världen. Exempelen visar att mångkulturella – plurala – samhällen finns både bland i- och u-länder och bland samhällen i djup konflikt och i fredlig samlevnad.

Ett konstaterande av sådana "etniska" identiteter eller konflikter bör hållas isär från hur de ska förklaras. Det är nog idag få forskare som ansluter sig till det som ibland blir medias förklaringsmodell – primordialism, dvs. närmast medfödda egenskaper och konfliktbenägenhet med andra grupper. Istället är de vanligaste förklaringarna endera intressepolitik eller "politisk ingenjörskonst" ofta kallad instrumentalism. Krav på större självständighet eller autonomi i Skottland, Quebec eller Sydindien är förmodligen bra exempel på identitetskonflikter som följd av breda gruppers intressekrav. Men exemplen är också många på där regionala eliter för sin egen vinnings skull har "etnifierat" en grupplikhet. Dvs., ett sätt att vinna makt, t.ex. i val, är att "konstruera" en etnisk konfliktlinje där ingen tidigare funnits eller där den förut uppfattades av de flesta som en konflikt mellan över- och underklass, mellan stad och land eller mellan olika yrkesgrupper. En strategi från en karismatisk ledare eller ett parti kan idag vara att omdefiniera sådana konflikter i etniska termer – en strategi som kan vara mycket framgångsrik inte minst i situationer där klyftorna överlappar och förstärker varandra.

Indien är ett mycket väl valt exempel för att studera demokrati och mångkulturalism. Demokratien är med över 50 år på nacken förhållandevis gammal och väletablerad i landet. Indien präglas också av starka gruppidentiteter – i stort sett av alla sorter: språk, region, kast, religion. Berglund har valt att fokusera på den klyfta som nog är allra viktigast – skillnaden mellan hinduer och muslimer. Den är viktigast för att skillna-

den har direkt politiska uttryck, grupperna finns över hela landet och tillsammans representerar hinduerna med ca 80 % eller 800 miljoner och muslimerna med ca 12 % eller 120 miljoner nästan hela befolkningen.

Den fråga Henrik Berglund ställer i sin avhandling är: "How does the ideology of the Bharatiya Janata Party relate to the practice of secular democracy in India? What is the Hindu nationalist solution to the problem of conflicting majority and minority rights?" (s. 2). Han söker att besvara frågan genom tre linser, eller infallsvinklar. Dels ger avhandlingen en historisk överblick över hindunationalismens ideologiska rötter och framväxt under fr.a. 1900-talet. Dels studerar Berglund två konflikter mellan hinduer och muslimer: Shah Bano och Babri Masjid-Ramjanmabhoori. Den muslimska kvinnan Shah Bano stod mitt i en konflikt om det ska finnas en speciell lagstiftning (civil code) för muslimer eller inte. Babri Masjid är en konflikt huruvida ett hinduiskt tempel eller en muslimsk moské ska vara byggd på en viss plats i Ayodhya i norra Indien. Konflikterna är väl valda eftersom de spelat en mycket stor roll i indisk politik under det senaste decenniet och eftersom båda tämligen entydigt rör relationen mellan hinduer och muslimer och är *nollsummespel*; det den ena gruppen vinner förlorar den andra. På ett intressant sätt relaterar Berglund dessa konflikter till den sentida diskussionen inom politisk filosofi mellan liberaler och komunitärer.

Berglund menar och visar på att BJs hindunationalism har tre källor eller rötter: klassisk hinduism, hindureformation under 1800-talet och modern nationalism under 1800- och tidigt 1900-tal. Den politiska hinduismen söker knyta an till och få stöd från den klassiska hinduismen. Redan här uppstår ett problem – eller en politisk fördel, beroende på hur man ser det. Problemet består i att ingen riktigt vet vad hinduism är för något. Vi tänker det naturligtvis som en religion. Men ordet hindu finns ingenstans i deras klassiska texter. Istället är det en beteckning perserna gav på folken som levde öster om floden Indus. Många hinduer och forskare betonar att hinduismen inte ska ses som en religion utan en kulturtradition och ett filosofiskt system där begrepp som *dharma* (ungefär plikt) i stället för en viss

religiös tro är det centrala. Det är också vanligt att påpeka att en hindu *fundamentalism* vore en *contradictio in adjecto* eftersom hinduismen saknar fundament: den har ingen motsvarighet till Bibeln, Tora eller Koranen; den har heller ingen prästerlig hierarki motsvarande dessa andra religioner, och det råder oenighet bland hinduer om vilka som är de viktigaste gudarna och pilgrimsplatserna.

På olika sätt påverkade av européer började en hinduisk reformation under 1800-talet. Personer som Ram Mohan Roy, Dayanda Saraswati, Swami Vivekananda och organisationer som Brahma Samaj, Arya Samaj och Ramakrishna Mission var centrala i denna strävan att stärka och delvis reformera hinduismen. Men framväxten av en hindunationalistisk rörelse påverkades också av direkt politiska händelser. Sepoyupproret 1857 var den första större revolten mot engelsmännen (som bl.a. ledde till att den koloni som ditintills varit ägd av ett privat företag, the East India Company, nu övertogs av den brittiska kronan). Kongresspartiet bildade redan 1885 och den "europeiska förlusten" i rysk-japanska kriget 1905 stärkte de nationalistiska krafterna och strävandena.

En "proto-Hindu nationalism" växte runt sekelskiftet 1900 inte minst i provinserna Punjab, Bengalen och Maharashtra. Män som Lala Lajpat Raj, Aurobindo Gosh och Bal Gangadhar Tilak var påverkade även av kulturnationalistiska idéer från Europa och övertygade om att det fria Indiens kulturella bas måste vara hinduismen. Delvis fanns denna strömning inom det politiskt dominerande Kongresspartiet men huvudsakligen bildade den egna organisationer. *Hindu Maha Sabha* bildades i Punjab 1907, på nationell basis 1915 och blev politiskt parti 1937. Den idag mest kända organisationen, *Rashtriya Swayamsevak Sangh*, RSS, bildades i Nagpur 1925 på initiativ av brahminen Keshav Baliram Hedgewar (god vän med Savarkar, efterträddes av Madhav Sadashiv Golwalkar).

År 1923 lanserades V D Savarkar begreppet *Hindutva* i en bok med samma namn. Boken är en uppmaning till hinduisk enighet och handlar enligt Berglund till stor del om begreppet hindu. Savarkar lanserar hindutva-ideologin som en reaktion på hundratals år av utländskt förtryck

men även på splittring bland hinduerna. Den vaghet eller dubbeltydighet i termen 'hindu' som jag nämnde ovan verkar återfinnas hos Savarkar. Å ena sidan ses den hinduiska identiteten som en "reaction against the Muslim threat" (s. 72) och att "Indian Christians and Muslims cannot be regarded as Hindus" (s. 73). Å andra sidan hävdar Savarkar att hindu historiskt sett har refererat till "the inhabitants of a specific geographical entity, covering the whole South Asian peninsula" (s. 69 f). Berglund kommenterar att "Savarkar does not make any distinct difference between being an Indian, a Hindu or a follower of Hindutva" (s. 73). En annan viktig text, *Bunch of Thoughts*, skriven av Golwalkar och publicerad 1966 var starkt inspirerad av Savarkar och hade i stora delar samma budskap.

Hindunationalismen efter 1947

Med en vårdslös formulering skulle man kunna säga att hindunationalismen drabbades av ett bakslag när brahminen och tidigare RSS-medlemmen Nathuram Godse mördade Mahatma Gandhi 1948. Följden blev bl.a. att RSS blev förbjudet under drygt ett år. Men 1951 bildades partiet *Bharatiya Jana Sangh*, en föregångare till BJP som var ideologiskt influerat av RSS och Savarkar men med ett första manifest som var "quite moderate" (s. 89).

Kriget mellan Indien och Kina 1962 har betraktats som en vattendelare genom att det stärkte känslor av indisk nationalism och sammanhållning. Kriget kom också att förstärka hinduisk stolthet och samhörighet. 1964 bildades en av de organisationer inom *sangh parivar*, som den hindunationalistiska rörelsen ibland kallas, som kommit att inta en av de mer starka eller extrema positionerna – *Vishva Hindu Parishad*, VHP. VHP ska vara öppen för alla kaster och dessutom ägna sig åt mission. En av deras strategier var att vända sig till heliga män, s.k. *sadhus*. VHPs ungdomsorganisation kallas *Bajrang Dal*.

Efter undantagstillståndet 1975-77 bildades Janata-alliansen bestående av de flesta partier i opposition till Indira Gandhis Kongressparti. Janata-partiet vann valet 1977 stort men förlorade lika stort 1980. Efter valnederlaget bildades

Bharatiya Janata Party och Vajpayee – Indiens nuvarande premiärminister – valdes till partiledare. BJPs första val 1984 slutade i ett katastrofalt valresultat – endast två mandat i parlamentets underhus *Lok Sabha*. Men valet 1984 berodde mycket på den sympativåg som mötte sonen Rajiv Gandhi när han hade ersatt sin mor Indira som mördats i oktober samma år av sin sikhiska livvakt. Bakgrunden till mordet – Indira Gandhis stöd till den sikhiske extremisten Bhindranwale, militärens stormning av sikhernas Gyl-lene Tempel, den sikhiska livvaktens mord och pogromerna mot sikher i Delhi – ingick och ledde till en process av ”kommunalisering”¹ av politiken som BJP kom både att gynnas av och aktivt dra nytta av. Andra viktiga faktorer under 80-talet som bidrog till hindunationalismens och BJPs framgångar var, förutom Kongresspartiets tilltagande ’kommunalisering’, Ayatollornas revolution i Iran 1979 och muslimsk fundamentalism i Indiens närområde – inklusive sovjetiska områden som sedan fick självständighet.

Hela denna utveckling kom till stor del att fokuseras kring konflikten om Babri Masjid – Babri-moskén – i staden Ayodhya i delstaten Uttar Pradesh i norra Indien. Moskén byggdes 1528 på order av den första Moghul-kejsaren Babur – *ovanpå* ett hinduiskt tempel byggt vid guden Rams födelseplats, har vissa hinduer hävdade i olika omgångar sen åtminstone 1853. RSS och VHP hade 1984 krävt att ett tempel skulle (återupp)byggas på platsen. Några år senare, 1989, började VHP en kampanj för att bygga ett tempel. Kampanjen skulle nästan ha kunnat utformas enligt senaste amerikanska kampanjmetoder (den kanske var det?): tegel för tempelbygget tillverkades över hela landet, välsignades av hinduiska präster och transporterades i processioner till Ayodhya. Berglund påpekar att dessa processioner användes både före att förstärka lojalitet bland hinduerna och antipati gentemot muslimerna.

Den 6 december 1992 stormades moskén och den revs i stort sett till grunden av tusentals hindufanatiker. Stormningen ledde till en av de allvarligaste politiska kriserna i det moderna Indiens historia med upplopp på ett flertal platser i landet och uppskattningsvis 1200 dödade.

Tabell 1: Valresultat för BJS och BJP

	Procent	Mandat i Lok Sabha
1952	3	3
1957	6	4
1962	6	14
1967	9	35
1971	7	22
1977	41	298
1980	19	31
1984	7	2
1989	12	85
1991	20	120
1996	20	161
1998	26	179
1999	24	182

Kommentar: Siffrorna refererar till resultaten för *Bharatiya Jana Sangh* 1952-1971, till Janata-alliansen 1977 och 1980 samt till *Bharatiya Janata Party* 1984-1999. Notera också att antalet platser i underhuset utökades under perioden från 489 till 542.

Utveckling speglas i termer av valresultat i tabell 1 (som tyvärr inte finns i Berglunds avhandling).

Redogörelsen ovan bygger till stora delar på Berglunds avhandling. Jag har ingen invändning mot hans beskrivning av hindunationalismens ideologiska rötter och BJPs framväxt. Tvärtom. Frågan är i stället om kap. 3 och 4 (50 sid.) tillför någon ny kunskap eller någon ny tolkning? Frågan är motiverad inte minst mot bakgrund av hur mycket som skrivits om detta under de senare åren. Kathinka Froystad (2000) som disputerade veckan innan Berglund på en doktorsavhandling om hindunationalism i antropologi i Oslo skriver att det har publicerats mer än 50 böcker om hindunationalismen sen 80-talet.² Det är onekligen lite illvilligt att kräva detta med tanke på hur vanligt – trots söndagsförkunnelsen – det är i statskunskap och mycken annan samhällsvetenskap med återbruk; att vi helt enkelt berättar i våra böcker och artiklar vad andra forskare redan har skrivit. Trots – eller just därför – kan man vända på det och vara kritisk mot denna (o)vana.

Jag tror, eller skulle vilja hävda, att i den utsträckning Henrik Berglunds doktorsavhand-

ling misslyckas med att förse forskningen med ny kunskap eller nya tolkningar så beror det till stor del på en alltför allmän eller vag frågeställning (jfr ovan). Med den kunskap vi har om Indien, om etniska relationer och den teoriutveckling som trots allt sker inom samhällsvetenskapen så menar jag att avhandlingen hade kunnat ge ett betydligt intressantare inlägg med en mer preciserad och mer teoranknuten frågeställning. Nedan ska jag försöka ge ett sådant förslag i anslutning till Berglunds egen analys av liberal och kommunitär politisk filosofi. Men först vill jag ta upp en annan fråga.

Begreppet hindu

Som nämnts ovan så är begreppet hindu dubbeltydigt: i dagligt tal refererar det oftast till människor med en viss religiös tro, men går man djupare in i texter och historia så refererar det snarare till människor som bor (eller bodde) i Syd-asien. Denna mångtydighet refereras väl i avhandlingen. "Hinduismen måste ses som ett filosofiskt system och en kulturell tradition lika väl som en religion... (termen) 'hindu' myntades av perser för att beteckna människor som levde öster om Indus" (s. 57). Den kände historikern Romila Thapar säger ungefär samma sak och citeras gillande (s. 58).

Men i stället för att fullfölja och utveckla denna tanke om begreppet 'hindu' som mångtydigt så verkar det överordnade syftet och ambitionen, speciellt i slutsatskapitlet, vara att visa vilken av de två tolkningarna BJP och hindunationalismen står för. I slutsatserna (s. 175) står t ex att BJP "argues for Hindu supremacy within India" och att partiet "rejects the present secular model of Indian democracy and instead argues for a Hindu state". Dessa formuleringar går naturligtvis utmärkt att förena med båda tolkningarna av hindu.³ Men när Berglund skriver att "both the ideology and practice of Hindu nationalism show that the party has strained relations not only to minorities, but to democracy itself" (s. 175) så verkar han vilja hävda den religiösa (och inte den geografiska) tolkningen av ordet hindu. Om min läsning här är riktig så menar jag att Berglund inte har visat det på ett otvetydigt sätt.

Min poäng är inte att Savarkar eller BJP eller RSS i själva verket är politiskt harmlösa. Poängen är att de *medvetet* och politiskt mycket skickligt utnyttjar den vaghet och mångtydighet som termen "hindu" har – den kan beteckna både en religion och en geografisk hemvist! Så när Golwalkar skriver att det tveklöst är så att "India is a Hindu nation" och att "Hindu culture is impossible to define" (s. 81) eller att Savarkar "does not make any distinct difference between being an Indian, a Hindu or a follower of Hindutva" (s. 73) så är luddigheten avsiktlig.⁴ Så ska en (politisk) slipsten dras!

Min invändning mot delar av Berglunds analys är alltså att vi som statsvetare eller analytiker av det politiska språket ska visa på medveten mångtydighet och luddighet där det finns men inte sträva efter att "nita fast" en aktör vid en viss tolkning av budskapet. Att försöka avgöra en bestämd tolkning kan vi göra ibland men många gånger är själva intentionen med ett politiskt budskap att det ska kunna tolkas olika av olika mottagare. Och då är det i blottläggandet av sådan mångtydighet som vår intellektuella energi bör användas.

Källkritik

Relationen mellan muslimer och hinduer präglas ibland av konflikter och i vissa extrema undantagsfall av våld och pogromer. Utifrån denna verklighet och avhandlingens fråga kommer författaren givetvis in på BJPs ansvar för dessa upplopp. BJPs officiella ståndpunkt är klar – de har ingenting med dessa pogromer att göra. I kapitlet om staden Varanasi skriver författaren att all inblandning av Hindu-organisationer i upploppen mot muslimer förnekades av alla BJP-medlemmar han intervjuade (s. 168). Men på några ställen i avhandlingen påstås att BJP spelat en aktiv roll i våld mot muslimer. Bl.a. refererar författaren till "Bhagalpur Riot Inquiry Commission" som fann att upploppet i Bhagalpur, Bihar hade varit planerat och att BJP "hade spelat en aktiv roll i pogromerna" (s. 131). "BJP and its brother organizations were active /.../ by participating in and organizing actual violence" skriver Berglund (s. 137) med hänvisning till två forskare, Shail Mayaram (1993) och Amrita Ba-

su (1994). Eftersom det är en viktig skillnad – både juridiskt och politiskt – om ett parti har ett allmänt ansvar för att grupp-motsättningar skärps eller om det direkt deltar i våldsutövandet så undrade jag över vad dessa påståenden byggde på. Jag har haft möjlighet att läsa vad Mayaram och Basu skriver. Men det finns faktiskt ingenting i dessa artiklar om ett aktivt deltagande från BJPs sida i våldet.⁵ Att vi inte längre ser källkritik som tillräckligt för statsvetenskaplig forskning kan inte få innebära att vi inte längre skulle se det som nödvändigt.

Jag ifrågasätter inte att det *kan* ha varit så att BJP centralt låg bakom dessa pogromer. Men jag ifrågasätter att vi vet att det var så. I en analys och diskussion om politiskt våld och ansvar är det viktigt att göra vissa distinktioner. Dels att det kan finnas olika viljor eller fraktioner inom ett parti, dels att det kan finnas skillnader mellan ledningen och (vissa) medlemmar i ett parti. För det tredje kan ett parti eller en partiledning vara starkt mån om att skaffa sig *deniability*. Som en illustration till detta resonemang kanske läsaren kan erinra sig Michael Corleone inför senatsförhör i *Gudfadern II*. Senatsutskottet försöker få fast honom för ett antal mord, medarbetare vet att han beordrat morderna men ingen av de förhörda har själv *sett* honom ge ordern. Amrita Basu, som är starkt kritisk till BJP, beskriver situationen så här:

BJP leaders in New Delhi do not determine exactly when riots will occur. Rather they encourage local leaders to create an environment in which at some point a spark will lead to a forest fire. (Basu 1994:2616)

Jag tror att detta är en rimligare beskrivning av BJPs inblandning i och ansvar för våld mot muslimer. Och i varje fall verkar beskrivningen stämma bättre med de data som är kända.

Kommunitärer i Indien?

Det mest intressanta och innovativa i Berglunds avhandling är att han kopplar ihop indisk empiri med s.k. modern politisk filosofi. Politisk teori skrivs ofta som om den handlar om alla samhällen och har oftast generella anspråk, men de flesta teoretiker "remain innocent about southern societies and histories" som Susanne Rudolph

(2000:1762) uttrycker det i en generös formulering. Genom att "transportera" debatten mellan liberaler och kommunitärer till Indien så skaffar sig författaren "an alternative way of looking at issues like citizenship and the relation between state, nation and cultural groups" (s 54). Men jag vill hävda att han hade kunnat gå längre genom att utsätta den kommunitära positionen för en hård test.

Den kommunitära teorin – främst företrädd och utvecklad av Michael Sandel, Will Kymlicka, Alisdair MacIntyre och Charles Taylor – tillbakavisar det liberala argumentet att staten bör förhålla sig neutral till kulturella värden och grupper i samhället. Så här beskriver Sandel den liberala positionen:

Its core thesis is this: a just society seeks not to promote any particular ends, but enables its citizens to pursue their own ends, consistent with a similar liberty for all; it therefore must govern by principles that do not presuppose any particular conception of the good. (Sandel 1984: 82)

Den kommunitära uppfattningen, å andra sidan, exemplifieras på detta sätt av kanadensaren Charles Taylor:

Ett samhälle som Québec kan inte låta bli att värna och stödja en fransk kultur och det franska språket, även om det medför en del inskränkningar i individens frihet. Ett sådant samhälle kan inte göra den kulturella och språkliga orienteringen till en betydelslös fråga. (Taylor 1995: 340)

I slutsatserna skriver Berglund att en kommunitär hållning från statens sida i ett mångkulturellt samhälle kan delas in i två kategorier: en multi-kommunitär och en mono-kommunitär. Den multi-kommunitära hållningen innebär "a solution which recognizes every community's right to its own culture, traditions and common values" (s. 177). Utifrån sina fallstudier av konflikterna runt Babri Masjid och Shah Bano drar författaren slutsatsen att BJPs hållning i båda fallen var "mono-kommunitär" (s. 181, 183). Men, framhåller Berglund, denna mono-kommunitära inställning till relationerna mellan hinduer och muslimer är inte definitionsmässigt odemokratisk utan det beror på "how far you take the idea of cultural domination, and how the mi-

norities react (s. 182). Hur denna dominans skulle se ut och hur den muslimska minoriteten skulle reagera i *Ram Rajya*, hindunationalisternas ideala stat, är naturligtvis "difficult to say" (s. 182). Men i slutet av avhandlingen formulerar författaren problemet på detta sätt:

Inspired by the cultural nationalism of Hindutva, the party (BJP) constructs the Indian political scene on the premises that the individual is subordinated to his or her religious community. This perspective is in itself not a problem for Hindu-Muslim relations, as a multi-communitarian solution could be designed where the interests of the various communities would be guaranteed, possibly by allowing for each community to deal with their own cultural and religious affairs. But as soon as the BJP brings in the quest for a nation-state, its political theory runs the risk of clashing with minority rights. (s. 187f)

Med en tydligare teoriansknytning och (därmed) mer precis frågeställning⁶ tror jag att Berglunds material och analys hade kunnat ge ännu intressantare resultat. På de återstående raderna vill jag ge ett exempel på vad det hade kunnat vara.

Jag tror att Shah Bano-fallet hade kunnat användas som en *hård* test av den kommunitära positionen, eller argumenteringen. Bakgrunden till konflikten runt den muslimska kvinnan Begum Shah Bano är att viss lagstiftning i Indien – bl. a om familj och äktenskap – inte är generell utan är delvis olika för olika religiösa grupper. Efter 43 års äktenskap och fem barn så skiljer sig Shah Banos make från henne 1975. Han vägrar betala något underhåll till henne och hänvisar till den muslimska lagstiftningen på området. Den tidigare hustrun överklagar till domstolen och fallet kommer ända upp till Indiens Supreme Court där det avgörs 1985. Högsta Domstolen dömde till kvinnans fördel men "smet undan" den mest principiella frågan huruvida den muslimska eller sekulära lagen skulle gälla genom att hävda att muslimsk familjerätt inte täcker en situation när den frånskilda kvinnan hotas av ekonomisk undergång. (Premiärminister Rajiv Gandhi gav senare efter för muslimska påtryckningar och en lagändring genomfördes 1985 som innebar att lagen mot "destitution" inte skulle gälla muslimska kvinnor).

Hur klarar de kommunitära filosoferna av detta fall från det verkliga livet?

Här finns en mycket tydlig grupp⁷ – 120 miljoner muslimer – som (den indiska) staten har betrott att reglera en gruppangelägenhet som äktenskapslagstiftning. Men i detta fall kom den i bjärt kontrast till en individs rättighet att få ett underhåll efter ett långt äktenskap. En lösning på denna konflikt tillhandahålls naturligtvis av en lämplig definition: en grupp rättighet får inte kränka en individrättighet. Men problemet med detta "Alexanderhugg" är att det endera inte säger något intressant eller att vi definierat bort alla intressanta politiska konflikter.

Det är inte bara kommunitära filosofer som idag vill minska vårt beroende av staten utan att för den skull låta marknaden ta över och förslaget till lösning är då ofta "community" eller det civila samhället. Viktiga saker i samhället behöver inte regleras eller fördelas av en anonym stat eller pengar utan kan regleras av oss själva i mindre grupper. Michael Walzer (1990:10) formulerar problemet att "The liberal ideology of separatism /.../ does take away the *sense* of our personhood and bondedness, and this deprivation is then reflected in liberal politics. It explains our inability to form cohesive solidarities /.../ It also explains our radical dependence on the central state".

För att använda Walzers språkbruk: På vilka punkter vill vi ha ett "radikalt beroende av staten" och på vilka punkter vill vi att samhället och dess grupper kan och ska sköta sig själva? Jag tror att fallet med den muslimska kvinnan Shah Bano hade lämpat sig ypperligt för att skjuta fram och precisera den generella diskussionen om grupp- kontra individrättigheter. Konflikten är också intressant därför att den förorsakade vissa politiska "omgrupperingar": Konservativa muslimer hamnade i samma position som den politiska vänstern och radikala indiska kvinnor upptäckte att de tyckte ungefär som BJP. Shah Banos öde är någonting för kommunitärerna att bita i!

Det ovanstående är ett försök att argumentera för och visa att Henrik Berglunds doktorsavhandling hade kunnat bli ännu bättre med en skarpare precisering av syftet och en närmare koppling till en av avhandlingens teoretiska dis-

kussioner. Men detta ska inte på något sätt förta den välskrivna och informativa undersökning om ett politiskt och teoretiskt centralt ämne i en helt annan del av världen som Berglund gjort.

Hans Blomkvist

Noter

1. "Communal politics" används pejorativt i indisk engelska och syftar på propaganda eller aktivitet som skärper konflikter mellan religiösa grupper eller kaster. Ashutosh Varshney har påpekat att Indien förmodligen är det enda land i världen där ordet 'communal' betecknar något dåligt.
2. Ett av svaren som Berglund gav vid disputationen gick ut på att nästan all denna forskning har gjorts under tiden han skrivit sin avhandling. Denna, fullständigt rimliga, replik väcker den mer principiella frågan: Om forskning ska tillföra ny kunskap, hur ska vi ställa oss till alla de avhandlingsprojekt världen runt som nu med all säkerhet igångsätts om sådana saker som Attac-rörelsen eller Galna ko-sjukans politiska följder? Bör var och en av dessa avhandlingar tillföra kunskap eller perspektiv som ingen av dem annan kommer att ha?
3. Även Berglunds text präglas (avsiktligt eller oavsiktligt) av denna vaghet i betydelsen av ordet hindu.
4. Exakt denna glidning i språkanvändningen märkte jag själv när jag intervjuade Ashok Singhal, ordf i VHP, i början av 90-talet. Det var helt omöjligt att få honom att bestämma sig för en av dessa betydelser.
5. Det närmaste man kommer är dessa påståenden av Basu och Mayaram: "there is strong circumstantial

evidence that the BJP combine was in fact responsible for circulating rumours which provoked violence" (Basu 1994:2613). "A major leader of the exclusive Hindu colony of Goverdhanpuri described how the attack on Rishi Ghalav Nagar was organised at the office of the BJP's anti-riot (sic) squad" (Mayaram 1993:2533).

6. Nu formulerar sig Berglund ganska vagt: "we use the liberal-communitarian debate as a tool to identify the theoretical issues that are opened up" (s. 52).

7. De 'communities' som t ex MacIntyre nämner enligt Berglund (s 53) är universitet, bondgårdar och sjukhus. Dessa framstår som tämligen påvra 'gemenskaper' jämfört med de som finns i många s.k. u-länder.

Referenser

- Basu, Amrita, 1994. When Local Riots Are Not Merely Local, *Economic & Political Weekly*, October 1, pp. 2605-2621.
- Froystad, Kathinka, 2000. *Beneath Hindu Nationalism: Caste, Class, and Shifting Faces of Hinduism in a North Indian City*. Antropologiska institutionen, Oslo Universitet.
- Mayaram, Shail, 1993. Communal Violence in Jaipur, *Economic & Political Weekly*, November 13, pp. 2524-2541.
- Rudolph, Susanne, 2000. "Civil Society and the Realm of Freedom", *Economic & Political Weekly*, 13 May, pp. 1762-1769.
- Sandel, Michael, 1984. The Procedural Republic and the Unencumbered Self, *Political Theory*, 12:81-96.
- Taylor, Charles, 1995. *Identitet, frihet och gemenskap*. Göteborg: Daidalos.

Medarbetare i Statsvetenskaplig Tidskrift

Fil dr Ylva Stubbergaard är verksam vid Statsvetenskapliga institutionen i Lund.

Professor Peter Esaiasson är verksam vid Statsvetenskapliga institutionen i Göteborg.

Fil dr Mikael Sundström är verksam vid Statsvetenskapliga institutionen i Lund.

Docent Michele Micheletti är verksam vid Statsvetenskapliga institutionen i Stockholm.

Anne Marie Berggren är tidigare verksam vid Forskningsrådsnämnden i Stockholm.

Paula Berntsson är verksam vid Sociologiska institutionen i Göteborg.

Docent Leif Johansson är verksam vid Statsvetenskapliga institutionen i Lund.

Professor Sverker Gustavsson är verksam vid Statsvetenskapliga institutionen i Uppsala.

Professor Lars Carlsson är verksam vid Institutionen för industriell ekonomi och samhällsvetenskap i Uppsala.

Docent Hans Blomkvist är verksam vid Statsvetenskapliga institutionen i Uppsala.

Abstracts

Citizen participation in representative democracy: Proceedings from a seminar on the concluding report from the Democracy Commission, November 30, 2001.

In *Det dynamiska medborgarskapet* [The Dynamic Citizenship], the commission argues that democratic citizenship consists of three related qualities: participation, influence, and involvement. The willingness of a citizen to be politically active, i.e. participate in politics, is decided by the perceived probability that this activity will create political influence, and by the subjective experience of involvement in public affairs.

The notion of political participation is further elaborated by Ylva Stubbergaard in *Det politiska medborgarskapets mångfald* [The Multiplicity of Political Citizenship]. The public sector, and particularly the welfare state, creates many arenas for citizen participation outside of established formal political channels. Stubbergaard outlines a new research project on mothers' experiences in these arenas and how and to what extent the mothers become politically included.

The Democracy Commission's case for participatory democracy is criticized by Peter Esaiasson in *Den representativa demokratin som det goda styrelseskicket* [Representative Democracy as the Good Government]. Participatory democracy undermines the political equality of the citizens, and requires a prevalent interest in public affairs that does not exist today. A compulsive and professional use of opinion polls on current political issues would be a better way to strengthen public political influence between elections.

The possibility of using Internet as an arena for political deliberation is discussed by Mikael Sundström in *Demokratiska avatarer* [Democratic Avatars]. Internet allows user-anonymity, a feature that can be used and refined to force the participants in a discussion to focus on content

and ideas rather than the sender. The systematic use of democratic avatars – a user-identity that protects the physical identity of the sender but at the same time reveals all messages that the user has sent – would purify the deliberation and allow dissentient opinions to be expressed without fear, while at the same time forcing the participants to be open and consistent in their argumentation.

Consumers have the possibility of expressing political opinion by changing their consumption patterns, a phenomenon analyzed by Michele Micheletti in *Consumer Choice as Political Participation*. Political consumerism, a politically motivated consumer choice of producers and products, is an old phenomenon. Historically consumerism has mainly been a negative choice in form of boycotts, whereas positive buycotts and global concerns are becoming more dominant today. Consumerism is particularly important as channel for women's political engagement. Relevant distinctions are introduced.

ANNE MARIE BERGGREN: *Gender and Politics – Comments on an evaluation.*

Report nr 1 2001 from the Swedish Research Council is an evaluation of the state of political science in Sweden. One part of it deals with gender and political science. The evaluators do not think highly of gender research and remark ironically about the existence of patriarchy. The gist of my comment is that they who so much stress the necessity of systematic empirical work, disregard the fact that we walk knee-deep in empirical studies and statistics that together demonstrates that there exists a male hegemonial norm, a patriarchy if you wish, a hierarchy of values where that which is male coded has higher status than that which is female coded. Constantly refusing to accept the existence of a male hegemonial norm is a way to keep gender

research back in the infant stage the evaluators think should be over.

PAULA BERNTSSON: *Den kvinnliga reservarbetskraften - förlegad retorik eller aktuell politik? Exemplet den offentliga barnomsorgen.* (WOMEN - A LABOUR FORCE RESERVE? PUBLIC CHILDCARE AS EXAMPLE).

During the 1960's and 1970's when women were needed to a great extent in the labour market critics argued that women were employed as a labour force reserve. Since women have composed a substantial part of the Swedish labour force during the last decades the thesis of women as a labour force reserve has been contested. In this article I argue that women are to some extent used as a buffer labour force. Taking public childcare as example I exemplify how political decisions have resulted in situations where family day carers and nursery nurses are treated as a labour force reserve, not in relations to male

workers but in relation to preschool teachers, that is, another female dominated occupational group. I also argue that some political decisions about publicly childcare imply a paradox concerning the Swedish policy for sexual equality in the labour market.

LEIF JOHANSSON: *Om medarbetarna i Statsvetenskaplig Tidskrift 1978-1997.* (ABOUT THE CONTRIBUTORS IN STATS-VETENSKAPLIG TIDSKRIFT 1978-1997).

During the years 1978-1997 465 writers contributed with 979 articles in Statsvetenskaplig Tidskrift; 14 per cent of the writers were women, 26 per cent were writers from outside Sweden. The five per cent most frequent co-workers published one fourth of the content in the journal. Table 1 shows the 20 writers that most frequently appeared with contributions.

Anvisningar till författare

Manuskript insändes till Statsvetenskaplig Tidskrift, Box 52, 221 00 Lund i två exemplar. Uppsatser granskas från denna årgång genom anonym peer-review. Författaren får dock ta del av granskarnas kommentarer. Litteraturgranskningar, översikter och meddelanden genomgår redaktionell granskning. Efter beslut om publicering insändes slutgiltigt manuskript som ordbehandlingsdokument per e-post till statsvetenskaplig.tidskrift@svet.lu.se. Vid tveksamhet om den tekniska utformningen, kontakta Bengt Lundell, Statsvetenskaplig Tidskrift, Box 52, 221 00 Lund, tel. 046-222 10 71, bengt.lundell@jur.lu.se.

Statsvetenskaplig Tidskrift publicerar uppsatser, översikter och meddelanden, litteraturgranskningar samt notiser, på svenska, danska, norska och engelska. Författare får granska korrektur.

Manuskript bör utformas enligt följande anvisningar.

- 1 Arbetets titel på separat titelsida, med uppgift om författare, institutionsanknytning, fullständig adress och telefon.
- 2 För *uppsatser* och *översikter* bifogas på separat sida *abstract* på engelska, högst 150 ord. Uppsatsers omfattning bör ej överstiga 75 000 tecken, inkl. noter, exkl. litteraturförteckning.
- 3 Huvudtexten skall innehålla högst två rubriknivåer (förutom arbetets titelrubrik).
- 4 Tabeller och figurer skall vara numrerade och försedda med beskrivande rubrik. Figurer och större tabeller bifogas på separata ark. I huvudtexten anges var tabeller och figurer skall inplaceras.
- 5 För referenser används parentesssystemet. Ex: (Olsen 1985: 5, Lipset – Rokkan 1967: 35). Kommenterande fotnoter numreras löpande och bifogas på särskilt blad. De placeras efter texten.
- 6 Refererad litteratur redovisas i särskild litteraturförteckning, placerad efter huvudtexten. Förteckningen utformas i enlighet med följande exempel.

Anckar, D, 1990. Finland: Dualism och konsensus, s 131–175 i Damgaard, E (red) 1990, *Parlamentarisk förändring i Norden*. Oslo: Universitetsforlaget.

Karvonen, L, 1991. "Fragmentation, Instability and Breakdown: Party Systems and the Interwar Crisis in Europe". Paper, Statsvetenskapliga Förbundet, arbetsgrupp Komparativ politik, Linköping.

Lane, J-E – Ersson, S, 1990. Politico-Economic Regimes: An Evaluation, *Statsvetenskaplig Tidskrift* 93, 61–76.

Strom, K, 1990. *Minority Government and Majority Rule*. Cambridge: Cambridge University Press.
- 7 Vid *litteraturgranskningar* redovisas på titelsidan det granskade arbetet enligt följande exempel.

Torbjörn Aronson: *Konservatism och demokrati. En rekonstruktion av fem svenska högerledares styrelsedoktriner*. Lund Political Studies 64. Stockholm 1990: Norstedts.

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFT

Box 52, SE-221 00 Lund
Sverige